

ØYER OG TRETTE
HISTORIELAG

I gamle fotefar

ØYER OG TRETTE HISTORIELAG 1997

ØYER OG TRETEN
HISTORIELAG

I gamle fotefar

Redaksjon:

Lars Holmen Johan Kraabøl
Marit Rusten Fintoft

ØYER OG TRETEN HISTORIELAG
1997

Dale-Gudbrands Trykkeri a.s, Tretten.
ISBN 82-7275-098-8

Innhold

Noen ord fyrst	5
SKOLE OG UNDERVISNING	7
Arne Løken: Amtsskolen vokser fram	7
Arne Løken: Aftenskole – et godt tilbud til mange	12
Arne Løken: Fortsettelsesskole	14
EMNER AV ULIKT INNHOLD	16
Johan Kraabøl: Brudal på Nord-Tretten.....	16
Ingvar Høyen: Bygda vår	24
Ola T. Rybakken: Den første dyrlegen i Øyer	26
Per Rusten: Vegene i fjellet	31
Lars Holmen: Eit forhør om trolldom i Øyer prestegard i 1730	37
ARBEIDSLIV	43
Per Rusten: Blinker'n	43
Per Rusten: Tømmerhogst	45
BARNDOM MINNES	50
Per Rusten: Barndom i Baklia	50
Marit Rusten Fintoft: Til seters med grispurke	53
Simen Skjønberg: Der all forandring slutter	55
APRIL 1940	59
Lovise Vedum: Notater fra krigsdagene 1940	59
Lars Holmen: Hærens overkommando i Klokkargarden 12.–21. april 1940	65
Liv Halstenstad. 23. april 1940 – en merkedag på Dulven skole	70
PILEGRIMSLEIA.....	72
Lars Holmen og Sigurd Ile: Opning av Pilegrimsleia i Øyer	72
Hans Hagen og Halvor Strangstad: Åpning av «leia» gjennom Tretten	79
Emneoversikt	82
Bøker og hefter	88

Bildet på første side:

Gudbrandsdalens Amtsskole, jentekurset 1878.

Skolen ambulerte – dette kurset holdt til på Moshus i Øyer.

En del av elevflokken, lærere og et par gjester.

Stående f.v.: Håndarbeidslærerinne frk. Narverud, Sina Wålen, Marie Myklebø, Gunnhild Fossberg, Randine Enge, lærer Elvesæter.

Sittende f.v.: Anna Elstad, Johanne Bleken, Julie Vinjar, Bollette Rindal, Gunda Jevne, Hanna Moshus, Ane Moshus, Sigrid Jevne, skolestyrer Anders Stokkland, ? Solberg, Erik Jevne, Østine Rindal, Gunda Enge, Karoline Saksum, Margrete Ekern, Pauline Glømmen, Lisabeth Johnsgård, Kristine Mæhlum.

Bildet er tatt ved gravhaugen nord på Jevnejordet.

Noen ord fyrst ...

Her er vi igjen! Det er tiande gongen «I gamle fotefar» kjem ut, og vi kan derfor feire eit lite jubileum. Nå – som for det meste elles – er stoffet av ulikt slag, og vi håpar de finn noe av interesse.

Bakerst i dette heftet står det eit oversyn over innhaldet i desse ti årshefta, ordna i emnebolkar.

Så vil vi rette ein hjertens takk til alle som har gjeve bidrag til dette heftet, enten det er bilder eller tekster. Noe stoff må nå liggje over til neste år, men vi tek gjerne imot meir.

Ein av pionerane for «I gamle fotefar», Ola T. Rybakken, har nå trekt seg frå redaksjonen. Synet har vorte heller skralt, og da er det vanskeleg å drive med slikt arbeid. Han har vore ein solid motor for «fotefara». Han er god til å skrive, er ein framifrå fotograf og har store og allsidige kunnskapar i lokalhistorie, alt saman verdfulle eigenskapar i dette arbeidet. Vi nyttar høvet til å takke han for gjevande samver og for velgjort arbeid.

Øyer i oktober 1997

Helsing frå oss i redaksjonen

Skole og undervisning

Alle tre artiklene i denne bolken er deler av et større arbeid: «Fra amtsskole til ungdomsskole i Øyer» som artikkelforfatteren skrev i forbindelse med et studium i lokalhistorie ved Universitetet i Trondheim vinteren 1990–91.

(Red.)

Arne Løken:

Amtsskolen vokser fram

Mange hevder at amtsskolen (dvs. fylkesskolen) kom som en motvekt mot folkehøgskolen. Folkehøgskoletanken slo rot i Norge kort tid etter 1850, og må sees på som et ledd i utbygginga av et demokratisk samfunn som etter hvert satte krav til større folkeopplysning. Sagatun folkehøgskole på Hamar kom i gang i 1864, og deretter kom det på et tiår 35 slike skoler, bl.a. Vonheim i Gausdal.

Men mange så med en viss engstelse på den frie folkehøgskolen - uten kontrollmuligheter for statsmaktene. De hevdet at folkehøgskolen stod for politisk og religiøs radikalisme – ja, endog at den var unasjonal. Denne engstelsen var kanskje noe av grunnen til at Stortinget i 1875 vedtok å yte 12.000 spesiedaler til drift av amtsskoler og aftensskoler. Disse kunne myndighetene ha kontroll med gjennom bevilgningene, tilsyn og krav om rapporter.

Vedtaket ble gjort til tross for bønneskrift og advarsel nettopp fra Christopher Bruun, folkehøgskolens store forkjemper. Han hadde samme året flytta folkehøgskolen sin fra Romundgard i Sel til Gausdal. Like etter at Stortinget hadde gjort dette

vedtaket, bestemte 14 av de 18 amtene (fylkene) i Norge at de ville sette i gang med amtsskoler.

To amtsskoler i Kristians Amt

I vedtaket til Kristians Amtsting (dvs. Oppland fylkesting) 23. juni 1875 heter det: «Til Oprettelse af 2 Amtsskoler bevilges 200 Spd. under Betingelse af at det tredobbelte Beløb erholdes af offentlige Midler.» Opplæringsmåten og fagfordelingene viste mange likhetstrekk til folkehøgskolen: Foredrag og samtale var en mye brukt arbeidsform, og viktige fag var morsmål, historie, samfunnskunnskap, geografi og praktisk regning. De som ville, kunne ta eksamen i disse faga. Søkningen til skolen

varierte nok noe, men var gjennomgående stor. Mange gikk også to år i skolen, og fikk dermed en djupere innføring i mange emner og områder.

Tyngden av søkerne kom fra bondeheimer. Der var de mest motiverte for videre skolegang, og der var den økonomiske evna best for å kunne koste på seg en skolevinter. Ikke minst det siste var nok viktig. For ikke bare kostet det å gå på skole, det ble også en mindre til å hjelpe til - enten det nå var i arbeid heime, eller det var med å skaffe utkomme borte. Det var ikke enkelt å greie en slik situasjon i småbruker- og arbeiderheimer.

Drakamp om amtsskolen i Gudbrandsdalen

I Kristians Amt skulle det komme en amtskole i Gudbrandsdalen og en i Valdres. I Gudbrandsdalen var 7 kommuner med i drakampen om skolen. Skolen skulle være ambulerende mellom bygdene, vel mest av hensyn til elevtilgangen.

Tor Ile omtaler amtsskolen slik i «Byg-

dabok for Øyer», b. 3: «Forståleg nok va det mang ei bygd som ønskte å få åt seg ein amtsskule slik at innabygds ungdom fekk skul'n i nerheiten tå heme sine. Så va det i Øyer au.» I et kombinert møte mellom Øyer skolekommisjon og Øyer formannsskap 28. april 1876 blir slikt vedtak enstemmig fatta: Amtsskolen ønskes inderligen at maatte blive inden dette Herred idet Kommunen forpligter sig til at skaffe de nødvendige Lokaler, Lys og Brænde.

Skoleåret 1877/78 kom den så til Øyer og holdt til på Systugun Skåe en vinter. Dette var det tredje kurset ved skolen. Et klassebilde fra 1878 gjengitt i bygdaboka, viser 39 unge menn, de fleste vel rundt 20 år, men også både yngre og eldre. De er sammen med lærerne sine: styrer Anders Stokkeland og Ole Elvesæter.

Ungdommen nytta anledningen når skolen kom til heimbygda, men det var også elever fra sju andre bygder dette året.

Da amtsskolen starta opp, var den som i grannelanda, bare for gutter. Men alt på amtstinget i 1877 vart spørsmålet om jen-

Garden Moshus ca. 1900.

tekurs tatt opp, og våren 1878 var det et slikt kurs her i Øyer. Men dette holdt til på garden Moshus.

Disse jentekursa må ikke forveksles med de praktiske jentekursa som en fikk seinere. Disse allmenndannende jentekursa tok til rett etter at guttekursa var slutt om våren, i månedsskiftet april-mai, og varte i tre måneder. Hovedvekta ble lagt på de samme allmenndannende faga som ved vinterkursa.

Timeplanen for jentekurset i Øyer denne våren, viser – med unntak av naturhistorie, fysikk og tegning – de samme fag som for guttekurset. Bibelforklaring og kirkehistorie hadde 2 timer, geografi 3 timer, historie 5 timer, norsk 9 timer, regning 4 timer og sang 1 time i veka. Men håndarbeid var det lagt svært stor vekt på – for det hadde 12 timer i veka i halv klasse. Interessant er det å legge merke til at hoderegning hadde egne timer.

Et tiår seinere var det felleskurs for gutter og jenter.

Amtsskolen for andre gang til Øyer

Fjorten år seinere kom amtsskolen igjen til Øyer og var her i to skoleår. Denne gangen holdt den til på Tingvoll, i det huset som Jørgen Trosvik har bygd om til bolighus. Det var kommunelokale da amtsskolen holdt til der. Elevtallet var etter måten svært høgt – 85 og 79. «Ikkje så få elevar gjekk skolen i to vintrar, og da vart dei sett på som nesten lærde,» skriver Einar Hovdhaugen. De som ville det, kunne få engelsk som ekstraopplæring, og det var skolestyrer Stokkeland som stod for den. To timer i andre fag måtte da gå ut.

I 1899 ønsker amtsskolestyret å legge skolen til et fast skolested. Flere kommuner prøver seg, også Øyer, men tapte for Ringeby. I tjue år holdt skolen til i Bølund i Ringeby. Det at skolen vart «fast», er vel forklaringen på at elevtallet etter hvert gikk ned. I 1918/19 var tallet nede på 22, som er den minste elevflokk skolen har hatt. En har også opplysninger om at skolelokalene der var «høist utilfredsstillende». Ordet amt vart i 1918 erstattet med fylke. Heret-

Tingvoll var kommunehus fra 1889 til 1913. Her var også forsamlingshus og bank. Amtsskolen holdt til i sørenden av 2. etasje. (Småbruket Tolstad i forgrunnen).

ter snakker vi derfor om fylkesskolen. I 1920 sender fylkestinget ut forespørsel til alle kommuner i dalen om å skaffe skikkelig husrom.

Øyer kjemper for å få fylkesskolen

Igen går Øyer inn for å få skolen til bygda, og lykkes med det. Kommunelokalet på Tingberg blir skole, og i de fire første åra på 1920-tallet holdt fylkesskolen til der.

Kjøkkenundervisningen var lagt til kjelleren på Tingberg, der det var montert en

svær komfyr. Handarbeidsundervisninga foregikk på den daværende formannskapsalen. Der var det også teoriundervisning, likeså i festsalen.

Det var mest teoriundervisning, men en dag i veka gikk elevene til Vidarheim der de hadde noen timer sløyd. Folk som var elever ved skolen, har fortalt om ei fin skoletid der de lærte mye og som de minnes med stor glede. Av og til hadde de elevmøter om kvelden med opplesning, taler, sang og folkeviseleik.

Fylkesskolen på Tingberg skoleåret 1921–22.

1. rekke f.v.: Tordis Flå, Dagny Krukhaug, Laura Stenseth, Magnhild Skjelljord, Alma Nymoen, Signe Slåen, Minda Slåen, Ingeborg Vålen.

2. rekke f.v.: Ragnhild Haugen, Dagny Stein, Klara Bergslien, frk. Sørums (lærer), frk. Funnerud (lærer, g.m. lærer Hattestad), Margit Skaug, Olga Breiguttu, Margit Flittie, Mari Gillebo.

3. rekke f.v.: Einar Høistad, Johan Flatemo, Hjalmar Bjerkestuen, Kristian Jeistad, Johs. Nermo, Ola Wigerust (lærer), Trygve Aronsveen, Aksel Hattestad (lærer), Jørgen Linløkken, Olav Sandvik, Einar Mork, Jo Turtumøygard.

4. rekke f.v.: Endre Stueflotten, Arne Kolbustuen, Bjørner Flittie, Ole Høstmælingen, Johs. Holmen Kvam, Oskar Oppheim, Trygve Vedum, Tobias Rustad, Per Myhre, Håkon Hovde.

Elever som ikke kunne bo heime, vart innkvartert rundt i bygda, og skolen hadde god søkning disse årene. Klassebilder fra kullene 1922/23 og 1923/24 viser henholdsvis 38 og 49 vel voksne kvinner og menn.

Men det ble med disse årene. Skolen var nå ute etter eget, fast tilholdssted, og Ringebu gikk igjen av med seieren. Den kom nå dit som den siden har vært – litt ovenfor Ringebu sentrum.

Noen kilder:

Gudbrandsdal fylkesskule 1876–1951, av Aksel Hattestad.

Amtsskole – Fylkesskule – Folkehøgskule, av Per Åsmundsstad.

Ringebu folkehøgskule og Gudbrandsdalen, av Einar Hovdhaugen.

Bygdabok for Øyer b. 3, av Tor Ile.

Samtaler med Laura Stenseth og Arne Kolbustuen (tidl. elever).

Det gamle kommunehuset på Tingberg, bygd 1915.

De fire første åra på 1920-tallet holdt fylkesskolen til her.

En gammel T-ford i forgrunnen tilhører lensmann Anton N. Huuse. (Bildet er fra 1920).

Aftenskole – et godt tilbud til mange

Så tidlig som i 1870-åra var det aftenskole på Storstugun Mo. Ennå finnes en takkeskrivelse på Mo datert 2. april 1877 til Ole Johannessen og Lisbet Torgersdatter Storstuen Moe for deres oppmerksomhet mot skolen og deres lærere og skolegutter. De holdt aftenskole der hver søndag vinteren 1876/77. Lærere der var Even N. Berg og Johannes Arnesen. Elevene var bare gutter, 23 i tallet. De fleste kom fra gardar i bygda, men mange også fra plasser rundt om, eller de var tjenestegutter på gardar. En kom fra Fåberg rett over grensa mot Øyer i Baklia.

En forløper for denne type skole har vi i det som skolestyret fikk nevnte lærer Arnesen til å sette i gang i 1844. Tor Ile omtaler den som en privatskole eller friskole, fordi den var frivillig. Den var for unger fra 12-årsalder og oppover. Ungene betalte 4 skilling for et kurs på rundt en måneds varighet, men med søskenmoderasjon som vi ville si i dag. Skolen var nærmest som en framhaldsskole og fikk godt ord på seg. Således kom det elever ikke bare fra Øyer, men fra andre bygder, – ja fra andre landsdeler. I 1844 holdt skolen til i tre perioder på Jevne, en på Mo.

Øier Arbeiderforening engasjerer seg

Når det gjelder aftenskolens videre skjebne, er det interessant å merke seg at det ved skolestyremøtet den 3. mars 1904 ble referert skrivelse fra Øyer arbeiderforening «hvor i anmodes om at faa oprettet Aftenskoler i de Kredse, hvor der er saa stor Tilslutning, at de kunne sættes i gang». Skolestyret «uttaler sin Tilslutning til Tanken, og vil tage Sagen under alvorlig Overveielse».

Allerede 12. september samme år blir det valgt nemnder til å sørge for «dets fornødne til Oprettelse af 1 eller 2 Aftensko-

Johannes Arnesen.

ler.» For Tretten sogns vedkommende skulle kretsformennene ordne det fornødne. Hovedfagene skulle være regning og norsk, og skolen skulle holdes hver aften minst 2 timer. Skolepenger for hele kurset var kr 1,50 pr. elev og skulle betales på forskudd.

Det er interessant å legge merke til at det var fra en arbeiderforening denne henvendelsen kom, og det så tidlig som rett etter

århundreskiftet. Det er ikke mer enn vel et tiår etter at Det norske Arbeiderparti hadde blitt stiftet, og lenge før noen egentlig lokal partidannelse. Det viser at det også i arbeiderkretser var stor interesse for kunnskaper og folkeopplysning.

Mange innså nok at uten kunnskapsrike og dyktige ungdommer fra dette laget av folket, ville ikke arbeiderbevegelsen i framtida kunne ha framgang. For mange ungdommer fra heimer som ikke hadde råd til å holde en ungdom på skole om dagen, noe som ofte også ville kreve innlosjering hos fremmede, var aftenskole et godt tilbud. Her var det et tilbud som det var mulig å greie: arbeid om dagen, skole om kvelden – og bosted heime.

Aftenskole med ujevne mellomrom

Så kan vi da også over år og med ujevne mellomrom lese om aftenskole og kveldsskole i skolestyrets protokoller helt opp til midten av 30-tallet. Det ligger nær å tro at mange evnerike og vitebegjærlige ungdommer her fikk dekket noe av sin kunnskapstørst. Det er lett nok å trekke sammenlikning med ymse former for voksenopplæring i dag, og hvor mye verdifullt den frambringer. Forøvrig ser en at lærerne i den enkelte krets sikkert prøver å få fram evnerik og interessert ungdom. Her følger noen eksempler fra skolestyrets protokoller om aftenskolen:

I møtet 7. november 1909 henstiller skolestyret til herredsstyret å bevilge bidrag til lærerlønn for aftenskolen. Dette skjer etter anmodning fra lærer Haraldseid som formoder at han også denne vinter kommer til å holde aftenskole. Det ble i møtet opplyst at det også var ønskelig med aftenskole i «Vestlunds og Engelunds kretse», derfor beløpet kr 60,-.

I møte 27. desember 1912 legges det fram en plan for en 60 timers kveldsskole i

Vestlund for lærer Vefald. Skolestyret gjør følgende vedtak: «Skolen anbefales til sædvanlig statsbidrag. Bidrag fra kommunen vil bli ytet. Det forutsettes at lærerens lønn ikke overskrider kr 1,00 pr. time, og at utgiftene til lys og ved utredes av elevene.»

I møte 18. desember 1918 blir Johannes Hjelmsstad valgt til tilsyn for skolen. 19. april 1919 bevilger skolestyret kr 60,- til lærerlønn til kveldsskolen som Kr. Ourom holder på Tretten.

13. april 1920 blir en søknad om lønn for kveldsskole som lærer Haraldseid har holdt den vinteren, innvilga med kr 17,50. 15. april 1921 godtar skolestyret en utbetaling på kr 25,- til kveldsskole på Aurvoll.

28. november 1922 får lærer Haraldseid høve til å bruke et rom i Dulven eller Aurvoll til kveldsskole.

På budsjettet for 1924/25 er oppført utgifter til aftenskoler med kr. 60,-.

I 1934 blir det på møte 22. september referert skriv fra skoledirektøren om mulighetene for statstilskudd til kveldsskoler. Det blir så vedtatt å få utarbeidd plan for skolen, og å søke slikt bidrag.

I møte 21. januar 1935 behandles kveldsskolen igjen, og følgende vedtak fattes: «Skolen igangsettes i januar 35 etter den godkjente plan med S. Haraldseid som lærer etter indgaat overenskomst. Skolen holdes på Aurvold og får gratis hus, lys og ved og renhold.» Samtidig velges en tilsynsnemnd på fem personer.

Når vi etter denne tid ikke hører om aftenskolen, kan dette blant annet skyldes at arbeidsskolen kommer inn i bildet. (Se «I gamle fotefar» 1988 og 1996). Noen flere tar etter hvert også anna utdanning, f.eks. middelskolen.

Kilder:

Johannes Arnesen, Even N. Berg: Takkeskrivelse på vegne av Aftenskolen 1877.
Øyer skolestyres protokoller.

Fortsettelsesskole

På et kombinert skolestyre- og lærermøte 18. desember 1914 blir spørsmålet om en fortsettelsesskole brakt på bane av lærer Haraldseid, men samtalen om dette blir utsatt til et seinere møte. Den 13. februar 1916 ble det valgt en komite på 4 medlemmer, O. Hovde, O. T. Gillebo, Kr. Ourom, og O. Klæva, til å komme med forslag til mulige planer og overslag angående utgiftene. Alle-rede i neste møte 15. september forelå forslaget. Ordning og plan ble vedtatt.

I paragraf 1 heter det: «Skolen har til formaal at befeste og utvide de kundskaper elevene har tilegnet sig i folkeskolen med særlig sikte paa det praktiske liv efter byg-dens forhold.»

Undervisningen skal foregå inntil 26 skoleuker om vinteren, og skolen skal være flyttbar, slik at den som regel holdes vek-selsvis ett år i hvert sogn.

Planen ble godkjent av skoledirektøren i Hamar, men slik at «Kirkehistorie sløifes som særskilt fag og at tegning faar tre timer ukentlig.» Skolestyret retta seg etter det, nesten. Tegning i 2 timer, kirkehistorie i 1 time.

I møte 27. november 1916 opplyses at en plan for fortsettelsesskole er godkjent av overtilsynet. Det avsettes kr 1.350,- til 3/4 av lærerlønna, resten fra amtet. Av beløpet er kr 450,- etterbevilgning for 2. halvår 1916. Skolen har altså startet opp. Det bevilges kr 50,- til undervisningsmidler.

Ikke mindre enn 16 søknader forelå da skolestyret skulle ansette lærer. 23 år gamle Ole Rønnebak fra Nes ble så konstituert for ett år. Skolestyret var av den mening «at i denne stilling bør ansettes en lærer med fle-raarig øvelse og i sat alder. Da de fleste av ansøkerne var yngre lærere, fant skolestyret derfor i aar kun at besette posten ved konsti-tusjon, og paany avertere den ledig fra neste vaar til fast ansettelse fra neste høst.»

Det meldte seg nok elever, og skolen startet opp 1. november i 2. etasje på den splitter nye Vidarheim. Et bilde fra 1917, antakelig rundt skoleslutt, viser 10 jenter og 12 gutter med lærer Rønnebak.

Skolen flytter mellom kretsene

Året etter er så skolen på Aurvoll, slik som planen var. På de følgende års budsjetter finner vi som egen post lønn til fortsettelsesskolelærer. Og i april 1918 vedtar skolestyret at «fortsettelsesskolen holdes kom-mende vinter paa Solvang. Som tilsyn for skolen valgtes Tor Ihle og M.H. Lie.» Mar-kus Delin var lærer.

22. juli 1919: «Fortsættelsesskolen skal kommende vinter holdes i Tretten og blev som tilsyn valgt John Vedum og M. Olsen.» 6. oktober 1919 gjøres slik vedtak: «Skulestyret søker heradsstyret om at lærarløna i framhaldsskulen blir sett til kr 2.000,- pr. år.» Dette ble fulgt opp av her-redsstyret og i følgende år var lønna slik.

På budsjettforslaget for 1920/21 er lønn for framhaldsskolelærer oppført med 3/4 av kr 2.000,-, altså kr 1500,-, resten på fylket. Videre 1/2 av utgiftene til ved, lys og rein-hold, i alt kr 200,-. Men dette er siste bud-sjettet der en kan finne denne posten.

I skolestyremøtet 26. juni 1920 blir det referert oppsigelse fra framhaldsskolelærer J. Reitan. Han har bare vært i Øyer fra

1.1.1920, men han får i samme møte rosende attest. Formannen får fullmakt til å lyse posten ut på nytt, og samtidig søke herredsstyret om at lønna blir satt opp fra kr 2.000,- til kr 3.000,-.

Fortsettelsesskolen avvikles

23. august 1920 vedtar skolestyret med 11 mot 1 stemmer at fortsettelsesskolen skal legges ned, og den ledige lærerstilling blir ikke besatt. I referatet rett foran har det nettopp vært opplyst at fylkesskolen har blitt lagt til Øyer. Det ser altså ut til at fortsettelsesskolen har problemer med å få fotfeste. Det kan ha vært dårlig elevtilgang.

Muligens har det også vært vansker med å skaffe lærerkrefter. I alle fall er det forslag på en svært stor lønnsforhøyelse fra skolestyrets side. Det må vel bety at de satser stort på å få gode lærerkrefter.

Det som kanskje var utslagsgivende for nedleggelse av fortsettelsesskolen, var det nye skoletilbudet som det nå hadde lyktes å få til bygda, nemlig fylkesskolen. Det var neppe plass til begge skoletyper, siden de i så stor grad ville konkurrere om de samme elevene.

Kilder: Øyer skolestyres protokoller.
Øyer herredsstyres protokoller.

Fortsettelsesskole-klasse på Vidarheim i 1917.

1. rekke f.v.: Ruth Bernhoft, Ragnhild Krukjordet, Gudrun Gillebo, Tora Gillebo.
2. rekke f.v.: Selma Skarpjordet, Margit Bergheim, Agnes Haug, Ragnhild Stenersen, Signe Hov, Ragnhild Hagen.
3. rekke f.v.: Hans Eng, Torger Rognstad, lærer Ole Røhnabæk, Olaf Ihlhagen, Reidar Eng.
4. rekke f.v.: Peder Lysbakken, Fridtjof Hovde, Olaf Stensrud, Alf Linningshaugen, Johan Jutulstad, Simen Jevne, Aksel Lie, Trygve Gillebo.

Emner av ulikt innhold

Johan Kraabøl:

Brudal på Nord-Tretten

En utkant i bygda, men sentral i samfunnstjeneste

Fra kolbrennertida – da spådommen om bebyggelse i Brudal gikk i oppfyllelse – til i år, da Staten bestemte at husa skal rives, kan skriftlige kilder fortelle mangt om tiltak og bruksendringer på denne idylliske plassen innerst i den trolske vika ved Raulla-osen, der sjølve Kartberget er tufta.

Akkurat så staselig var det kanskje at Jo på Midt-Mågáli i ørska så for seg den hvite bygningen i Kolhusvika like før han døde. Og slik har den siden fungert til allmennnyttig bruk som hovedbygning i Brudal til vedtak nylig ble fattet om at all bebyggelse der skal slettes.

Kolhusvika var navnet på området fra gammalt, men noe mer om det, har det ikke lyktes å finne. Ut fra navnet kan en likevel være frista til å tru at det ganske enkelt stod et skur der for lagring av ferdigbrent trekol til lokalt smibruk. Flere steder oppover Kartberget bærer navn som Kolbotn.

Før kongsvegen kom i 1850-åra, var det ingen bebyggelse der Brudal nå ligger, men på folkemunne fortelles det ennå om første gangen ord var brukt om bebyggelse der. Det berettes om en 80 år gammel kar på Midt-Mågåli som het Jo. Han låg på sitt siste og snakka i ørska: «Nei men, hårr er

han komme frå denna kvite bygningen nie Kolhusviken da?» Ikke lenge etter at Jo døde i 1855, vart det reist en stor kvit bygning i Brudal, den samme som nå skal rives. (De gangene mor fortalte denne historia for oss ungene under oppveksten, satt vi alltid stille og i stor undring.)

Kolhusvika blir Brudal

Det kan synes at navneendringa har flere gode grunner. Etter at nyvegen kom gjennom dalen, vart steinkol snart mer vanlig enn trekol til bruk i smia. Trekolbrenning vart det derfor mindre av etter hvert, og om

Brudal danner inngangen til Rolla naturreservat. I snart 200 år har den gamle kvelvbrua, som er porten til verneområdet, stått imot ryggbelastninger og flomvatn i villskap. (Foto: Johan Kraabøl).

det enda stod att et kolhus der, hadde det ikke lenger noen misjon. At nyvegen fikk sin egen bru og den prektige kvelvbrua vart stående som før, gjorde at nettopp bruer kom til å dominere i det snevre området der Raulldalen emner seg på. Det nye navnet «måtte» bli Brudal. Og under det navnet er det funnet ulik dokumentasjon om utviklinga på denne plassen, den eldste fra 1864.

Brudal blir handelssted og ferdemannskvile

Det nye veganlegget ga utsikter til større ferdsel gjennom dalen og var trulig årsak til oppbygginga. Den ruvende bygningen som etter sigende kom frå Fåvang, bestod av to sammensatte tømrahus, og ut fra dimensjonen synes både butikk-drifta og de vegfarende å være rikelig tilgodesett med plass.

Inngangen var omlag midt på øvre langsida. Like innfor døra var det en romslig gang, og derfra rett inn på et stort kjøkken. Nordafor kjøkkenet var et stort rom innretta til butikk med egen inngang fra nord. Sør for kjøkkenet hadde handelsmannen storstua si. I gangen var det dører til smårom og trapp til andre høgda der det var flere soverom.

Trafikken med ferdafolk var nok rekna med alt fra starten, for oppi garden vart det satt opp en stor tømrastall med spilltau til flere hester. Andre hus i bruk etter hvert, var ei lita to-roms tømrastue, trulig beregna på gjester eller tjenestefolk, et gråsteinsfjøs med plass til 6–7 naut og med tømralåve over, og et stort lafta tømrahus i to høgder som kan ha vært både stabbur og varelager for butikkdrifta.

Sjøl om de små vinduene var plassert helt i toppen av andre høgda, var de likevel forsynt med solide jerngitter foran.

Fra 1870-åra og 20 år framover var det etter tida stor trafikk her både av ferdafolk og bygdafolk.

Hvem sto bak tiltaket?

En person som het Klemet P. Jonsgard synes å være svært sentral. La oss ved hjelp av kildematerialet vårt rette søket mot denne interessante karen med det store mangfoldet.

Kirkeboka forteller oss at Klemet var født på Søre Jonsgard av foreldre Anne Fredriksdatter Søre Jonsgard og Peder Klemetsen Olstad (Øyer?). I 1864 gifter han seg, og skjebnen ville at det skulle bli med den 29 år gamle Berit Jonsdatter Mageli. Hun måtte være datter til den samme Jo som fantaserte om den kvite bygningen i Brudal før han døde.

Kirkeboka bekrefter også at Klemet alt ved giftermålet bodde i Brudal og bar tittelen frihandler. Dette er de tidligste registreringene en har på Brudal, og etableringa hadde trulig skjedd nylig – kanskje var alt klart til vegåpninga.

Flere om arbeidet

Ser vi på folketellinga i 1865, må en medgi at Klemet nok ikke var aleine om bragden i Brudal. Tellinga går god for at Klemet, som nå er både frihandler og husmann med jord, har kona Berit på plass ved sin side. Likeså er Fredrik, den 2 år yngre og ugifte broren hans, oppført som losjerende frihandler der. Sist oppført, men kanskje ikke den minst betydningsfulle, er Anne Fredriksdatter, den 61 år gamle mor hans. Hun er nå enke og bestyrer huset for sønnene.

Buskapen i fjøs og stall teller nå en hest, ei ku og to geiter.

I 1868 meldte Klemet at handelsbrevet hans for fast handelssted i Brudal var i

orden etter lova av 1866. Fra nå vart navnet Brudal mer og mer brukt som etternavn både av Klemet og Fredrik.

Broder Fredrik overtar

I 1870 var Klemet og kona Berit på flyttefot til Ringeby for å overta garden Bråstad. Om hardkjør under etableringsåra i Brudal var årsak til dårlig fruktbarhet, vet en ikke, men ekteparet synes så langt å være barnløst.

En kan ikke finne at Fredrik fikk handelsbrevet før i 1875. Om det betyr at det var opphold i landhandleriet fra Klemet innleverte sitt to år tidligere, er vanskelig å si. Folketellinga i 1875 sier i alle fall at Fredrik nå er blitt selveier av Brudal, har handel og gardsbruk som leveveg, men er fortsatt ungkar. Anne, mor hans, er husmor, dessuten har han en handelsbetjent, en dreng og ei jente i tjeneste.

Besetningen består nå av 1 hest, 6 kyr, 2 geiter og 1 gris, og avlinga er 2 tønner bygg og ditto poteter. Disse tallene viser at gardsdrifta har hatt stor framgang siden forrige telling 10 år før. Kanskje skyldes det at bruket nå må være frikjøpt fra Mågåli.

Fredrik tar nå farvel med ungkarslivet og gifter seg med Gina Engebretsdatter fra Ringeby, som bidrar med 8 barn i tur og orden. I 1891 innleverte Fredrik handelsbrevet sitt, og med det var drifta av landhandleriet ved veggens ende. Fredrikfamilien vart boende enda noen år i Brudal til de alle emigrerte til Amerika.

Men snart skulle det idylliske stedet i Losnavika atter fange interesse for viktige formål i bygda –

Brudal blir gamlehjem

Den 14. desember 1905 var Fattigkommi-

sjonen her på Tretten samla på garden Stav for å drøfte tanken om et gamlehjem. Trulig var det sokneprest Mortensen som var prest her på den tida, som stod bakom idéen. Ikke bare hadde han innsyn i uverdige levekår for mange sjuke og gamle i bygda – han ville prøve å gjøre noe med det.

Under møtet vart de enige om å starte arbeidet straks, og det første skrittet var at de fikk lov å ta opp ofring på alteret 2. juledag 1905. Dette gav som resultat kr 133,34 i kassa, og med det var arbeidet for et gamlehjem i gang.

For å samle midler vart bygda inndelt i kretser som hver hadde sin arbeidskomite på 3–4 kvinner. Arbeidsmåten gikk mest på utlodning av ting som beboerne i kretsen gav til hvert møte, helst hver måned. Gevinstene var mest heimlaga bruksting uten direkte pengeutlegg, for det var svært vondt for penger blant folk flest den tida.

*gjeldsbrevet over indkomne bidrag til
det Gamlehjemmet*

		Tilleg 39,50
M. K. & Kone Kr. 5,00	Olav Knutthaugen Kr. 1,00	
Edith K. & Kone - 2,00	Bernt - 0,50	
Gina - 1,00	Kn. Knutthaugen - 2,00	
Kn. Knutthaugen - 2,00	Min. Mathiesen - 3,00	
John & Kone - 2,00	Gina & Berit - 15,00	
Anna - 1,00	Lisbet Granhaug - 1,00	
Laura Engebretsen - 1,00	Bernt & Kone - 2,00	
Lisabet Olsen - 1,00	Knut & Joh. Olsen - 5,00	
Hilda & John Kone - 5,00	Bernt & Berit - 1,00	
John & Kone - 2,00	Sig. Olsen & Tunde - 1,00	
John & Kone - 0,50		
Christine & Tunde - 5,00	M. K. & Kone - 1,00	
L. P. Tunde - 2,00	Bernt - 0,50	
John - 2,00		
Kn. Knutthaugen - 1,00	1/2 H. & Kone - 6,65	
Laura & Knutthaugen - 1,00	1/2 - 25,00	
Ellen Kone - 1,00	1/2 - 50,00	
M. K. & Kone - 1,00	1/2 - 21,25	
Gina & Tunde - 1,00	1/2 - 10,00	
39,50	166,65 = 166,65	
	Kone 1/2 1/2 1/2 1/2	

Kopi av originalprotokoll fra krets 3, den eneste som er funnet, gir oss et bilde av det.

Våren 1906 kom en skrivelse fra en lik-

nende arbeidskomite i Øyer med forespørsel om felles gamlehjem for hele soknet, noe trettingene sa seg enig i. Under etterfølgende fellesmøte på Tingvoll var det full enighet om felles gamlehjem, og med hensyn til lover og valg av sted for hjemmet, vart det vedtatt å lojalt bøye seg for flertallsvedtak. Så langt var alle enige, og Skarsmoen synes ikke å ha vært til hinder.

Fra Øyer kom forslag om Skog, Solheim og Nestingen, og fra Tretten: Brudal, Fonstad, Stavshaugen og Mæhlumsødegarden. Ved avstemning vart det stemmelikhet med 13 stemmer for Skog og 13 for Brudal.

Tretten ville ha stedsvalget avgjort straks ved voldgift bestående av 3 utenbygds personer, men øyværingene ville

vente til sommeren. På et fellesmøte i Øyer prestegård i 1907 var saken oppe på ny, men møtet ville ikke overlate avgjørelsen til voldgiftsnemnd. Øyværingene kjøpte så Skog i Øyer.

Etter nok et nyttesløst fellesmøte vart det fortgang med å kjøpe et sted på Tretten etter vedtak om at bygda nå skulle arbeide for eget gamlehjem.

Den 6. mai 1907 vart eiendommen Brudal med en skogteig av garden Bjørge i Fåvang, samt en parsell av garden Mageli på Tretten, kalt Skilleberg, kjøpt for i alt kr 6.570,-. Med garden fulgte 8 ovner og 1 komfyr. Istandsetting av husa, med bl.a. ny pipe, maling av gulv og vedlikehold av fjøset, kom på kr 917,47. Dessuten innkjøp av 2 kuer kosta kr 195,-.

Kaffestund i Brudal ca 1920.

Drifta

Den 2. januar 1908 åpna hjemmet for alvor. Da var det holdt innvielsesfest i Brudal med tale av dr. Fougner, musikk og sang og mye folk.

Ida Olsen Bakkesveen ble ansatt som bestyrerinne med ei avtalt årslønn på kr 420,-. Hun skulle da selv leie med seg og lønne medhjelperen som vart Lisbet Olsen Magelihagen. At hjemmet innen utgangen av året hadde 20 pensjonærer, forteller noe om behovet for et slikt sted i bygda.

Om en dveler litt ved det store antallet pensjonærer, må en bare undres over hvordan de to ansatte kunne klare alt dette, for fjøsarbeidet hørte også med. Vi må huske at det fantes ikke noe av det vi i dag kaller automatiske hjelpemidler, da dette var før det kom elektrisk lys, og det var bare para-finlamper og talglys til belysning.

All klesvasken måtte skrubbes på vaskebrett for hånd, kokes i bryggerhuset og skylles i Raulla. All tilbereding og oppvarming av mat var viktig og tidkrevende arbeid. All matlaging ble utført på vedovn på kjøkkenet – sommer som vinter. Det var også vedfyring på alle rom. Bare brannfaren måtte være ei ulidelig hugsott.

Blant papirer fra starten finnes et brev fra Skjåk med forespørsel om de får komme til Tretten og ta hjemmet i øyesyn.

Noen glimt fra regnskapsprotokoll og møtebok gir en aning om lønns- og prisnivåer i perioder:

1909: Inntekt for tilfeldig sykepleie av en omstreifer og hans begravelse i alt kr 52,60.

Solgt 1 slaktegris kr 134,17.

1910: Innkomet for de gamles arbeider kr 18,40.

1912: Styremøte 16.3. Pasienter innlagt for kommunens regning kr 175,- pr. år, med tillegg av kr 25,- hvis de er

sengeliggende. Privat betalende kr 80 – 200 pr. år

1915: Fattigstyret forhøyer godtgjørelsen for begravelser av de fattiglemmene som dør på hjemmet til kr 25,-.

Ida Olsen og Lisabet Olsen får kr 50,- hver som påskjønnelse for sitt strev i året. De er tidligere innvilget 14 dagers ferie.

1920: Solgt gardsprodukter: melk kr 579,09 – flesk kr 167,40 – smør kr 15,38 – epler kr 37,30 – huder og skinn kr 53,- og smågris kr 240,-. Utover dette er full kost til samtlige tatt fra jordbruket.

1921: Styret beslutter å legge inn strøm.

1925: Vart bygget nytt fjøs for ca kr 6.500,-.

1926: Styret fant det for dyrt å ha 2 sykepleiere på hjemmet.

1927: Formannen opplyste at han fra en anonym giver hadde tatt i mot en bankbok pålydende kr 1.340,- i Øyer Sparebank.

1931: Vart anskaffet varmtvannsbeholder og året etter et radioapparat til hjemmet.

Stykkpris på endel forbruksartikler innkjøpt 1907:

Et par kaffekopper: 27 øre, ei spiseskje: 15 øre, ei teskje: 9 øre, et flatbrødkjevle: 90 øre, vaffelmaskin: 2 kr, ei kjøttkvern: 5 kr, et hengelås: 40 øre, mens ei rive kom opp i 80 øre. Handkjerra som er avbildet, vart innkjøpt for 30 kr, ei Singer symaskin med kasse kr 70, og en Alfa Laval separator for kr 80,82. Et vanlig bustreip kom på 97 øre, et ølglass 11 øre, mens en duk på langbordet kostet kr 4,80.

Beløpene er til å le av i dag, men var den gangen til alvorlig bekymring for budsjettet.

Denne handkjerra vart innkjøpt for 30 kroner og var nesten daglig brukt til varetransport fra Stav til gamlehjemmet av pensjonærer med noenlunde fotlag. I dag har kjerra fått ærefull hedersplass foran inngangen til Alders- og sjukeheimen på Tretten. Om transportøren på bildet heter Jens fra Søre-Kråbøl eller Jon og er oldefar til artikkelskriveren, mangler det kunnskap om. Vi får nøye oss med å fastslå at hunden lydde navnet Berr-fot.

Gamlehjemsdrifta i Brudal opphører

Alt på 1940-tallet var det reist spørsmål om nytt gamlehjem på et mer sentralt sted. Men først under årsmøtet den 3. mars i 1945 vart det i henhold til en skrivelse fra ordføreren i Øyer fattet slikt vedtak:

1. Brudal, Tretten Gamlehjem, nedlegges fra den tid da det nye gamlehjem kan tas i bruk.
2. De midler som Brudal, Tretten Gamlehjem rår over, overlates til det nye gamlehjem, alt under hensyntagen til de vedtekter og statutter som er gitt for disse.

(Ordlyden i brevet fra ordføreren er ukjent og er heller ikke å finne i kommunearkivet.)

I 1957 sto det nye Tretten Aldershjem klart for innflytting, og tida i Brudal var omme for pensjonærene. Trass i lang motivasjonstid før oppbruddet ble fløttardagen likevel en sår og vond opplevelse for enkelte. Uroa ved overgang fra det gamle og trygge til det nye og ukjente, skapte vanskelige situasjoner. Det var trygling og høylytt gråt, og noen måtte bæres ut av bygningen med makt.

Atter var en meningsfull periode av historia til Brudal over – et halvt århundre sterkt prega av nøysomhet og svært små ressurser til rådighet. Forklaringa på at båten bar, var at omsorg for de trengende gikk foran kravet om fritid og lønn for betjeninga. Brudal var stedet med det enkle, naturnære miljøet, der budsjettet ikke vart belasta med kostbar utsmykking, men der naturens egen kunstepark formidlet inntrykk til trette sinn og skrale kropper. Der bulder fra flomdiger elv var symbol på et livslangt kav, mens kvelvbrua gav illusjoner og håp til andre sida –

«Ferdemannskvile» på ny

Etter beslutningen om nedlegging av gamlehjemmet i Brudal vart stedet solgt til Åsta og Erik Klæva. Åsta hadde da vært bestyrerinne for stedet en årrekke.

Ei slette mot Losnavatnet vart nå satt i mønstergyldig stand til campingplass, mens kvitbygningen enda en gang fikk fungere som ferdemannskvile, om nå i mer moderne former. Leirplassen vart seinere innskrenka av vegutbedringer, for til slutt å bli helt ødelagt av flomvatn våren 1995. Et brattheng som forsøksfelt for utenlandske tresorter, anlagt av Erik i samarbeid med Det norske skogforsøksvesen, står ennå att og føyer seg til særpreget med utradisjonelle foretak i Brudal.

Dommen i 1997

Ved bruk av forkjepsretten har Staten v/fylkeslandbruksstyret vært eier av Brudal siste tida, og har nå gjort vedtak om riving av bebyggelsen og oppdeling og salg av jorda og skogen. De knappe 140 åra som er dokumentert av historia fra gamle Kolhusvika, må sies å ha vært rik på begivenheter.

Kilder: Kirkebøkene
Folketellinger
Bygdabok for Øyer
Artikkel av Kristian Pålsrud
Skrifter etter gamlehjemsdrifta
Kommunearkivet i Øyer

Bygda vår

Tone: Jeg er havren

Bygda vår i fagre Gudbrandsdal
med gard og grend og åkrar utan tal –
syng vi om i kor av inste trong.
Trettebygda får vår beste song.

Her vi har vår heim i bratte li,
og vi strevar trufast her vår tid.
Fedrar kviler under minnestein –
dei som grunna gard og åkerrein.

Det tok mange, lange hundreår
å byggja garden slik han for oss står.
Vi vil minnast dei som rudde her –
når vi over dal og lier ser.

Vardekampen ruver med si makt
der stod fedrane på vardevakt.
Over dalen loga ufreds brann,
men dei møtte fram og siger vann.

Kyrjeklokka tona ut sin song
over bygda vår den første gong.
Høgt frå «Musudal» ho tona ut –
Samla folket her til tru på Gud.

Fedraminne vi i bygda finn
og vi skriv dei i vår saga inn.
Heimen blir oss alle meire kjær.
Bygda kjem oss alle meire nær.

Her går Laugen stor og sterk og brei.
Mellom fjellom gjev han romsleg vei.
Som ein spegel han i botnen renn –
grøne stilla speglar gard og grend.

Ved Losna og ved friske solgylt straum –
med Hovdefoss i brus og mektug flaum
ligg bygda ven med fuglesong i li.
Det er Tretten, bygda mi og di.

1605 Tretten - utsikt nordover fra Vardekampen.

Tretten – utsikt frå Vardekampen. Bilde frå 1930-åra.

Den første dyrlegen i Øyer *«kursmeden» Svein Olsen Lien, 1766–1833*

Ein av dei aller første nordmenn som fekk veterinærutdanning var «kursmeden» Svein Olsen Lien frå Baklia i Øyer. I år er det 200 år sia han kom attende til landet og heimbygda etter tre års dyrlegestudium ved Den kongel. Veterinærskole i København.

Etter så lang tid er det dessverre ingen tradisjonar att som fortel om hans studietid i Danmark, eller om arbeidet hans som «kursmed» og dyrlege i Øyer. Mye av det som kjem her, er om anane og etterslekta hans, men mest om «kursmedane» generelt – dei første dyrlegane her i landet.

*Den kgl. danske veterinærskulen i København, der Svein Olsen Lien tok eksamen i 1797.
Tårnet høyrer til Vår Frelzers Kirke.*

I dag er ordet «kursmed» ukjent for folk flest. Det er mest ikkje å finne i leksika eller vanlege ordbøker. Men ein kan finne det i Ivar Aasens gamle «Norsk Ordbog», og der står det: «Kursmed (= smed), m. en Dyrlege. Østl. Vel egentlig Hestelæge og Hovsmed. (Tydsk: Kurschmied).»

I folketeljinga for Øyer i 1801, kan ein finne både ordet «kursmed» og ein som verkeleg var det. Under «No 73. Lien, 1ste Familie» står det m.a. «Svend Olsen, Gaardb.Søn, 36 aar, Gift, Kuursmed».

Kva var ein «kursmed»?

Jau, som Ivar Aasen fortel: først og fremst ein smed, ein hovslagar, men samstundes ein som kunne «kure» sjuke dyr, serleg hestar. Kur kjem frå *cura* (lat) = pleie (omsorg).

Eit anna namn på «smeden» var *fane-smed*, truleg opphavet til namnet *dyrlege*, ettersom *fane* er eit gammalt ord for *fe*, *fenad*, altså *dyr*.

Så tidleg som på Kristian I. tid høyrer vi om at hovsmedane ved dei kongelege stallane i Danmark tok seg av hestesjukdomar attåt hovslagarkunsta. I gamle papir frå den tida, nemnest han ikkje berre som «Hoff-smid», men også som «Heste Doctor», «Arseni Smid», «Artzneismed», «Ride-smed» og fleire.

Da det på 16–17-hundretalet vart oppretta ridande heravdelingar nede i Europa, tvinga det seg fram behov for flinke hovslagarar. I Danmark-Norge vart det også naudsynleg med smedar ved dragon- og husar-regimenta. Det var ein eskadron-smed ved kvar underavdeling. Dei som vart tekne ut til kursmedar, var gutar frå bondestanden, helst smedsøner.

Ein dugeleg kursmed måtte sjølvsagt kunne smi hestesko – lenger attende i tida både bigsel og sporar også. Men like viktig var sjølve hovslagarfaget. Lenge før det

vart veterinærskular, var det – som alt nemnt – vanleg at dei militære hovsmedane tok seg av sjuke hestar – så godt dei kunne. Dette var noe dei gjorde heilt friviljugt, og fekk ry for det. Var det kan hende frå den tida at «hovsmeden» vart «kursmed»?

Langt attende i tida var utdanninga av kursmedar mangelfull, mest berre bygd på overleveringar frå eldre «mestre». Av lærebøker – såkalla kurebøker – var det alt på 1600-talet fleire av, men innhaldet var så som så, mest berre «gode råd», mange sers tvilsame. Berre eitt eksempel fortel sers mye: «*Ved Hede i en Hestis Øien, leg Menneske Kød der ved Fastendis.*» Men ein kan undre seg kvar dei tok menneskekjøtet?

Det var nok først og fremst innafor alt som hadde med hov-plager å gjera, og dei mest vanlege heste-sjukdomane, at kursmedane kunne greie «å kure». I det militære på 1750-talet høyrer vi at «smedene ikke kan undværes, særdeles de, som ere duelige og bekvemme at beslaae og aarelade Hest tilgavns, —»

Men sjølv om dei var dugelege, stod dei ikkje høgt i militær rang. Sjølv etter mange års teneste, var dei støtt mellom dei med lågaste løn. Kursmedane ved regimenta hadde rang av korporal eller menig. Kva var årsaka til det?

Ureint arbeid?

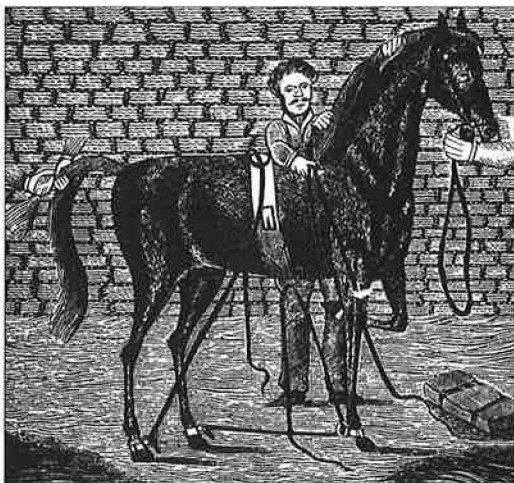
Før i tida hadde folk inngrodde førestellingar mot alt og alle som hadde med sjuke dyr å gjera. Like eins med dei som hadde med hestegjelking og kastrering av andre dyr. Det var også sett på som ureint arbeid. Før kursmedane fekk skikkeleg utdanning og vart dyrlegar, var det oftast «rakkar'n» som måtte ta seg av slikt arbeid. Nå er «rakkar'n» borte for lenge sia, men namnet heng att, mest som eit bannord – t.d.: «Fy,

te rakker'n!» I 1789 var det stor mangel på dugelege heste-skjerarar, skriv Tor Ile i Bygdaboka, og siterer: «*Blandt Almuen var der en gammel Fordom mod denne Kunsts Udøvelse, og der blev vist Ringeakt for dem der hidtil havde udført disse Operationer som sit Haandverk.*»

Kursmedane på veterinærskule

På 1700-talet kom dei første veterinærskulane i Europa. Det var minst to vektige grunnar til det: Det militære trong godt utdana kursmedar og hovslagarar, folk som også hadde veterinærkunnskap. Like viktig var det å få utdana dyrlegar som kunne ta opp kampen mot kvegpesta som på den tida herja fælt over store delar av Europa.

Frankrike var først ute med veterinærskular. To slike vart opna i 1760-åra. Her i Norden var Danmark først ute. Den kongelige Veterinærskole vart opna i København i 1773, lenge før dei andre nordiske landa fekk sine. (Noreg fekk veterinærskule først i 1935.)

Gammelt tresnitt som syner hest med Abilgaards kastetøy, oppkalla etter grunnleggjaren av Veterinærskulen. Same slags kastetøy har vore brukt gjennom 200 år til å leggje hestar overende føre operasjonar. (Haandbog i Vetrinairchirurgien av G. C. With, Købh. 1839).

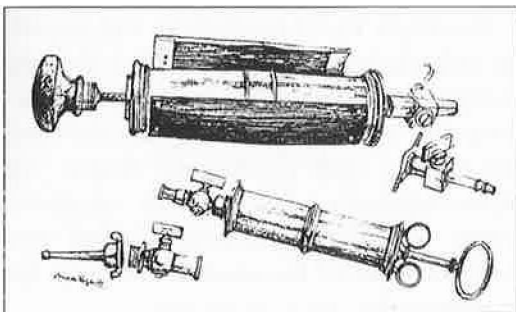
Etter 17 år – og ein kongeleg resolusjon – kunne dei første fire lærlingane frå norske dragonregiment kome inn på veterinærskulen i Danmark i 1790. Søkjarane skulle vera i alderen 18 til 25 år og vera sunne og kraftige. Krava elles var små, men ein skulle ha «nogenlunde godt nemme, og kunne lese og skrive». Skulen var 3-årig.

Dei første norske dyrlegane

Våren 1783 kom dei første norske kursmedane attende til heimlandet som nyutdana veterinærar. Ein av desse var Ole Amundsen frå Ringsaker. Han var født i Redalen i 1751. Dei tre andre kjenner vi berre namnet på: Hans Andersen, Peter Hoppe og Mads Pedersen. Under skuleopphaldet i København i dei tre åra, hadde alle hatt stipendium frå kvart sitt regiment. Etter eksamen og vel attende på norsk jord, venta 8 års plikt-teneste.

Sivile elevar

Sjølv om dei aller fleste elevane på veterinærskulen var kursmedlærlingar frå det militære, var det også alt på slutten av 1700-talet eit lite mindretal sivile elevar. Mellom desse var øyveringen Svein Olsen Lien. Han var ein av dei fire nordmennene

Sprøyter brukt ved den gamle veterinærskulen i København. Grunnleggjaren, P. C. Abildsgaard, hadde lært bruken av dei under studieopphaldet sitt i Lyon 1763–1766.

som kom inn på skulen hausten 1794. Sjølv var han godt vaksen – 28 år, men hadde fått stipendium til studieopphaldet frå Kristiania Stift.

Tre år seinare, våren 1797, tok han «Dyrlege Examen med 2den Karakter». Han var ein av dei aller første nordmenn med sivil status som tok denne eksamen, og vart med det ikkje berre den første øyværing – utdana som kursmed og «Sivil-dyrlege», men truleg den første i heile Gudbrandsdalen. (I ei oversikt over alle norske dyrlegar utdana i Danmark og Sverige, står «Svend Olsen Lind fra Øier» (feilskrive for Lien) ført opp som den 20. norske eleven som tok dyrlege-eksamen.

Gammal dyrlege-erklæring

Sivile dyrleger måtte skrive under på denne erklæringa, som er attgjeve her i fornorska språkdrakt:

Jeg undertegnede N.N. som på N.N. stifts bekostning er ved Den kgl. veterinærskole i Kjøbenhavn opplært i dyrlege-kunsten, og som ifølge reskr. av 26de oktober 1792 nedsetter mig som dyrlege i bemeldte stift, lover og sværger at jeg med al mulig flid skal bestræbe mig for at helbrede syge kreaturer, til hvis hjælp jeg kaldes; at jeg, når det overdrages mig at avholdes synsforretninger over syge eller formedelst smittsom sygdom på drepte kreaturer, så nøyaktig som mulig angi såvel sygdomstilfældene hos de levende og alle de mærker som kunne lede til kunnskap om de dræpte og obducerede kreaturers sygdomstilstand, medens de var i live, som også en verdi de sygnede dyr kunde ansees at ha haved, uten at la mig, av vennskab, gaver eller andre årsager forlede til nogen henseende at avvige fra sandheden, de mig som offentlig prøvet dyrlege påliggende plikter. Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord.

Sted, N.N., den - - -

signatur.

Aner og etterslekt, og litt til –

Svein – eller Svend som det står i kyrkjeboka, kom til verda på garden Lien i Øyer i året 1766. Mor hans heitte Gjertrud – ei av dei mange Gjertrud-er født der på Lia-garden. Far hans heitte Ole. Han kom frå sygard Skåe, son av gardsfolka der, Svein Kristenson Skaaden og Kari Bergersdotter.

Ole og Gjertrud gifta seg i 1759, og tok over Lia-garden med det same, ettersom ho var odelsjente og båe foreldra hennes var døde. Far til Gjertrud heitte Tore Olsen Lien (1705–1758), og mora Kiersti Torsteinsdotter f. Skar (1700–1742). Som ein kan sjå, vart ingen av foreldra gamle. Kjersti vart berre 42 år. Truleg døydde ho etter ein vanskeleg fødsel ettersom ho vart gravlagd saman med den nyfødde dottera si, berre 19 dagar etter fødselen. Tore vart enkemann i mange år, men døydde berre 53 år gammal.

I 1799, to år etterat Svein kom attende etter studieåra i København, gifta han seg med Kirsti Fransdotter frå nordigard Skåe. Ein eldre bror av Svein, Tore, som hadde teke over Lia-garden, var alt gift med ei syster av Kjersti. Som nygifte budde Svein og Kjersti ei tid på garden, men flytta seinare til sin eigen heim litt lenger sør og opp for garden, til det som vart heitande Liasvea eller «Sveom» til dagleg. Det var ein plass til oppi der også – Liabakken. (I 1865 budde det til saman 15 menneske på desse to plassane.) Nå er alle husa for lengst borte, men i tett granskog står mange murar att og vitnar om det som eingong var – –

Svein og Kjersti fekk mange born: Gjert-rud, Ragnhild, Ole, Ingeborg, Frans, Marie og Olie. Men slik det var den tida, dei måtte tidleg ut frå heimen – og bygda, for å finne levebrød. Ein veit at Ingeborg drog til Kristiania, der ho vart gift med ein vel-

stående byggmeister, ein tyskar som heitte Schultz. Ole vart gift med Sidsel frå nordigard Bryn i Øyer, men dei også busette seg truleg i Kristiania. Elles hamna andre av syskena i Amerika, etter først å ha vore på ulike plassar her i landet. Berre den eldste, Gjertrud, og den yngste, Olie, vart gifte og verande i heimbygda. Båe har framleis etterslekt i Øyer.

Den 9. desember 1833 døydde kursmeden og dyrlegen Svein Lien, «formodentlig af nervefeber». Han vart 67 år. Berre tre veker etterpå, på sjølve nyttårsdagen, døydde kona hans, Kjersti, av same sjukdom. (Nervefeber = nevroidfeber = tyfus).

Det skal nemnast til slutt at den andre øyværingen som fekk dyrlege-utdanninga si i København, var Kristian Olsen Skar. Han var fødd i 1840, og 21 år gammal kom han inn på same skulen som Svein Lien hadde vore over 65 år tidlegare. Kristian Skar tok eksamen etter fire år «med 1. karakter». Han vart seinare «Amtsdyrlæge i nordre Trondhjem» (Nord-Trøndelag).

Kjelder:

Gunvald A. Fredheim: Den militære veterinærtjeneste. 1780–1990. Utg. Hamar 1990.

Johan P. Benzen: Norske Dyrlæger. Utg. 1890.

Mannshøge grunnmurar står att i Liasvea. Truleg var det her kursmeden Svein og kona Kirsti bygde seg heim for omlag 200 år sia. På bildet: Steinulf Fjæstad og Ole Langløkken.

Vegene i fjellet

(1978)

Vegene til fjells er gamle her i bygda, kanskje like gamle som bosettinga. Vi har mange og tydelige merker etter aktivitet i tidligere tider. Vi har mange gamle dyregraver i fjellet. Vi treffer på spor etter jernutvinning og trekullbrenning. Vi vet at seterbruket har foregått i århundreder. Vi hadde slåttebruken i Åstdalen og andre plasser. Vi har gjæterbuene i Steinhytta, Skjelbua og på Hardland.

Det var vanskelig å få fødd dyra over vinteren. Vi hadde måsåtak, lauving og risbryting. Skogen og torvmyrene var de eneste energikilder forfedrene våre rådde over. Viltet i fjellet og skogen, og fisken i bekker og vatn, var for mange det viktigste eksistensgrunnlaget like inn i vår tid.

All aktivitet krevde atkomst. Til å begynne med var det tråkket etter mennesket som gikk. Seinere ble tråkket til sti og råk som ble sterkere etter hvert. Hesten har i århundreder vært menneskets beste venn og hjelper. Stien og raket ble etter hvert til kløvveger og rideveger. Jeg kan ikke huske at det ble brukt kløv til seters her i Øyer, men jeg vet at Jan Rybakken kløvja til og fra Slåsetra. Kløvvegene ble etter hvert stelt på, slik at de ble kjerreveger.

De gamle kjerrevegene

Disse husker jeg godt. Hver gard hadde sin vegstubb å holde i stand. Vegstubben til hver enkelt gard var merka opp med endestikker og navnestikke. Vanlig samtaleemne blant de voksne når de kjørte etter vegen, var om hvordan den eller den holdt vegstubben sin i stand. Setervegene ble etter hvert så gode som det var mulig å få

dem, med de muligheter som var. Det var likevel ikke til å unngå at de jernskodde kjerrehjula på stuttkjerra, langkjerra eller stivkarmkjerra, gjorde at skyssen både humpa og skrangla. Noe bedre var det å sitte på når fjørkjerra av og til ble brukt til en lettere tur.

Det var ofte mye slit, både for hester og folk, å få frakta alt som måtte fraktes til og fra setra langs de gamle kjerrevegene. En tur med lass fra Rusten til Augsetra, eller omvendt, tok ofte hele dagen. Stigningen opp bygda var hard. Hestene måtte få den tida de trengte for å få lassa opp. Det kunne være vanskelig å holde kalliene på plass under presenning og reip.

Det var stor ferdsel etter vegene. Av og til møttes setergranner, og da måtte de stoppe og prate. Ofte ble da skråa spytta ut og pipa tent. En time fra eller til hadde ingen betydning. Dette var før noen visste hva stress var.

Jeg minnes også de gamle kjerrevegene som terrengløp-løyper. Som unggutter konkurrerte vi om hvem som greide setervegene raskest. Bestefar min gikk setervegen fra Rusten til Augsetra på 3 timer. Vi måtte prøve å slå gammel'n. Det var beinhardt. Vi greide det til slutt. Da var han 75 år.

I 1920-åra begynte bilen å gjøre sitt inn- tog også her i bygda. Framsynte menn begynte da å prate på at setervegene burde settes i stand til bilveger.

Kjerrevegene blir bilveger

Det var trettlingene som var først ute med Østfjellvegen. Den ble åpna for trafikk den 29. juni 1930. Den nederste delen av an-

legget, vegen til Brennlia, ble påbegynt allerede i 1923. Fram til Djupslia var veganlegget i alt 27 km. Åpningsdagen var høytidsdag med store festligheter. I spissen for de innbudte gjestene var lensmannen og ordføreren. Ingvald Fonstad redegjorde for anlegget. Han sa at det hele hadde kosta mellom 60 og 70.000 kroner. Han presiserte at det var to hovedgrunner til sæteriernes store investering. For det første var den gamle vegen medtatt og vanskelig å holde i stand. En medvirkende og vesentlig årsak, var at det begynte å bli meget vanskelig å skaffe ved til ystinga på setrene. Veden måtte nå kjøres lange veger. Seterierne hadde derfor funnet ut at det ville være regningssvarende å kjøre mjølka til ysteriet, også om sommeren.

Hele vegen ble befart med bil på

åpningsdagen. På Grunna var det stor festivitas, med servering og underholdning av Tretten Musikkforening.

Fra første stund ble det tatt bompenger på Østfjellvegen. I talene under åpningsfesten på Grunna, ble det sterkt presisert at det ikke skulle være noen fortjeneste på bompengene for å kjøre denne fine fjellvegen, men at bompengene var tenkt som et tilskudd og en hjelp til vedlikeholdsarbeidet. Det første året ble bompengene fastsatt til kr. 7 pr. personbil. Flere av talerne på Grunna mente at denne avgiften var rimelig. Avgiften holdt seg stort sett uforandret i 40 år.

De andre følger etter

Etter bygginga av Østfjellvegen, begynte bygginga av de andre setervegene ganske

Ved åpningen av Østfjellveien.

Magnus Andersen leser. Erik Solheim i forgrunnen. Mellom dem Anton Hanestadhaugen. Oskar Fosshem i lys jakke, til høyre for ham. Karl Andersen og Johs Elvestad. Lengst til høyre Tryggve Svendsen.

snart. De fleste bilvegene innover fjellet ble bygd i de harde tredveåra. Aksjøsetervegen ble åpna til Aksjøsetra før krigen. Lie/Hornsjøvegen og Hunderseter/Nysetervegen ble ferdige like før og under krigen. Augsetervegen ble åpna til Augsetra i 1943, og den kom fram til Grava like etter krigen. Fram til Bøsetra kom vegene i 1948. Fra Aksjøsetra til Bøsbrua ble det brukt bulldoser. En ny tid var i emning. Bulldoser ble også brukt til all vegbygging gjennom Åstdalen, og til all sammenbinding av fjellvegene derigjennom. Likedan til Pellevegen.

I midten av 1960-åra var vi ved veggens ende når det gjaldt bygging av det vegnettet vi nå har i fjellet.

Bøsbrua

Bøsbrua ble bygd så tidlig som i 1926. Når bilvegene kom der 20 år etter, var den fullt brukbar til datidens lastebiler. Bøsbrua ble konstruert og bygd av byggmester Ivar Bræin. De solide og store trekonstruksjonene var håndsaga der inne. Materialene ellers var fra saga i Åstdalen. Bøsbrua ble restaurert og forsterka i 1953. Ellers var den stort sett vedlikeholdsfri i alle år. Bøsbrua var et særegent byggverk som gjorde tjeneste i 50 år. Nå er dens dager talte.

Trillebår, hakke og spade

Setervegene innover i fjellet ble for det meste bygd av arbeidslag med trillebår, hakke og spade. Mathias Sparingen, Johannes og Kristian Høgberg, Martin

Bøs-brua i Åstdalen. Den ble tatt ned i 1978 og ligger nå lagret.

Kråbøl, Oskar og Aksel Skarpjordet, Sigurd og Frithjof Kruke, Oskar Teige, Kaspar og Alfred Dahl, Theodor og Karl Dalbu, Severin Enger, Johannes Høglien, Karl Løkken, Richard og Ingebrikt Berge og Trygve og Asbjørn Johansen var mye med på vegbygginga innover i fjellet. Setereierne gjorde også mye som pliktarbeid. Da var hesten og stuttkjerra med til hjelp.

Det sier seg sjøl at det måtte bli «lette» veger. Til å begynne med kunne det nok være vanskelig for mjølkebilen å komme fram, spesielt under langvarig regnvær. Leira kunne gå i oppløsning, og mjølkebilen gikk da igjennom og la seg ned. Det var et stort arbeid å få grusa vegene, slik at

de ble sikre for lass. Mye av grusinga ble til å begynne med gjort av setereierne på pliktarbeid. Optimistiske og trufaste utførte de mye hardt arbeid med hest og stuttkjerre. Det monnet likevel så alt for lite. Lastebilen ble tatt i bruk til grusing av fjellveger, i hvert fall delvis, allerede før krigen. Jeg husker Karl Bergheim og hans folk drev med grusing av Aksjøsetervegen. Grusen i Brettalsgruva vart måkt på bilen med spader. Likevel: Du store all verden så lettvent alt hadde blitt! Hesten og stuttkjerra ble likevel brukt til grusinga til en god stund etter krigen. Kongens mynt var mangelvare. I Åstdalen fikk vi motordrevet elevator med grussilo for opplasting av grus i 1953. Nå slapp vi å kaste grusen

*Bygging av setervegen fra Kjeiken, ned Kjeikslia til Augsetra.
Arbeidslaget er fra høgre: Torleif Olstadjordet, Johannes Høgberg,
Johannes Brekke og Kristian Kvardal.*

med spade over hodene på oss og opp i lastebilen. Nå kunne vi lesse billasset mens bilen var borte. Nå var det til fulle rasjonalisert, trodde vi.

Det var nå i alt 195 km med privat bygde seterveger i fjellet vårt. 24 km med skogsveger i Åstdalen og andre skogs- og jordbruksveger i bygda vår, er da ikke regna med.

Bygging av setervegene ga arbeid til mange i sommerhalvåret i mange år. Denne vegbygginga bidrog sterkt til å mildne de «harde åra» her i Øyer. At vegene til fjells ble bygd på en tid da det ennå var mye veglaust nedefram, sier mye om hva fjellet betydde for bygda vår.

Nye tider

Bilvegene ble først og fremst bygd for å få mjølka ned til ysteriene i bygda, også om sommeren. En vesentlig årsak til at dette tvang seg fram, var at det ble store restriks-

sjoner på vedhogsten til setrene. Einkråka og brenntorv ble for arbeidskrevende energireserver. Med bilvegene tok det gamle seterlivet med ysting og kinning slutt. Fra å være hardt arbeid og mye slit, ble det å være seterbudeie lettere, og de fikk mer fritid. De hadde fortsatt mjølkinga med håndmorgen og kveld, de slapp dyra ut om morgenen og fikk dem inn igjen om kvelden, de hadde reingjøring av fjøset og utstyret som ble brukt til mjølk og mjølking. De måtte være påpasselige med å kjøle ned mjølka, så fortsatt var det mange tunge løft opp og ned av avkjølingene. Det var heller ikke så lett å trille mjølka til mjølkeramperne ved vegen. Men mjølkebilen ble nå et fast innslag i hverdagen for budeiene. Mjølkerampa ble et daglig møtested mens de venta på mjølkebilen. Den ble et fast bindeledd mellom bygda og budeiene. Hver dag kunne en få bud på butikken etter det en måtte trenge. Det var ikke lenger

*Kombinert mjølke- og persontransport fra Øyer Ysteri til fjells.
E. & K. Aronsveen transport.*

nødvendig å ruste ut budeia med mat for hele sommeren når de flytta på setra om våren. Strangstad'n, Harald Lie og Aronsve-karan kunne det med å yte service. Skulle vi nå en tur på setra, var det bare å møte opp da mjølkebilen skulle innover. Det hele var blitt så lettvtint at det ikke var til å tru. Lørdagsettermiddagene sommerstid var det fullt av folk som satt på tomspanna da mjølkebilen reiste ut fra ysteriene. Mange hadde sykla opp fra Lillehammer for å få seg en setertur. Syklene ble tatt med på mjølkebilen, slik at de kunne sykle heim søndag.

Under krigen, med bensinmangel, ble bilene drevet med gassgenerator. Finhogd ved, for det meste or, var drivstoffet for bilene. Dette førte ofte til mye plunder for sjåførene. Rutene gikk likevel, som oftest, som planlagt. Karene som kjørte, lever ennå. De kan sikkert fortelle om mer slit og flere harde turer, enn vi, som av og til var passasjerer, kunne ane.

Nå har personbilen tatt over etter mjølkebilen i all personforflytting på fjellet, som andre steder. Seterlivet i gamle former er på veg ut av bygdefolkets hverdag. Det er nå igjen ei mjølkerute som henter mjølka fra alle setrene i Øyer-fjellet, og kjører den – til Lillehammer.

Setervegene gjorde at vedforbruket på setrene ble sterkt redusert. Det ble slutt på lunnmorka med vedkjøring til setrene, og på forkjøring med hest om vinteren fra setrene og ned til bygda.

Vegene og vår tids teknikk, ga muligheter for nydyrking og fordyrking i større stil

enn før. Mellom 7 og 8.000 da av bygdas dyrka jordareal ligger nå i fjellet. Det ble slutt på lauving og risbryting, noe som var fast innslag i arbeidet med å få buskapen velberga gjennom vinteren helt til etter siste krig. Forkjøpet fra Trøndelag er også saga blitt.

Vegene åpna mulighetene for skogsdrift i Åstdalen.

Disse bruksendringene har gjort at store områder i fjellet har vokst til med bjørk. Vår tids energikilder som olje og elektrisitet, strekker ikke lenger til for vårt industri- og velferdssamfunn. Vi har igjen fått store energireserver like utenfor stuedøra vår – energireserver som fornyer seg sjøl.

Fjellet er blitt rekreasjonssted for en industrialisert og stressa verden. De gamle setrer og setergrender ligger der som før. De er vedlikeholdt i sin opprinnelige form. Vi finner enda mange rester etter dyregra-ver, kullmiler og grøper etter jernutvinning. Tydelige spor fra tider som er blitt oss fremmede. Fjellet vårt er blitt et kontrastenes sted. Her har vi den gamle og den nye tid side ved side. Vegene er de sentrale nerver. Bomvokterne selger billetter til et mektig historisk museum.

La oss minnes de som gikk foran, og de trufaste sliterne som bygde setervegene våre, med vår største takknemlighet. La oss ta vare på fjellet for våre kommende slekter. Det skylder vi slektene som levde før oss. Det skylder vi slektene som kommer etter oss. Bygdefolket, fjellfolket vil nok forstå sitt ansvar.

Eit forhør om trolldom i Øyer prestegard i 1730

«Anno 1730 den 12te september vare vi undertegnede Christian Wolfgang Monrat, provst over Gudbrandsdalen og sogneprest i Øier, Christoffer Kraft, sogneprest i Ringeboe, og Jens Kraft, medtjener i ordet i Ringeboe, efter høiædle og velbaarne hr. konferentsraad og biskop Deichmanns reskript forsamlede paa Øier Prestegaard for at eksaminere et ungt pigebarn, nevnlige Siri Jørgensdatter, angaaende et af hende udbragt rykte om hendes mormoder og flere andre, angaaende trolldoms væsen, hvortil paa vores anmodning indfant sig kongl. majest's foged, høiædle og velbaarne hr. Stenersen og kongel. majest's sorenskriver Mogens Winsnæs.»

Slik begynner referatet frå dette forhøret. Desse trolldomsrykta må ha vore tekne alvorleg ettersom høge embetsmenn brydde seg med dette. Som det går fram av referatet, er det biskop Deichmann som har bestemt dette forhøret. Prost Monrath har sannsynlegvis gjort biskopen kjend med saka og kanskje søkt råd hos han om kva som burde gjerast. Biskopen heldt til i Christiania den gongen så det er lite truleg at han kan ha vorte kjend med desse rykta på annan måte. Hamar bispestol vart atterreist først i 1864.

Under forhøret fortel jenta at ho er 13 år gammal og fødd på ein husmannsplass under Holsteinstad. Mor hennes hadde døydd i barselseng da ho Sigrid vart født, og da fløtte både ho og faren til mor-mor hennes, Sigrid Einarsdotter.

I kyrkjeboka for 1717 under «Døbte» står det slik: «25.7. Jørgen Bachens b. Sigrí». Dette må vera denne jenta. Her står det rett nok Sigrí, men Sigrí kan godt ha vorte til Siri i rettsreferatet. Alderen og farsnamnet stemmer, og ein husmannsplass

under Holsteinstad heitte Bakken. Etter kyrkjeboka kan det ikkje vera snakk om noen annan.

I 1715 – under «Trollofvede» står det: «11.6. Jørgen Kramprud. Marthe Bachens.», og den 8.12. same året under «Egteviiede» står det: «Jørgen Kramprud. Marthe Olsdatter.» Truloving den gongen var ein offentleg sak. Det står ingenting om alder på brurfolka, men dette må vera foreldra hennes Sigrid.

Men det stemmer ikkje at mora døydde i barselseng da ho Sigrid vart født, for 21 månader seinare – den 16.4. 1719, står det: «Jørgen Bachens b. Marthe». At dette barnet får same namnet som mora, kan tyde på at det var nå ho døydde. Liste over døde sluttar 18. juli i 1717 og manglar heilt i 1719, så det let seg ikkje gjera å kontrollere dødsfallet. Sigrid kan sjølv sagt ikkje hugse dette, men har fått det fortalt. Ein slik feil er derfor godt mogleg.

Denne systema, Marthe, finn ein ikkje meir om. Ho kan godt vera død som lita, så allminneleg som det var at born døydde.

Kyrkjebøkene er svært ufullstendige på denne tida. Heile 11 årgangar manglar – såleis åra 1716, 1726, 1728-32 og 1735-38. Dei andre årgangane i dette tidsrommet, 1716-38, er berre delvis førte – slik vi såg eksempel på ovanfor.

Det var denne bestemora, Sigrid Einarsdotter, og tre andre kvinner i nabolaget – som ho nå namngav – som skulle ha drivi med trolldom. Tre gonger hadde ho sjølv, Sigrid Jørgensdotter, vore med på dette hekseriet.

Fyrste gong til Blåkollen

Sigrid fortel vidare: Ein sundagskveld da ho var omlag sju år, hadde bestemora bedt ho vera med åt Holsteinstad der dei hadde gått åt sauehuset. Der hadde ho tatt ein sau som ho smurde noe smurning på som ho hadde i eit horn. Deretter sette både beste-

mora og jentungen seg på sauene, og så bar det til vers – fort og snøgt – til dei dala ned på ein plass som heitte Blåkollen (Blåkulla i Sverige). Oppe i lufta hadde dei møtt fem svartkledde karar som hadde ønskt dei velkomne. Bestemora hadde kalla desse karane for «drengan hass bessfar».

Rikeleg traktering og nifst syn

Dei hadde sett frå seg sauene, gjekk så inn og sette seg til bords. Vesle-Sigrid satt ved sida av bestemor si; på andre sida åt bestemora satt Fanden som ho kalla «Bessfar». Dei fekk rikeleg traktering: rømmegraut, smør, ost, fisk – fersk og tørka – flatbrød og øl. Dei var ikkje dei einaste gjestene – det var sju bord fullsette.

Etter måltidet begynte både store og små å fekte med brødstykka. Deretter såg dei på eit hol med lem over – som ned i ein

Øyer prestegard i 1905. Søre delen av hovudbygningen er den same som i 1730.

kjellar. Opp av holet stod det ein blå loge, og nede i denne logen var det små menneske som peip og ynka seg. Djevelen hadde millom anna sagt at han ikkje ville ha ho Vesle-Sigrid, for ho ville røpe dei, men bestemora hadde lova at ho skulle tukte henne til å teie.

Fanden var svartkledd og hadde grå hatt på hovudet. Han satt i høgsetet og heldt heile tida på med å file på ein jernlenkje han hadde om livet. Men da han var nesten av-filt, var han like heil att. Dei reiste heim-att om natta, men sauken låg dau neste morgon. Gammel-Sigrid hadde strengt forbode henne å fortelja kva han hadde vore brukt til. Bestemora hadde deretter vore på Blåkollen noen gonger utan Vesle-Sigrid.

Til Blåkollen for andre gong

Men eitt år etterpå var Sigrid atter med, og alt var som førre gongen. Nå hadde Fanden sagt han ville ha ho Gammel-Sigrid det året, men ho hadde bedt om eitt års utsetting. Han hadde da svara: «Eg veit ikke om det.» Denne gongen hadde ho brukt sviger-sonen sin – far hennes Sigrid – til ridedyr. Men etter denne turen fekk han vondt i ryggen og døyddet nyttårsnatta.

Heller ikkje dette stemmer heilt med kyrkjeboka, for i 1727 i lista over døde, står det slik: «26.10. Jørgen Bachen 58 år.» Han døyddet altså over to månader før enn det Sigrid fortel i forhøret. Men i same lista, den 22.6., står det: «Jørgen Bachens kvinde 48 år.» Enten må han ha vore oppattgift, eller så er det ikkje riktig at mora døyddet i barselseng medan ho Sigrid var lita, men nå – fire månader før faren. Sigrid var på denne tida 10 år. Kanskje røper Sigrid her at ho fantaserer? At ho ikkje mista mor si som reint lita, men som 10-åring?

Her ser vi at ei gift kvinne er nemnt som

mannens eigedom. Det er berre ved truloving og brurevigsel at kvinnene er nemnt ved namn. Sjølv ved barnedåp er berre faren nemnt.

For tredje gong til Blåkollen

Siste året hadde ho Sigrid vore med bestemor si på Blåkollen att, og det var same traktering som før. Fanden hadde da skore henne i vinstre veslefingern med ein tollekniv – frå fingertuppen og inn til ystet leden. Han hadde sogt blod av henne og skrivi namnet hennes i ei stor bok. Han hadde også biti henne i høgge øyreflippen – og finger og øyreflipp vart kjenslelause etter dette.

På heimvegen var dei innom Trette-kyrkja der Gammel-Sigrid hadde spikka noen fliser av kyrkja og gjeve henne. Desse flisene skulle ho Sigrid kaste i Hovdefossen med desse orda: «Gud – lat ikkje sjela mi komme til Himmelmrik før desse flisene er på plass att.» Dette hadde ho gjort. Bestemora døyddet ei stund seinare etter å ha vore sjuk ei stutt tid.

Før ho døyddet, hadde ho gjeve jentungen noe smurning som ho skulle bruke for å komme til Blåkollen. Dit skulle ho reise den komande pinse-eftan, og ho hadde sagt ho skulle bli med desse tre nemnde kvinnene i nabolaget.

Til Nestingen i Sør-bygda

Sigrid kom nå til farbror sin, Torbjørn Nestingen. Pinsnatta hadde ho gjort som bestemora hadde sagt: ho hadde smurt ein soplime med denne smurningen som ho hadde fått, og drege til Blåkollen.

Oppe i lufta hadde ho råkt desse tre kjer-ringane; likeså tre av «drengane hass bessfar» som også nå hadde ønskt dei velkomne. Dei hadde fått same traktering som før, bortsett frå fisk. «Fandens dreng» hadde synt henne bestemora og mange andre nede i den blå logen – etter at lemman var

teken frå. Ho hadde pipi og jamra seg og lyfta hendene. Før ho reiste til Blåkollen denne gongen, hadde ho lagt ein katt – som hadde skapnad som ho sjølv – i senga si til ho kom att.

Sigrid hadde fortalt syskenborna sine, Inger og Kjersti, om denne reisa til Blåkollen pinsenatta. Dei hadde fortalt dette vidare til mor si, Kari Nestingen. Ho fann så denne smurningen i kista hennes, og både smurning og soplime vart brend. Både Kari, Torbjørn, Inger og Kjersti i Nestingen hadde vore vitne til brenninga. Nå fekk ho ikkje lov å vera der lenger, og farbroren hadde teke ho med seg til Øyer-Prestegarden der ho hadde vore gjætarjenta på setra denne sommaren.

Tre av «drengan hass bessfar» hadde besøkt henne på setra og truga henne med at dei skulle vri hovudet av henne om ho røpa dei. Ei av desse tre nemnde kjerringane hadde også oppsøkt henne og sagt ho skulle miste helsa dersom ho fortalde noe.

Gransking av kyrkjeboka syner at brørne, Jørgen Bachen som må vera fødd i 1669, og Torbjørn Nestingen f. 1684, var frå Kramprud, og far deira heitte Jon – den gongen skrivi Joen. Men dei tok namn etter plassen dei vart buande på. Torbjørn gifta seg inn på Nestingen, og Jørgen til husmannsplassen Bakken under Holsteinstad. I referatet har Jørgen etternamnet Jensen. Men Joensen kan fort ha vorte til Jensen – enten det er referenten som ikkje har vore heilt nøyaktig – eller feilen har oppstått ved overføring frå handskrift til maskinskrift. Båe delar er mogleg.

Kari Nestingen var fødd i 1677 og gifta seg med Torbjørn i 1711. Dottera Kjersti er fødd i 1714, men fødselsåret hennes Inger er ikkje funne.

Trollkatt

Sigrid fortalde også at bestemora hadde

hatt ein trollkatt. Han var grå og rund som eit nøste. Ho hadde hatt han berre sommarstida – om vinteren var han hos Fanden. Katten vart sendt rundt på gardane etter smør, og det gjekk slik til: Bestemora for opp gjennom peispipa med han. Så la ho han på to stikker, rulla han nedover taket medan ho sa namnet på dei gardane han skulle dra til. Han kunne da suge mjølk av kyrne og komme att med smør som han spydde opp i eit traug. Noe av dette fekk Fanden og noe åt dei opp sjølve. Ho kunne også mjølke andres kyr på ein annan måte: ho sette ein kniv inn i veggen eller i eit tre og surra tre reimer som Fanden hadde gjeve henne, rundt kniven, og da gjekk det i orden.

Referatet er underskrive slik:

Øier Prestegaard ut supra

*Christian Wolfgang Monrat.
Christoffer Kraft. Jens Kraft.*

Ovenskrevne er saaledes udi vor overværelse passeret

S. Stenersen.

M. Winsnæs.

Ein kommentar

Vi høyrer ikkje at det vart felt noen dom. Heller ikkje at desse tre andre kvinnene vart innkalla til forhør. Heldigvis for dei, skjedde dette på ei tid da den lærde delen av folket ikkje lenger trudde så fast på trolldom. Hadde dette hendt noen ti-år før, hadde både ho og dei tre kvinnene ho namngav, vorte brende på bålet. Frå hundreåret før er vi kjende med groteske forfølgjingar, mishandling og avretting av folk som var skulda for trolldom – handlingar som botna i overtru og vankunne.

Ein må likevel undrast på at ei jente som

Denne historia vart dramatisert og spelt på Øyer samfunnshus under menighetsfesten i mars 1966, og på Follebu bygdahus seinare på året. Olaug Turtumøygard og Finn Kvarving stod for dramatiseringa og Rolf Tellander instruerte.

Desse var med:

Sitjande f.v.:

Friedrich Monrath, avgått sokneprest – Odd F. Bertheussen.

Susanne Monrath, prestefrue – Astri Ile.

Sigrid Jørgensdatter – Gunvor Berge.

Christian W. Monrath – Lars Holmen.

Ståande f.v.:

Mogens Winsnæs, sorenskriver – Ola Moe.

Christoffer Kraft, sokneprest i Ringeby – Hallvard M. Lunke.

Marie, hushjelp i Prestegarden – Dagny Lunheim.

Svend Stenersen, fogd – Peter Berge.

Ola, husbondskar i Prestegarden – Hans Skåden.

Andreas, setereigar på Åstdalssetra – Trygve Fossum.

Bjørn, setereigar på Åstdalssetra – Ola Rindal.

var såpass stor, kunne fortelja slike fantastiske hendingar. Korleis kan slikt forklarast? Her skal gjerast eit forsøk:

Sigrid har levd i eit miljø der ein var svært oppteken av slike mystiske ting og har trudd på det. Elles hadde ho ikkje hatt sjanse til å bli trudd. Sikkert er det at fosterforeldra i Nestingen må ha trudd på det, ettersom dei ikkje torde ha henne hos seg lenger.

Ho har høyrt liknande ting. Det ho fortel, er mye likt det som kom fram under trolldomsprosessar i Dalarne i Sverige 60–70 år før. Så har ho levd seg så inn i dette stoffet at ho har gjort det til sitt eige. Ho har merka at ho vart interessant når ho fortalde slikt. Born med livleg fantasi skil ikkje alltid mellom fantasi og røyndom, og her har nok fantasien flogt avlaust.

Den noe vanskelege livssituasjonen hennes har vel virka i same retning. Ho har på stutt tid mista dei som stod henne nærast, og ho kom til farbroren sin på ein heilt annan kant av prestegjeldet. Korleis ho

hadde det der, veit vi ingenting om. Heile hennes livs-situasjon kan ha gjort at ho hadde eit serleg sterkt behov for å bli lagt merke til. Kanskje ho heller ikkje har vore heilt frisk på sinnet?

Dei høge herrane har vel vore merksame på slike forhold, og teke desse historiene for det dei var: fantasiene til eit einsamt, kontaktsøkjande barn! Kanskje har sokneprest Monrath avslørt at ho fantaserte ved å påvise feil i fakta som let seg kontrollere, t.d. tida da foreldra døydde?

Men denne historia gjev oss likevel ein uhyggeleg gløtt inn i ei tid som for oss ligg så langt borte. Ho fortel om kva folk var opptekne av, og kva som var med og styrte deira liv.

Den gilde trakteringa på Blåkollen t.d. var ønskjedraumar – sprunge ut frå ønskje om og behov for mye og god mat. Dei flesste måtte nok nøye seg med draumane.

Kjelder: Årbok for Gudbrandsdalen 1965.

Kyrkjebok for Øyer og Tretten 1671–1738.

Arbeidsliv

Almenningsbestyrer Per Rusten (1920–1980) hadde etterlatt seg flere manuskripter med lokalhistorisk stoff. Her tar vi med artikler om skogsarbeid slik det foregikk da han vokste opp samt skoleminner og andre minner fra hans barndom i Baklia.

Blinker'n

(1979)

En gang husker jeg det var oppstuss. Fjøsstellet ble gjort ferdig ekstra tidlig, og tidligere enn vanlig ble det pynta inne. Kaker hadde de bakt midt på dagen i flere dager. Far reiste på stasjonen til 10-toget.

Da far, Blakken og spiss-sleden kom tilbake, var det med en høy, staselig kar med ballongbukse og puttiser. Det var blinker'n. Han bodde på Tretten. Han ble straks bedt inn og spandert på med kaffe og kaker. Han og far prata på hvor elendig alt var nå. Den regjeringa som satt nå, skjønte nok ingen ting. At den norske krona var satt til pari kurs, vart en landsulykke. Det skapte nød og elendighet over alt. Det gjorde at konkurser og gjeldsordninger var noe som stadig skjedde. Gutteøra sto på vidt gap. At noen kunne være så klok som blinker'n, det var vanskelig å forstå. Han visste nok alt.

Omsider skulle karene til skogs. Jeg fikk være med. Da vi hadde gått en stund sa far hvor han mente det skulle blinkes. Blinker'n tok opp ei rar øks fra ryggsekken og leverte den til far. Så begynte han å peke.

Vi tar den, den og den. Far sprang i løsnøen og hogg bles i alle trærne som blinker'n pekte på. Han snudde øksa og ga treet et slag i bleset på den andre enden. Far hadde også puttiser på seg, utapå sidbuksa. De løsna og falt av flere ganger. Puttisene til blinker'n satt som de skulle. Noe slikt hadde jeg aldri sett før.

Etter som arbeidet gikk framover, fortalte far blinker'n hvor mye han måtte ut med i renter og avdrag. Når tømmerprisene var så låge som de var nå, måtte det mer til enn før. Blinker'n sa han forsto det, og at han derfor ofte måtte gå på akkord med sin samvittighet. Jeg lurte på hva samvittighet kunne være. Blinker'n trodde det snart ville bli bedre tider igjen. Om ikke før, så når vi fikk ny regjering. Folk fikk hogge mindre igjen da. Han fortalte at der og der var det likevel så vanskelig at han måtte si nei.

Det ville ikke nytte likevel. Far sa han nå trodde han skulle greie det denne gangen også. Det begynte å mørkne, og vi gikk heim.

Blinker'n skulle inn og få middag. Det var kjøttkaker og rødgrøt. Da bestemte jeg meg, tror jeg. Jeg skulle bli blinker når jeg ble stor. Tenke seg til å reise med tog, kjøre med spiss-slede og ete kjøttkaker med rødgrøt etterpå omtrent hver dag. Det verste ville nok bli å få puttisene til å sitte så

godt på. Det meste ellers ville nok ordne seg om vi bare kunne få en ny regjering. Det rare ordet jeg hadde hørt – var det samvittighet det het – ble ikke med i vurderingen. Det var kanskje ikke så farlig. Ble det bare bedre tider, kunne det hogges mindre igjen da, hadde blinker'n sagt.

Ordforklaring:

puttis – bånd (f.eks. av strie eller vadmål) som vikles rundt leggen fra skoene og opp til kneet.

Tømmerhogst (1978)

Det spurtes fort i grenda når blinker'n hadde vært ute og reist, og bestemt hvor det skulle hogges tømmer. Det var mange i bygda som var avhengige av å få seg arbeid som tømmerhogger for vinteren. Det var ikke alle som var så heldige som Kåjen, Smedruden og Strømsjorden, som hadde årsikkert, fast arbeid med tømmerhogst og kjøring åt Solheima. Mange av gardene på Solsida har skog i Baklia. Som oftest ble hogsten – sjeldnere kjøringa – i disse skogene satt bort til Bakli-væringene. Innerst på Kjølen måtte hogsten begynne

Tømmerhogst da redskapen var øks, sag (svans) og barkespade, og lengden på tømmeret ble målt med målestav, kalt skant. Skanten var 2,5 meter. Iver Ensby (1918–1950) var tømmerhogger. Bildet er fra Ensby ca. 1944.

tidlig på høsten, mens det ennå var bart. Tømmeret her måtte kjøres sammen i hauger/lunner før snøen kom. Til lunninga på bart føre, ble det brukt skåkler.

Mens det ennå var mørkt, drog hoggerne til skogs. Mye arbeid kunne gjøres før det ble lyst om morgenen, og etter at det ble skumt om kvelden. Det trengtes ikke fullt dagslys for å barke trær nedentil mens de sto på rot.

Redskapen

Det første jeg husker, var det bare øksa som ble brukt når treet skulle felles, kappes og bakes. Enkelte hadde to-manns sag (stokksag). Seinere kom en-manns svansen og bågåsaga. Sagene gikk som oftest bra mens de var nye. Sagblada måtte vedlikeholdes med filing og viggning. Det skorta ofte på kyndighet til å klare dette tilfredsstillende. Sagene ble derfor først og fremst brukt til kapping av trærne. Bågåsaga og grindsaga, med snørestramming på toppen, ble også brukt til vedsaginga ved skålen. Øksa ble, som sagt, lenge brukt til felling av trær. Trærne ble «skårå» ned. Øksa ble også brukt til kvisting og barking. Øksa skulle være stor og tung. Da tok den godt for hogg. Tømmernavaren var med. Alle stokker måtte ha hull i toppen for at tømmerkjørereren med tømmerlekkjet skulle få tømmer vendinga sammen. Jeg kan så vidt huske at ei smalere øks, kjøreøksa, var brukt til å lage topphullet med.

En vinter spurtes det nytt. Han Sigurd og han Johan på Solheimsbutikkka hadde fått heim noe som kaltes for barkespade. Det var ingen av de gamle hoggerne som trod-

de at denne kunne hamle opp med øksa når det gjaldt barking av trær. En av de yngre tømmerhoggerne i Baklia gikk likevel til den store investering det var å kjøpe seg en barkespade. Han lærte seg fort til å bruke den. Etter en stund kommenterte han barkespaden omtrent slik: «Detta e frakt teill redskap. Men, du veit, detta kjem itte teill å gå det. Det vil itte bli arbe åt folk om aille temmerhauggeran skulle finne på å kjøpe seg barkespade. Det æ heilt sikkert.»

Barkespaden var også stor og tung. En eldre kar som så den for første gang, lurte på om den var banka ut av ei slegge.

Tømmerkjøringa

Den mest brukte tømmervegen i Baklia var Sneivegen. Den gikk opp fra Blæstervika, over Sveajordet, forbi Svea og oppover lia i krok og sving helt til grensa mot Gausdal.

Her var det stor tømmertrafikk i alle år. Andre nedkjøringsveger for tømmer i Baklia var i Viklia, over gardsplassen på Rybakken, i Kampekleiva og ved Lågårud. Alle som skulle kjøre tømmer etter vegene, gikk sammen om høsten for å stille dem i stand. Med det samme snøen kom, ble det lagt «attforlegg» der en visste at tømmervendingene hadde lett for å havne ut i «geografien».

Strømsjorden, Johnsgarden og andre Bakli-væringar beynte nedkjøringa av tømmeret tidlig. Det var mange av gardbrukerne på solsida som kjørte sjølve. De kom ikke i gang før isen over elva var farbar. Det var i lengste laget for mange å kjøre over brua når en skulle på tømmerkjøring i Sneivegen.

Tidlig om morgenen kom tømmerkjørerne over isen og skulle til skogs. Mange sat-

Johannes R. Svegård kjører tømmer.

te stuttingen igjen på stranda og brukte langsleden eller spiss-sleden til kjøringa «heim» og «bort». Når de siste tømmerkjørerne reiste oppover Sneivegen, kom ofte de første nedover igjen. Stallvekkjene skrangla hele dagen.

Samarbeid

Hoggeren og kjørerer måtte samarbeide. Tømmerkjørerer var den høyeste på rangstigen. Han var ofte småbruker eller gardbruker. Han hadde i alle fall hest. Hoggeren var mer den eiendomsløse proletar. (Ordet «proletar» ble innført her etter revolusjonen i Russland.) Kjørerer forlangte av hoggeren at tømmeret skulle være godt å ta att. Det skulle ikke være bar på tømmeret, og alle topper skulle ligge i kjøreretningen.

Når tømmerkjørerer kom til hoggeren,

passa det som regel at de kvilte sammen. Dette var dagens store feststund. Ved god bål-varme fikk de tint opp att de tæla kakuskivene. Når nista var fortært og kaffen drukket opp, smakte pipa med skråtobakk eller karva blad særlig godt. Nå ble alt, både det nære og det fjerne, kommentert. Ett var sikkert: Så dårlig hogst som det var her, det skulle det letes lenge etter. Omtrent bare kvistete staur. Slik var det når nøda var drivkrafta.

– Men har du hørt at borti der har døm kjøpt seg radio. Kain du skjønnne håss døm kain ha rå med di, døm som itte ha hogge på mange år? – Å, døm sie at døm ha arva frå Amerika. –

– Nå er det visst så godt som sikkert at både han Ole og han Aksel blir med ått Holmenkolla. Det skal sannelig bli artig

Matpause i hogstsesongen 1950–51.

F.h. Johan Hongshagen, Edvard Nordjordet og Martinus Stein i øvre Blesomlia.

om døm kain klare seg bra der. Men både Grøttumsbråten og Hoffsbakken er i storform, likedan svenskan og finnan. Dette må bli spennende, særlig femti'en.

– Vi tek på oss tømmerdrifta hass Albert attåt, og så kjøpe vi oss radio vi au.

På lunneplassen, eller direkte etter hoggeren, ble tømmer vendinga slått sammen. Som oftest to og to stokker etter hverandre i lange rekker. Tømmerlekkjene ble tredt gjennom «auget» i stokkene og pjeksene i lekkjene ble slått i rotenden på stokkene foran. I en tømmer vending var det ofte både 2 og 3 tylfter med tømmerstokker. På Sveajords-jordet ble vendinga delt i to og kjørt til Blæstervik-stranda.

Det hadde mye å bety for tømmerkjørerne at de hadde gode og lydige hester. En

god tømmerhest visste ofte sjøl omtrent hvor langt den skulle gå fram når en ny lengde skulle slås til vendinga.

Når det var kaldt om vinteren, ble pjeksene og lekkjene ofte slått av når tømmer vendinga skulle slås fra hverandre. Emil Nordstrøm og smed Sørum hadde mye arbeid med å holde tømmerlekkjene til folk i stand.

Tømmermålinga

Til påske skulle tømmerdrifta være ferdig. Det var det samme om påska kom seint eller tidlig. Da den kom, var det slutt. Etterpå skulle tømmeret snus til og legges fram til måling. Da var det mange som arbeidde på stranda ved nedkjøringsplassene. Det var fullt med tømmer på flere plasser langs stranda.

Tømmermerking på Fossegardsjordet i 1940-årene. Riksveg 50 – nå E-6 – skimtes i bakgrunnen.

Endelig kom den store dagen. Tømmermålerne var i anmarsj. Lukas (Gillebo) og Erik (Klæva) kom kjørende sammen til gards – med pels og spiss-slede. Tømmerhoggerne var med og slo på øksa. Lukas var den strenge dommer. Han gikk langs rotenden på tømmerflakan og sa at vi tar en på den, en på den, to på den. Erik slo på ett eller to merker på stokken med ei knapp-øks etter som Lukas befalte. Erik målte stokkene, og han var syngende i stemmen når han sa målene på stokkene til Lukas. Lukas gjentok syngende det som Erik hadde sagt. Faguttrykk som peis og battens, var gresk for oss.

Tømmermålingsdagen var en høytidsdag. Skogeieren visste at nå var renter og avdrag til Hypotekbanken sikra for i år. Tømmerhoggerne hadde hatt arbeid og tjent til livets opphold for seg og sine gjennom hele vinteren. At målerdrammen hørte med, var en selvfølge. Det skulle bare mangle. Det ble sagt at målinga ble bedre da.

Tømmerdrifta om vintrene betydde mye i Baklia. Som eksempel på det, minnes jeg en geografitime på skolen. Geografiboka vår var skrevet etter et bestemt mønster. For hvert sted ble areal, folketall og de viktigste næringsveier nevnt. Plutselig en dag

spurte Myhren: «Men, kan du, Per, fortelle oss hva en næringsveg er for noe?» Svaret kom prompte: «Sneivegen».

Ordforklaringer:

lunne – å kjøre sammen tømmerstokkene fra der de lå spredt i skogen og fram til en lunningsplass (samleplass).

skåkler – et par solide skjæker som en kunne feste en eller to stokker i når en skulle lunne tømmeret.

stokksag – to-manns håndsag for tømmer.

svans – en-manns håndsag for tømmer.

«skårå» ned – å lage skår, dvs hogge ned med øks, uten sag.

tømmernavar – bor som en laget «øye» i tømmerstokken med.

stutting – kort hesteredskap med meier som en brukte til langved- og tømmerkjøring.

pjeks – kileformet bolt i begge ender av tømmerlek-kjene (-lenkene).

tømmerflake – tømmerstokker lagt ved siden av hverandre, ferdig til måling.

knappøks – merkeøks som tømmermålerne brukte og slo på stokkene med, slik at de stanset ut et bestemt merke.

peis – stokken er ni halvmeter, brukt for ikke å forveksle med ti.

battens – skurtømmer eller bjelk som skulle skjæres til materialer, i motsetning til slip, som skulle gå til papirindustrien.

stallvekkje – lita, rund messingbjølle for hest, brukt under arbeid vinterstid.

Barndom minnes

Per Rusten:

Barndom i Baklia

(1978)

Jeg husker godt den første skoledagen min, og at jeg stunda til jeg skulle begynne på skolen. Mor fortalte at jeg 5 år gammel hadde spurt om jeg snart skulle få begynne på skolen. Det var stor skuffelse da det enda var to år igjen.

Skoleminner

Endelig kom dagen. Den gang, som nå, var det vanlig at nybegynnere hadde følge til skolen den første dagen. Vanligvis av mor. Jeg var mektig stolt fordi jeg fikk gå uten følge. Den første skoledagen min var en betydningsfull dag. Jeg la derfor vegen om gardsplassene til alle naboene nordover Baklia for at alle skulle se at nå skulle jeg begynne på skolen. At jeg likevel kom tidsnok var heldig.

Etter at nødvendige formalia var i orden, begynte undervisningen. Den første timen var i religion. Læreren, Gustav Myhren, begynte med begynnelsen – med skapelsen. Han lurte på om vi visste hvem som hadde bygd skolehuset og gjort pultene og kateteret i skolestua. Vi visste sjølsagt at det var det Kristian Sveen som hadde gjort. Læreren gikk så over til vidløftigere ting, og spurte om vi visste hvem som hadde gjort skogen og lia bak skolen. Var det også Kristian Sveen? Dette var det vanskeligere å svare på. Etter lang betenkningstid

var det en som svarte at «e tru nå det e».

Når den første dagen var over, gikk dagene videre som de alltid hadde gjort det.

Skolen vår var todelt, så vi gikk annen- hver dag. Vi gikk 3 år i småskolen, der det var 3 årskull. I storskolen var det 4 årskull.

Skolestua vår var hverken stor eller komfortabel. Når det var 20 elever på plass, var den mer enn full. Når det var kaldt om vinteren, var plassene ved ovnen best, sjøl om de av og til var vel varme. Der satt jentene.

Gustav Myhren var lærer på Vestlund i Baklia i mer enn en menneskealder. Den ene dagen hadde han 5 småskoletimer. Den neste hadde han 6 storskoletimer. Slik gikk det gjennom hele skoleåret i alle år. Ved siden av var han gardbruker i Slettjor-det. På de sju årene jeg gikk på Vestlund kan jeg ikke huske noen annen lærer enn Myhren ved kateteret. Han hadde hver eneste time, og ble som en annen far for oss alle. Han kjente hvert hjem og hver

familie i hele kretsen. Han ga hver skoletime mening og innhold. Det var aldri problemer med disiplinen i klassen, sjøl om han sjelden refset oss for noe – men det forekom. Barn var barn også den gangen. Kanskje særlig da.

Myhren la særlig vekt på å lære oss å lese og skrive. Hver dag spurte han oss om vi hadde lest avisene. Ved hvert regjeringsskifte, som det var mange av i disse år, spurte han etter navn på nye statsråder. Min bestefar abonnerte på Osloavisen Tidens Tegn. Den hadde også Myhren. Avisen hadde en liten spalte som het «En skrøne hver dag». Denne måtte jeg som regel fortelle på skolen.

Religion, regning, historie og geografi hadde også stor plass i undervisningen. Sangøvelser var guttene fra Rusten fritatt

for. Vi brukte sangtimene til regning.

Juletefesten var årets høydepunkt. Der holdt vi på ut i de små timer.

Den siste skoleuka om våren hadde guttene sløyd. Myhren var lærer også da. Jentene hadde håndarbeid med frk. Selvør som lærerinne. En gang vi hadde sløyd, skulle en av kameratene mine gjøre en rund tein av tre. Han kom til meg og spurte om jeg syntes teinen var rund. Jeg bad ham gå til Myhren og spørre etter rundvinkelen. Det gjorde han. Han kom raskt tilbake. Han var den sterkeste av oss.

Skolevegen var lang fra Klophaugen eller Rognstad til Vestlund. Dagens gode bilveger var ikke bygget. Sykler eksisterte ikke. Vår og høst gikk vi, om vinteren brukte vi ski. Dette var i Ole Stenens og Aksel

Vestlund skole i 1915. Huset ble bygd år 1900.

Skarpjordets glansdager. Vi konkurrerte i langrenn hjem fra skolen hver dag. Det var en pause i Potaskus*, mens skirennnet ble avvikla. Vi var Ole Stenen, Aksel Skarpjordet, Arne Rustadstuen, Hans Vinjarengen, Johan Grøttumsbråten og Olaf Hofsbakken. Vinjarengen, Grøttumsbråten og Hofsbakken ble som regel slått.

Skoleskirenn hadde vi hver vinter. Som regel ble det lokale seire også da.

Jeg vil takke mine skolekamerater for godt kameratskap og for gode skoleminner. Vi hadde en god skole i Baklia.

Moderne teknikk og utferder

I min barndom trodde vi den tekniske utvikling hadde kommet langt. Presten Basberg brukte ennå hest og trille, men doktoren hadde bil. Dyrlegen brukte motorsykkel med sidevogn. Harald Lie, Erling og Kristen Aronsveen hadde drosje og lastebil. Bestefar hadde radio og Tidens Tegn. Noen få hadde tråsykkel, men det var ikke vanlig ennå.

En jul fikk bror min og jeg være med

bestefar til Hedemarken. Vi reiste med toget dit for å besøke tante Aslaug, onkel Arne og Lierungene. Etterpå var vi helter i kameratflokken. Vi hadde sett verden sør for Lillehammer. Den var stor og mektig.

17 år gammel kom jeg for første gang så langt nordover som til Tretten. Jeg gikk på ski til tannlegen. Toget var for det meste, og for de fleste av oss, noe vi gikk på stasjonen for å se på. Det var et pust fra det store ukjente. Vi trodde det kom fra en verden vi kjente fra ukeblader som vi av og til fikk kjøpt på butikken, og som etterpå gikk på omgang i kretsen.

En vinter landa Ole Reistad med fly på Jevnefjorden. Han kom helt fra flyplassen på Kjeller. Han hadde hverken hatt flystyrt eller nødlanding på turen. Du store mirakel! Han skulle besøke sin gode venn og idrettskamerat, Ole Stenen.

*) Pottaske-hus, et sted på Slettjordet der det i gamle dager var et hus for pottaske. Pottaske ble brukt i glassproduksjonen- Somme brente pottaske som attåtnæring.
(Mer i «Bygdabok for Øyer» b. 1).

Til seters med grispurke

Om ressursutnyttelse og resirkulering før i tida

Ved St. Hans-tider flyttet vi på setra, og ble der til i slutten av september – eller så lenge det var beite om høsten. Det var alltid stas å få være med dit. Nå, i vår motoriserte verden, er det likevel en ferd jeg minnes spesielt. Det var den gangen under krigen da mor og jeg gikk fra Rusten til Augsetra med ei grispurke.

Mor så det som en stor fordel å få med seg ei gravid purke til fjells, i tillegg til de andre dyra som skulle innover. Den spiste opp matavfall fra seterhusholdningen, og den kunne selv plukke i seg noe fra setervollen da den gikk løs i en innhegning. Videre plukket vi elgmose (islandslav eller brødmose), brennesle o.l. som vi forvellet og hadde på litt mjøl. Det var noe purka likte – og alt dette ble billig føde. Et grislegde født og alet opp på setra, var en ekstra gevinst.

Men ei gravid purke kunne ikke fraktes med hest og kjerre – det ristet for mye! Noen bil å frakte den med, hadde vi selvfølgelig ikke. Ei gravid purke gikk også for langsomt for de andre dyra. Mor og jeg passet nok best til purkas tempo.

Den turen jeg minnes spesielt, skjedde på forsommeren i 1942. Jeg var 8 år, og vi skulle gå med ei purke til fjells. Vi startet tidlig om morgenen – i god tid før kl. 5 – og gikk hele veien fra Rusten over Rabben og bort til stasjonen, over brua, bort til Jevne, oppover Haugsgutua, bortover Gamlevengen, oppover forbi Nerli, Botterud, Li, Lislykkja og videre oppover mot Lisetra. Det var viktig å starte så tidlig at vi kom

opp bygda, og helst litt lenger, før sola sto opp. Ellers ville det fort bli for varmt for purka. Den gikk løst ved siden av oss – vi hadde bare hver vår kjepp til å styre den litt med. Vi måtte gå i purkas tempo, så det ble mange pauser oppover i bygda. Purka måtte få tid til å plukke i seg litt føde fra bakken, og vi måtte passe på å stoppe ved vannposter langs veien, slik at den fikk i seg nok vann.

Øverst i bygda tok vi en lengre stopp og spiste litt av nista vår: Brødskiver med brunost og spekepølse, og saft til drikke. Jeg kan ennå føle hvor stille og fredelig det var å sitte der og se utover dalen mens sola sto opp og bygda våknet til liv – og purka gryntet tilfreds ved siden av oss.

Fra Lisetra fortsatte vi innover Rognhaugvegen til Rognhaugen og videre innover langs Augsetervegen. Siste litt større rast med nistespising hadde vi på Hemhaugen, like før Augsetra. Mens vi satt der, litt over kl. 9, kom det en nabo fra Augsetra gående. Det var den første vi traff på vår ferd. Han hadde bestemt seg for å gå til bygds den dagen. Han syntes han hadde startet tidlig fra setra, og ble overrasket da han hørte at vi hadde gått fra Rusten om morgenen – og det med ei purke.

For noen år siden minnet han meg om dette møtet, og sa at han aldri siden hadde sagt at han hadde vært tidlig ute med noe. Hver gang han hadde vært i ferd med å si noe slikt, hadde han sett for seg mor og meg, sittende på Hemhaugen om morgenen etter å ha gått nesten to mil med ei purke – og han lot det være.

Ingen av oss hadde klokke, så det er vanskelig å angi nøyaktige tider for vår ferd, men vi var i alle fall framme på Augsetra tidlig på formiddagen.

Hele ferden er underlig å tenke på i dag. Mange forundres kanskje over at det var mulig å gå så langt med ei purke. Grisene var imidlertid vant til å gå ute hele sommerhalvåret. I Rusten gikk de enten ute på tunet, eller vi gikk med dem til en innhegning syd for garden. Det ble en bra spaseretur morgen og kveld – så purka var i god form da vi tok fatt på vår fjelltur. Om høsten ble et bra grislegde kjørt hjem sammen med purka. Det var god ressursutnyttelse.

Apropos ressursutnyttelse: Jeg fikk en gang spørsmålet: «Hvor gjorde dere av

søppelet i Rusten?» Jeg måtte tenke meg om før jeg kunne svare at *det* hadde vi ikke. Ordet *resirkulering* hadde virkelig innhold den gangen, enda det ikke var oppfunnet. Klær ble brukt om igjen som de var, eller sydd om. Alt kjøkkenavfall gikk i dyra. Bein ble tørket i steikovnen, banket i stykker og gitt til hønene. Potteskår gikk samme vei. Emballasje, som papir, striessekker, lerretssekker o.l. ble brukt om igjen – eller til andre ting. Fremdeles finnes det nok fine, broderte duker rundt omkring på gardene, der utgangspunktet var lerretssekker. De var også fine å bruke til håndklær, putevar o.l. Plast fantes ikke. Det hendte det ble noen ansjosbokser og glasskår som ble røyset ned i røysa nedenfor garden. Det var det eneste. Også rart å tenke på i dag.

Augsetra. I forgrunnen seterbolet til Rusten.

Der all forandring slutter

De som engang drog ut, kan sjelden vende tilbake. Den fortapte sønn kom hjem, det var hans nederlag. Han kom aldri over det, vet jeg. Han glemmer aldri fristelsene og alt det merkelige der ute, selv om det hadde gått ham ille der. Kalven som ble slaktet til ære for ham, kunne aldri dempe minnene og lengslene.

En reise tilbake er en reise til komplikasjonene. De som drog, kjenner de har sveket noe de ikke vet navnet på, vennene er blitt fjerne og mistenksomme, veier og gater forandret, uvedkommende hus har reist seg. Ingenting er som det skulle, men de slipper ikke fri fra det de kalte «hjemme».

Et sted tar all forandring slutt.

Jeg går på kirkegården i min barndoms bygd. Veien til kirketrappa er som en allé, omkranset av gravstøtter med mine slektningers navn. Far og mor, tanter, onkler, søskenbarn. Ingen andre steder i verden er det samlet så mange jeg kjenner. Iver Jevne, som det var så gromt å treffe når vi fikk være med å kjøre melken til meieriet styggtidig en vintermorgen, lenge før dagens svake lys trengte innover dalen. Han gav oss ti øre til drops og hadde med seg hunden sin som var en halv meter over ryggen. Den satt hele dagen på meierikafeen og tigget kaker.

Handelslaget er blitt supermarked med tilbud på eventyrgarn til kr 18,90 pr. nøste, og vinterjogg til kr 100 pr. par (tidligere kr 169). Med avdeling for fjernsyn og annen elektronikk og eget dataanlegg. Men det lukter ikke som da jeg kjøpte drops for tiøringen. Det lukter ikke kaffe, sirup, mel, krydder, tjærepapp, tobakk, galvanisert ståltråd, snus. Det er ingen disk karene kan henge på mens de venter på at ekspeditøren veier opp sukker med myke fingre. Det

er ingen benk langs veggen der de kan sitte og diskutere tømmerkjøringen og hestene og rentene som stadig stiger på lånet. Bilene står utenfor i kulden uten hestedekke over ryggen og havrepose bundet over hodet.

*

Det er farlig dette. Nostalgien, sentimentaliteten. Hvordan var egentlig samfunnet som ikke forandret seg, der det ble oppstyr bare de skulle bygge en ny skåle på en gard. Jeg finner navnet A. K. på en gravstøtte, f. 1901, død 1927. Gullbokstavene er nesten vasket ut, men jeg ser at under navnet står: «Lykksalig hver sjel som har fred».

Kanskje er jeg den eneste som husker ham, selv om jeg aldri traff ham. De voksne snakket om ham. Han hang på låven en morgen. Da broren åpnet låvedøra, for et vindkast innover trevet, det stivfrosne liket gynget.

I mange dager snakket de voksne om ham. Det ble mer og mer dramatisk, jeg drømte om liket, jeg våget ikke gå på

låven, kanskje hang et lik på vårt trev også. Så glemte de voksne ham, men jeg greidde ikke det.

Navnet lever ennå i meg som et farlig punkt: hvordan har et menneske det som begår selvmord?

Og dette var før begrepet rotløshet var oppfunnet. Er det så skrekkelig med denne rotløsheten, er alt så mye verre enn før? Jeg visste i alle fall at det var synd å begå selvmord, og hvordan skulle noen kunne få tilgivelse når en ikke hadde sjanser til å be og angre?

På en støtte står navnet Amund Hasli. Han hadde gård og var lekpredikant, han var borte det meste av vinteren. Om sommeren var kona hans budeie på fjellet. En sommer fikk hun giktfeber. Doktoren måtte komme, og hun ble kjørt hjem på bære i en høyvogn. Hun var mild og ufarlig, hun gråt da hun hørte vi hadde ødelagt et fugle-reir. Amund var fjernere. Når han besøkte bedehuset i sin egen bygd, hadde han svarte klær og snakket med rare, lukkede e-er. Det var som ordene måtte brøyte seg fram gjennom munnen hans, og han ble enda mer fremmed og fjern.

Det var mye tryggere med Bernt Olstad som hadde søndagsskole og leste fra barnebladet Magne. Han bladde i Bibelens syltynne blad med stive fingrer som passet bedre i tømmerkogen. Men Gud ble snillere når han talte. Det måtte finnes tilgivelse for synder så svære at vi aldri hadde tenkt å begå dem.

*

Det er sno og sprengkulde på kirkegården. Snøen driver sammen ved gravstøttene og skjuler de dødes navn. I sakristiet i kirken lyser lampene. Det ser varmt ut, og i vinduet står gipsfigurer. Den største er Jesus som rekker hånden opp til velsignelse. Vi hadde ventet sol, men den hadde gått seg

fast i den store kløfta der dalen slutter. På himmelen er et gulrødt lys som ikke rører på seg. Hos oss er det som en lett skumring har frosset fast til bakken.

– Lyset er slik ved juletider, sier fotografen som fomler med kameraer og måleinstrumenter i store votter.

Den hvite lille kirken flasser maling på nordveggen, og utenfor kirkegården står to bautasteiner, hogd ut av fjellet ett eller annet sted i bygda. Den eldste er «til minne om øyværingar som låg ute og værja lanne i ofredsår 1807–1814».

Den andre «om bygdafolk som kjempa for lande i krigsår 1940–45». Ikke noe navn, selv om i alle fall Einar Nybakken falt i april dagene. Men vi er ei bygd uten helter, vi har aldri vært heroiske utover det strengt nødvendige. Når en av oss gikk vill på fjellet, ble hans opplevelser fort en myte vi holdt fast på. Når en felte en gran over seg i skogen, ble han vel ikke helt, men i alle fall et kurosium. Dette er ingen kirkegård ved havet, heller ingen æreslund.

Den største helten fra min barndom var Ole Stenen som vant 50-kilometer'n i Holmenkollen i 1931. Nå har han ligget her i mange år, men våren 1931 var det fest for ham på Tingberg. Jeg fikk være med fordi jeg alltid greidde å kjempe til meg navnet hans når vi var storløpere i hoppbakkene. Mange trodde han ikke ville komme på festen selv, han var så beskjeden. Han hoppet av toget på gale siden og løp bakveier hjem når folk stod på stasjonen for å ta i mot ham og kongepokalene hans. Slik ble det fortalt, jeg spurte ham aldri, og jeg har stolt på det helt til nå.

Der stallene stod til kirkefolkets hester, går bilveien. På andre siden bjeffer et par svarte hunder rasende bak nettingjerdet sitt. Er det på meg? Er jeg fremmed her? Eller er det på den gule og grønne lastebilen med Felleskjøpets kraftfor?

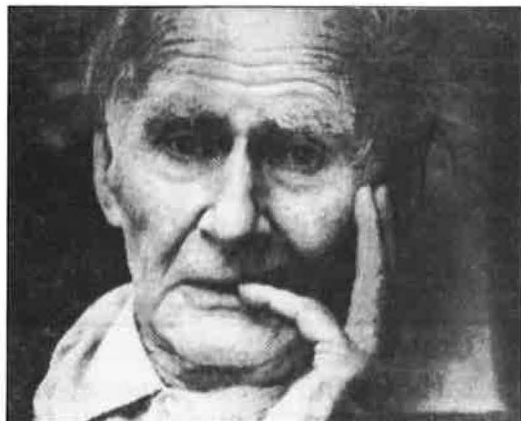

Jo visst, vi har myter ennå. Vi drikker kaffe hjemme hos en av dem, Ottar Hekneby, distriktslege i bygda i 54 år. Han er den eneste som har kjent hvert menneske her et halvt århundre. Fem generasjoner øyværinger har vært pasientene hans. Han kjente dem så godt at han ofte stilte diagnosen på vei til sykesenga. Og ikke alltid skrev han ut resept, i stedet hjalp han til med å skrive selvangivelsen, klage på skatten eller ordne andre fortreideligheter som hadde slått seg på kroppen.

Jeg husker han kom på ski med doktorveska i ryggsekken. Jeg husker han kom med hest og spiss-slede og skinnpels. Han har gått og kjørt hver eneste veistump i denne bygda, han har vært inne i hvert hus, og på sentralen fulgte sentraldama ham. Hastet det for en som ringte, kunne hun fortelle at om ti minutter er han på Klopphaugen, ring dit så treffer du ham.

Nå er det bilveier overalt, telefonen er blitt automatisert og tre leger har tatt over hans arbeid.

Den andre som kom med spiss-slede og skinnpels i vår bygd, var Anton Huuse, lensmannen. Han har ligget på kirkegården i mange, mange år, men jeg var redd ham mens han levde, jeg trodde han hadde revolver. I et selskap han var hjemme, lurte jeg på om han kunne begynne å skyte utpå

Dr. Ottar Hekneby (1904–1990).

kvelden. Men jeg var visst den eneste engstlige. Far fortalte at når lensmannen kom til et sted han visste de brente hjemme – andre forbrytelser drev vi stort sett ikke med – og han ikke hørte det klukket, så snuste han ut i lufta og sa – jaha, men dette må dere slutte med, ellers kan lensmannen komme.

Det var kanskje leit at Arne Huuse aldri traff sin bestefar.

Denne artikkelen stod i Dagbladet 28. desember 1985.

Foto: Johan Brun.

(Red.)

April 1940

Lovise Vedum:

Notater fra krigsdagene 1940

Lovise Vedum. f. Rindal, 1878–1940.

*I årsheftet for 1990 forteller Arvid S. Kapelrud om sin vakttjeneste i Gudbrandsdalen i april 1940. Represen-
tanter for den britiske legasjon i
Oslo, kalt Foley-gruppen, holdt til på
Volden i Øyer, og Kapelrud var vakt
for denne gruppen. Om husmor på
garden, Lovise Vedum (f. 1878), skri-
ver han:*

*«– Øverste myndighet på kjøkkenet
var den aldrende fru Lovise Vedum,
et hedersmenneske av den gamle,
gode skole, norsk tvers i gjennom,
ikke minst i sin gjestfrihet. Hun spar-
te intet for å gjøre alt så godt som
mulig for oss som hadde trengt seg
inn på hennes private enemerker.
Hun levde ikke lenge etter disse begi-
venheter, men også vi som i krigsda-
gene fikk lære henne å kjenne, vil alltid minnes henne med takknemlighet.»*

*Hun ønsket inderlig at landet igjen skulle bli fritt, men det fikk hun ikke
oppleve – hun døde i desember samme året. Men hun hadde skrevet ned det
hun opplevde disse dramatiske dagene.*

(Red.)

Vi var spente – krig var brutt ut mellom Tyskland og England. Tyskland hadde gått til overfall på Polen. Vi var klar over at Norge var i den største fare. For det ene fordi vi forstod at begge disse stormakter hadde den største interesse av å få Norge å boltre seg på. Tross det kom det jo litt overraskende på oss da radioen opplyste at England hadde blokkert den norske kyst med miner.

Nå gikk det slag i slag. Tyskland kom som en tyv om natten og besatte Oslo og flere av kystbyene samtidig. Det var rett og slett røveri. Den norske hær ble da endelig mobilisert, men det var nok flere dager for sent. Nå fulgte begivenhetene tett på hverandre. Tyskerne inntok den ene bygd og by etter den andre.

Vanskelig hjemreise

Og nå kommer det som jeg egentlig hadde tenkt å skrive ned: Jeg var på besøk hos min sønn i Valdres, og hadde vært der i fem dager da Anna tirsdag morgen kommer gråtende opp på mitt værelse og forteller at krigen hadde brutt ut. Det hadde vært sagt i radioen. Hvorledes skulle jeg komme hjem?

Jeg fikk beskjed om å møte på et sted kl. 3 om morgenen for å være med en bil som gikk like forbi min stuedør. Jeg møtte opp, men ingen bil kom og ingen underretning fra den. Til slutt måtte jeg etter sju timers venting gå til Ysteriet. Da fikk jeg beskjed om at han som kjørte bilen, var mobilisert. Der stod jeg. Jeg reiste så med postbilen ned til Fagernes. Fikk der den beskjed at de ikke kunne love meg at jeg kunne komme lenger enn til Eina stasjon.

Det er i alle fall et stykke på vei, tenkte jeg. Da vi kom til Eina, kom heldigvis toget fra Oslo og gikk til Gjøvik. Men det var også det siste toget jeg kunne ha kommet med, for nå ble det stopp. Jeg kom

godt og vel fram til Gjøvik, og der var det liv. Militære kom og reiste uavladelig. Lotter stod på Torvet med feltkjøkken og bespiste militærene som passerte. Og byen hadde i det hele tatt preg av at vi ventet fienden hvert øyeblikk.

Så kom endelig bussen etter tre timers venting, og det bar mot Dalen. Kommet nesten fram til Vingnesbrua, bråstopper bussen og militære dukker opp rundt omkring. Nå trodde vi alle at det var tyskerne. Det var månelyst, og vi kunne såvidt se at det var militære, men det var ikke så lyst at vi kunne skilne hvilken nasjon de tilhørte. Det var taust i bilen, og vi drog alle et lettelsens sukk da en norsk militær kom inn i bilen for å se om det var noe mistenkelig der.

Da vi kom til Lillehammer, var hele byen mørklagt. Hotellene var opptatt, og jeg fikk da endelig komme inn til en kjenning. Jeg var da så trett at jeg stupte i seng med en gang. Tidlig om morgenen kom jeg på et tog, og kom hjem kl. 8. Der hadde de vært i stor spenning for meg. Mitt hjem var til da uberørt av krigen, men det skulle nok ikke bli så. Rundt omkring var militære innkvartert, og et par dager etter at jeg kom hjem, hadde vi det gående.

Den britiske legasjon kommer

Den 13. april kom en Oslo-bil kjørende. Jeg stod på trappa på Tingvoll, og en vakker løytnant – jeg tror han het Paus – kommer og må inn et sted «– med noen evakuerte fra Oslo» som han sa. Enden på det ble at han ville inn til oss, og han snur bilen uten videre og kjører bortover. Da jeg kom etter, var de alle kommet inn, og nå viste det seg at det var tre damer og en herre foruten løytnanten. Disse gjester hadde uten videre lagt beslag på huset.

Løytnanten går og spaserer på kjøkken-gulvet, og som det så ut til – går han og

vrurderer oss. Han måtte vel til slutt ha syns at vi så nokså troverdige ut, for plutselig kommer han bort til meg og hvisker inn i øret mitt: «Dette er den britiske legasjon, men det må du ikke si.» Jeg må tilstå at jeg ble litt paff. «Ja, er det sikkert dere ikke er tyskere?» sa jeg. Og jeg skjønnte nå snart at disse var engelske. Det var ikke akkurat noe moro å sitte med en flokk englendere når vi hadde tyskerne i vente hver dag. Men de var jo vårt lands venner, og både barna og jeg – det var Sverre og Ingebjørg som var hjemme – var da besjelet av en stor fedrelandskjærlighet, og vi syntes vi burde gjøre hva som helst for å redde landet vårt.

Og jeg må si vi kom til å leve 9 døgn midt oppe i to stormakters politikk. Jeg har bestandig hatt lyst til å oppleve noe eventyrlig, og det samme var nok tilfelle med barna. Vi tok fatt med godt mot. Legasjonen slo seg ned med en gang, og skrivemaskintikking lød dag og natt – uavbrutt i 9 døgn.

Utpå aftenen kom det en offiser og spør om der var engelske menn. «Ikke såvidt jeg vet,» svarte jeg. Han kunne jo ha vært en spion for alt det vi visste. Så tar han opp et papir og viser meg. På det stod det at kaptein Rolstad kunne ferdes ut og inn som han ville hos oss. Papiret var undertegnet Generalstabten. Nå fikk pipen en annen lyd. Han fikk komme inn til de engelske, men ikke før han hadde forsikret meg om at vi ikke gjorde noe galt, men tvert imot gjorde fedrelandet en stor tjeneste ved dette.

Nå ble det liv på Volden. Ordonnanser med telegrammer kom og gikk ustanselig natt og dag. Skrivemaskin-tikking lød døgnnet rundt. Hvorledes de greide seg med så lite søvn, var en gåte. Men det var vel spenningen som holdt dem i ånde. Vi arbeidet også de fleste timer i døgnnet, for

noen ro fantes ikke på gården der og da.

Engelske og franske offiserer spaserte inn og ut, og særlig de to første dagene var det slemst for meg da jeg måtte passe på så ingen mistenkelige personer kom inn til de engelske. Det var ikke langt i mellom jeg grep en offiser i ermet og sa han værsågod fikk vente til jeg fikk fatt i en av de språkkyndige ordonnansene, før han kunne slippe inn. Merkelig nok tålte de alt av en gammel kone som meg. De var kjekke og hyggelige alle sammen.

Kaptein Rolstad som var vår sjef, var jo på farten det meste av tida, så det var ikke alltid vi hadde han å rådføre oss med. Han hadde hundre jern i ilden på en gang. (Og det vil jeg ha sagt – at hadde den norske hær hatt bare slike offiserer som han, så hadde det kanskje sett annerledes ut i Norge – enn det gjør i dag?)

Vi holdt disse gjestene kosten i tre dager, men så måtte de til å skaffe noe mat sjølve. Nå var det om å gjøre å få fatt i mat osv., og det var ikke alltid så greit. Særlig var sønnen til kjøpmann Blikset på Lillehammer flink til å skaffe til veie. Han var en av ordonnansene. Han ble forresten med kaptein Rolstad til Nord-Norge og kom midt opp i strid der.

Ja, nå slet vi oss gjennom – døgn for døgn. De engelske skrev og hadde konferanser med franske og engelske offiserer hele tida. Det gikk med koder og usynlig blekk, og gudene vet hva det var alt sammen de brukte. Vi måtte lage maten og gjøre alt vårt arbeide midt i blant dem. De holdt til på kjøkkenet like mye som annet steds. Der hadde vi radioen og i kammerset telefonen, som ringte uavlatelig. Vi var ikke kvitt dem på en eneste flekk, men det gikk fint likevel. Ingebjørg og jeg arbeidet som lotter, og Sverre hjalp kaptein Rolstad når det behøvdes.

Tyskerne nærmer seg

Spenningen økte. Vi hørte om tyskernes fremgang, men trodde hele tida at de ville bli holdt stangen lenger ute. Ved 4-tida mandagsmorgen (22.4.) våknet jeg av at det stod full gardsplassen, gangen og langt inn på kjøkkenet med norske militære som hadde kommet seg unna. Da var tyskerne kommet til Brøttum.

Disse militærene var aldeles utkjørt, og det gjorde meg vondt at de ikke kunne få være her. Vi kunne jo ikke ta inn flere. Endel fikk komme inn på Tingvoll. Ved 10-tiden omtrent hører vi duren av et fly. Det var et lite norsk fly som gikk ned på isen her på grunn av bensinmangel. Flyveren kom bortover hit og skulle fylle bensin. Men om en liten stund kommer et tysk fly og kaster bomber på det vesle flyet. Det kastet i alt 18 bomber uten en eneste treff!

Vi var skiftevis i kjelleren og oppe – både de engelske og vi. Da ingen av bombene rammet, begynte de å skyte med maskingevær og fikk ødelagt flyet på den måten. Senere tente de norske på og brente det opp. Det var vår første føling med tyskerne. Ut på dagen tok kaptein Rolstad seg en tur til Lillehammer. På tilbaketuren kom de i kamp med tyskerne, som da var kommet lenger nordover. De engelske skulle reise, og jeg skulle ingen middag lage til dem. Men det led og det led – de ventet på Rolstad – men han kom ikke. Så kommer mr. Foley og sier – han må få middag straks. Her var gode råd dyre. Jeg fikk såvidt sammen noe på en halv time.

Da vi nå godt og vel hadde fått middagen unnagjort, reiste de engelske med vaktmannskap, ordonnanser og alt tilbehør. Da var klokka ca. halv tre etter vår klokke. Nå ble det stille før stormen. Nå begynner en uendelig karavane av hestekjøretøyer, ryttere og fotfolk å passere.

Plutselig kommer et tysk fly og begyn-

ner å skyte på disse folka. Endel av dem søker dekning inntil bygningen, og en hest blir skutt utenfor vinduet her. Vi kom hverken ut eller inn. Vi måtte bare sette oss på en stol og gi oss Gud i vold, for vi trodde vår siste time var kommet. Men flyet gled nordover, og vi var reddet for denne gang.

Flukt

Nå skjønte vi at vi ikke kunne være her lenger. Vi fikk sanket sammen en del og flykta oppover til Lunke. Tømmer ble kjørt til, og steiner ble revet ut av muren og bygget opp så de skulle ha dekning der de lå bak og skjøt. I hjørnet på bygningen bygde

De utbrente restene av flyet som sersjant Johan Råd nødlandet med på Gillebusfjorden, april 1940.

Foto fra Bundesarchiven i Koblenz via S. Eggen.

de opp ei stein- og tømmervelte. Norske militære lå i skogen like ved her, og nå skjønnte vi at et stort slag ville bli kjempet ut så å si like ved vår gård.

Rundt omkring oss var folk evakuert. Ingebjørg og Sverre kjørte ned igjen etter mer pjank og måtte søke ly i en silokum da kulene pep om ørene på dem. Hele natta stod striden på. Det var uhyggelig å ligge våken og høre kanonene tordne og mitraljøsene knitre. Og så vite at dyra stod på fjøset og hvert øyeblikk kunne bli skutt sønder og sammen, og vårt hjem lagt i aske. Klokka 3 (23.4.) holdt jeg det ikke ut lenger. Jeg stod opp og tross flere protester, gikk jeg ut på Lunkehaugen og så ned til mitt hjem. Jeg ventet at det var jevnet med jorda, men det stod.

Da brant det på to steder – i Rustberg der uthuset brant, og fjøset hos Leif Ødegård.

Enda var ikke tyskerne kommet så langt, men lenger ut på morgenen sprenget de fram. Og med sine fly og svære kampmidler jaget de nordmenn og engelskmenn på flukt. De engelske var ikke vant til slikt terreng, og nordmennene var for dårlig rustet. Hadde vi hatt vårt forsvar i orden, og da hadde fått stole på oss selv, ville ingen tysker ha kommet så langt. Nå fikk vi straffen fordi vi hadde latt vårt forsvar forfalle. Det var ikke tale om – uten midler – å klare seg mot verdens største militær-makt.

Tyskerne inntar gården

Kanonene tordnet og kulesprøytingen holdt på til langt på dag. Endelig stilnet det såpass at Ingebjørg og Sverre, med kvitt flagg i hånden, gikk ned og skulle se til dyra. Det var nok ikke mye moro. Huset

Volden med riksvegen rett forbi. Bilde fra 1959.

var fullt av tyskere, men de fikk da foret dyra og melket. Tyskerne forsynte seg av hva de fant i huset, og melk måtte de også ha. Det var jo ikke noe moro for Sverre – med ei børse i ryggen – å gå inn i kjelleren etter melk.

Ja, vi gikk i tre dager og stelte dyra. Tredje dagen gikk jeg, og de kom øyeblikkelig etter meg i fjøset og så inn alle steder om jeg skulle ha noen gjemt der. Da hadde de norske fanger med seg. De gikk videre utpå dagen, og vi måtte se å få ryddet litt. Vi var fremdeles borte om natta, men hjemme om dagen.

Karavane på karavane med hestefolk, ridende og kjørende, og hundrevis av fotfolk passerte her forbi de nærmeste dager. Det var tyske tropper i utallig mengde så jeg sa jeg kan ikke annet vite enn at hele Tyskland passerer forbi her. De rastet ofte her og vannet og foret hestene sine. I sju samfulle dager fikk vi hestesykehus her, og jeg gråt hver dag jeg så de syke hestene. Opp-passerne var fire østerikere. De var snille mennesker og var i samme båt som vi.

Jeg tør ikke si det bestemt, men jeg er nesten sikker på at jeg så Falkenhorst spassere att og fram en liten stund. Da var det slikt leven her så det var ikke ørens lyd å få. Da han kom, stilnet det av en stund. Han var en vakker mann og hadde to opppassere med seg i bilen.

Kampene over i Norge

Nå gikk det slag i slag. De to stormaktene boltret seg i kamp på Norges jord. Norge var også med og vi gjorde hva vi kunne. Men hva hjalp det? De tyske fly kunne de ikke stå seg i mot, og om litt tid ble hele landet besatt av tyskere. Tross de iherdigste kamper i Nord-Norge, måtte vi bukke under. Nå kjemper norske tropper ved Englands side i England, og nå er det uvisst hvordan dette vil ende. Vi er bare en liten brikke i det store spillet som utkjempes av Europas stormakter. Men jeg har det i meg at vi atter skal gjenvinne friheten. England fikk nok å gjøre på andre kanter og måtte foreløpig overlate oss til vår egen skjebne.

Bare en gang i blant forteller radioen oss at de hilser innom våre kyster med sine bombefly og prøver å skade sin motstander. Norge står hjelpeløst og ser på. Det stiller store krav til oss som bor ved landeveien denne tid. De norske guttene som måtte hjem, måtte ofte få både mat og klær. De kom sultne og trette og utmattet av det de hadde gjennomlevet, og opplevde skuffelsen attpå.

Det var ikke moro å være husmor på en liten gård som Volden da. Men jeg sa mange ganger om våren at jeg trodde det måtte være velsignelse i maten, for jeg syntes den rakk så godt til, selv om det ofte ble så mange flere som fikk mat enn beregnet.

Hærens overkommando i Klokkargarden 12.–21. april 1940

Da den tyske invasjonen var i gang i morgontimane den 9. april, drog kongen, regjeringa og Stortinget frå Oslo for ikkje å bli tekne til fange. Om kvelden same dagen melde Vidkun Quisling over radio at han hadde teke makta i Noreg og utnemnt ei ny regjering med seg sjølv som statsminister. Han sa også at offiserane berre måtte lyde ordrar frå den nye, nasjonale regjeringa. Norsk Rikskringkasting var okkupert. Lillehammeravisene kom ut like til laurdag 20. april. Men det var kaotiske tilstandar så meldingane som kom, var lite å stole på. Avisene framstilte krigssituasjonen som langt betre for Noreg enn han var.

På denne tida budde Asbjørg og Arne Opheim med hushjelp og ein fem år gammal son i Klokkargarden i Øyer. Asbjørg var husmor, og Arne var lærar og klokkar. Klokkaren var jordbrukar også den gongen, så i fjøset stod 3–4 naut og noe småfe. Fredag 12. april hadde Arne komme tidleg heimatt frå skulen. Elevane var sende heim straks om morgonen, for det var komme bod om å innstille skulearbeidet inntil vidare.

Arne Opheim fortel:

Utpå føremiddagen stod eg på gardsplassen og kappa noe ved som eg hadde fått tilkjørt. Da kom det to offiserar ned til meg. Det var kaptein Lundesgård og løytnant Nordli. Dei spurde om dei kunne få huset her til rådvelde. Eg svara at det gjekk vel ikkje an å nekte det? Vi gjekk gjennom huset og snakka om korleis dette skulle ordnast, og dei to offiserane bad meg halde fram med arbeidet mitt. Det galdt om at alt såg så «normalt» ut som mogleg.

Den eine offiseren fekk låne ein spade og gjekk oppå Kyrkjevangen og måka vekk noe snø ved stallane der. Da gjekk det opp for meg at det ikkje var vanlege militære mannskap som skulle komme. Litt seinare kom det ei rekkje offiserar nedover mot Klokkargarden; noen med stjerner, andre med både stjerner og vinklar på kragen. Dei kom bort til meg og presenterte seg, og ein av dei var Otto Ruge. Eg hadde høyrte at han var utnemnt til øverstkommanderande general.

Han var litt av ein morgonfugl og var seint i seng om kvelden. Eg hadde inntrykk av at alle skulle spørja han om noe, og alle fekk konsise, vel gjennomtenkte svar. Han hadde alltid denne trygge og rolege måten å vera på, og han hadde også tid til ein spøkefull replikk, både til oss og til medarbeidarane sine.

Ein gong kommenterte han Quisling: «Sant å si, tror jeg ikke det er så mange *svikere* blant oss. Jeg skal si Dem det, Opheim – i formiddag kom Quislings for-

svarsminister og meldte seg til tjeneste hos meg.» Han hadde vorte utnemnt over radio utan å ha vore spurd.

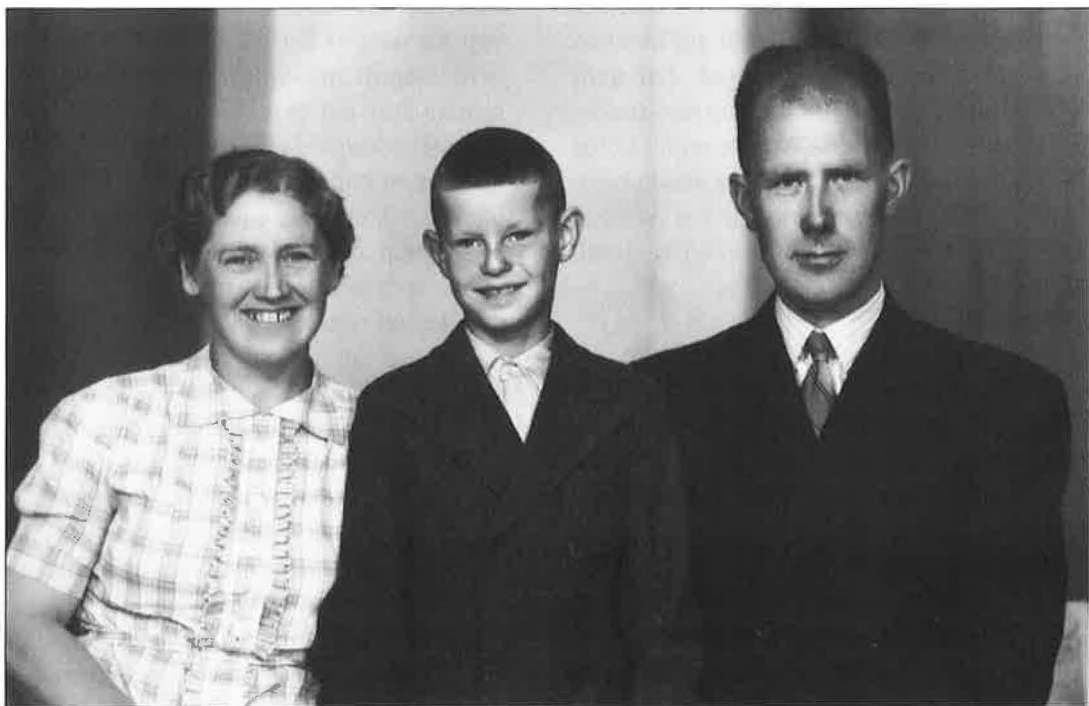
Hærens overkommando til Klokkargarden

Dagen før hadde overkommandoen komme frå Rena og hadde overnatta på Nermo turisthotell, men nå tok dei inn på Klokkargarden i Øyer. Televerket la inn fleire telefonar, og det vart oppretta kontorarbeidsplassar. Også Klokkargardens eigen telefon vart teken i bruk. Han fekk hemmeleg nummer: «Lillehammer 1043», og alle høgare sjefar fekk dekknamn. Herfrå organiserte general Ruge ei stabsteneste og leidde kampane i Sør-Noreg så godt det let seg gjera. Målet var å halde att så lenge som mogleg – utan for store tap – til alliert hjelp kom fram.

Alt vart gjort for at tyske fly ikkje skulle

oppdage staden. Hadde det skjedd, ville Klokkargarden straks ha vorte bomba. Når tyske fly var over staden, var det aldri noe anna å sjå enn klokkaren som saga eller kløyvde ved, eller kona på garden som gjekk ein tur til fjøset. Per Svingen tok hol på kjellarmuren for at folket i huset skulle ha ein ekstra utgang. Dei fekk bod om å gå på dei faste stigane på gardsplassen slik at det ikkje skulle bli uvanleg mye trakk der, for det var lett å oppdage frå fly. Det vart strødd sagflis på stigane for at det ikkje skulle visast at mange hadde gått der. Offiserane var utandørs helst etter at det var mørkt.

Natta til 9. april hadde dei møtt fram på kontoret utan å vera budd på å reise bort. Dei vanta derfor slike ting som toalettsaker og klesskift. Ein kveld fekk eit par av offiserane ordre om å møte ved stallane på kyrkjevangen med ryggsekkar og pistol.

Asbjørg, Halvor og Arne Opheim. Bilde frå ca. 1945.

Der stod ein alminneleg kar med bil og sivilkledd sjåfør og venta. Han overleverte fleire grå papirpakker som dei bar ned på Ruges soverom og stuva dei inn under senga hans. Dei inneheldt noen millionar kroner i nye setlar. Pengesorgene var dermed sløkt, og Øyer Handelslag skaffa offiserane det dei vanta for å sjå skikkelege ut.

Det var sett ut sivil vakt så ingen bilar eller motorsyklar fekk tilgang til garden, og det vart oppretta ein mottakings- og konferansestad på Tingberg. På Volden, eit par kilometer lenger nord, heldt den britiske legasjonen til, og det var kontakt mellom desse. Frå riksvegen kunne ein komme til Klokkargarden om den vegen som i dag heiter Klokkestien og gjennom Haugsutua og nordover langs Kirkevegen. Han gjekk over kyrkjevangen den gongen. Likeså på den vegen som går på nordsida av Klokkargardsjordet. Prestegardsvegen var ikkje bygt ennå.

Bygdefolket begynte nok etter kvart å undrast på kva som gjekk føre seg i Klokkargarden. Da fekk dei vita det av vaktene og vart bedt om å seia minst mogleg for å unngå rykter.

13. april fekk dei den første kontakta med hjelpa utanfrå. Da kom det ein representant frå det britiske etterretningsvesenet med tre kvinnlege sekretærar og ein kraftig radiostasjon.

Ikkje lenge etterpå kom den britiske og den franske militær-attaché til Klokkargarden. Det var King Salter og Bertrand-Vigne. Båe var typiske representantar for sine nasjonar: engelskmannen – lang og tunn og sporty; franskmannen – liten og livleg med ein svart lapp over eine auget. Den hadde han fått i forrige krig. Det vart etter kvart eit brokete internasjonalt liv i Klokkargarden med offiserar av fleire nasjonalitetar. Frå Overkommandoen var det berre 6–7 faste, men mange andre kom og gjekk,

blant dei kronprins Olav. Han vart traktert med kaffe og kveitekake ved kjøkenbordet.

Asbjørg Opheim fortel:

«Eg visste ingen ting før huset var fullt av offiserar. Dei skulle ha heile bygningen. Berre to soverom fekk vi ha – eitt til hushjelpa vår og eitt til oss sjølve. Kjøkenet brukte vi også, men det var vi ikkje åleine om. Der kokte eg maten til heile generalstaben, og der åt dei alle måltida og oppheldt seg der elles også. Skulesalen i andre høgda vart brukt til sovesal, og der låg dei tett i tett på flatsenger.

Eg tenkte: «Dette greier eg aldri!» Kjøkenet var lite, og det var ein stor peis som tok mye plass. Men eg fekk god hjelp til husarbeidet. Det var syster mi, Gunvor Aronsveen, Johanne Huuse og hushjelpa vår, Helene Kolbu. Arne måtte gå på bygda og be om mat til gjestane, og det var ikkje så enkelt. Han kunne ikkje gå alle stader. Til middag fekk dei steik og fårrikål og rumm'graut og elles det eg kunne få til. Dei var greie og takksame for den maten dei fekk, og det var aldri noka misnøye fordi det var enkelt.

Denne franskmannen fekk også rumm'graut, men visste nok ikkje korleis den skulle etast. Han slo safta på grauten med rumm'grautfeitt, sukker og kanel og rørde det heile i hop. Men han åt det opp, og han hadde lært seg til å seia: «Takk for maten! Den var god!»

Katta vår som nyleg hadde fått ungar, heldt til på kjøkenet, men vart nå flytt borti fjøset. Men ho kom innatt med ungane, gong på gong. Ein dag satt ein oberst på kjøkenet og barberte seg. Halvor, sonen vår på fem år, stod ved sida av han og spurde om han ville gå borti fjøset og hente innatt katta for han når han var ferdig med barberinga. «Ja, det skal jeg virkelig gjøre,» sa han, og henta både katta og kas-

sa hennes. Og sidan fekk ho vera inne med ungane sine.

Plutsleg ein dag stod det to framande karar oppå garden. Eg skjønnte ikkje korleis dei var komne dit, for det var vakter ute. Eg vart bedt om å gå ut og snakke med dei. Dei påstod dei hadde sett ein offiser ute på trappa, men eg nekta for at det var noen frammande hos oss – slik som eg hadde fått beskjed om. Eg veit ikkje kven desse var, men dei snakka norsk. Dei drog avgarde att utan å gå inn, og det skjedde ingen ting etterpå.

Gjestane våre var folk som for svært fint fram. Enda dei brukte alt vi hadde, øydela dei ikkje ein einaste ting. Dei var høflege og svært hyggelege å ha med å gjera. Eg hugsar Ruge sa: «Bare jeg får mye og god kaffe av deg, fru Opheim, så skal vi nok vinne krigen.» Kanskje han sa det for å trøyste meg?

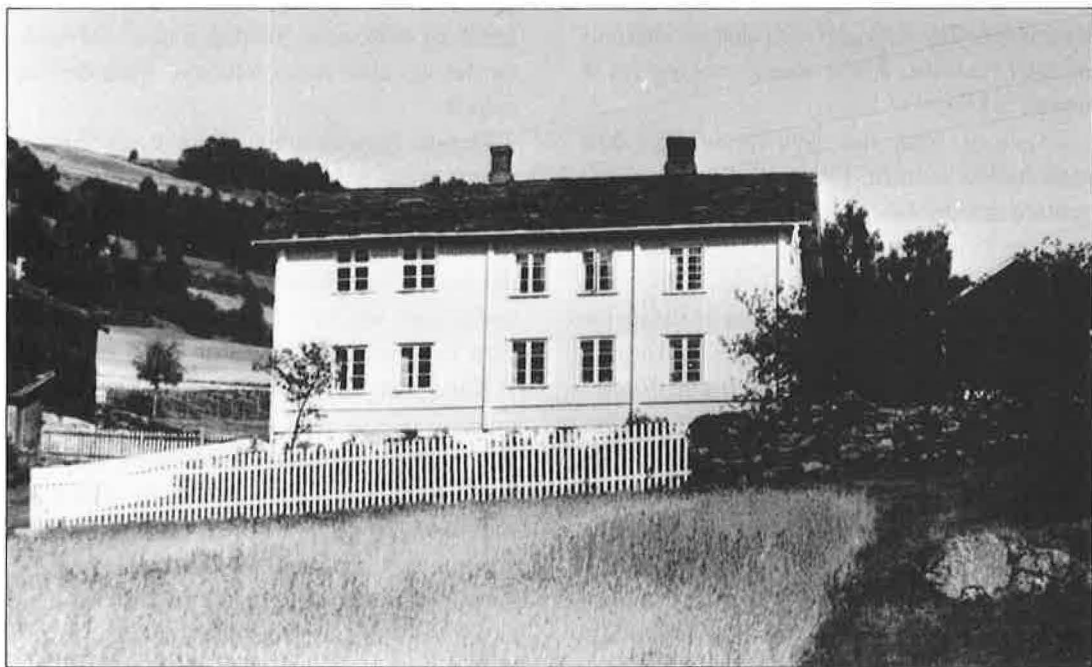
Enda det var krig og dramatiske tider, så

opplevde vi desse dagane som ei fredeleg tid. Det var ikkje noe oppjaga eller angstfullt ved ho. Da desse folka drog, syntest eg så synd på dei at eg gret. Eg såg kva dei hadde å setja opp mot dei store, stygge bombefly som stadig for over oss.»

Krigen nærmar seg

Overkommandoen brukte helst ikkje radio, for han kunne lett peilast inn. Ein måtte i stor grad bruke telefon-nettet. Viktige meldingar vart koda, sendt med ordonnans til Lillehammer og derfrå med fjernskrivar til Vigra radio og vidare til The War Office i London. Telegrafstasjonen på Lillehammer vart viktig, og personalet der gjorde ein kjempejobb. Hjørdis Moe fortel:

«Ordonnanser suste frem og tilbake dag og natt i vill fart mellom Lillehammer og Øyer. Jeg husker spesielt Blikset og Kapelrud – de var unge menn. Vår jobb var å sette opp forbindelser, formidle og gi

Øyer klokkargard i 1959.

General Ruge.

Ruge ble utnevnt til kommanderende general 11. april 1940, og ledet operasjonene på norsk side.

beskjeder. Det gikk i koder, ciffer og talltegn som jeg ikke kjente nøkkelen til. Det var en veldig påkjenning for alle oss som hadde vakter. Jeg for min del visste ikke om det var dag eller natt, for vinduene måtte blendes.»

Nå var det om å gjera at det snart kom effektiv hjelp av allierte tropper, for dei norske styrkene var sterkt nedslitne etter stadig strid og lite mat og søvn. Forsterkingar var undervegs, men det drog ut før dei kom.

I mellomtida hende det ei episode som skulle forsinke hjelpa enda meir: Ein efta gjekk det ein straum av tyske transportfly nordover, og ikkje lenge etterpå kom det melding om at tyske fallskjermtropper had-

de hoppa ut på Dovre og klart å sperre Gudbrandsdalen i to samfulle døger før dei vart tekne til fange.

Endeleg kom dei første engelske troppe- ne med tog til Tretten og Fåberg stasjonar. Dei gjekk i stilling, først sør for Lilleham- mer og på Biri, deretter i Balbergslia. Men dei klarte ikkje å stoppe den tyske herstyr- ken og måtte trekke seg attende nordover dalen.

Under alle desse hendingane prøvde Overkommandoen å halde kontrollen. General Ruge, som måtte vera utsett for eit kolossalt press, heldt ein ro og ein vørndnad som gjorde at alle fekk stor tillit til han, nordmann som utlending. Men tyskarane rykte fram, og Overkommandoem måtte flytte vidare nordover. Det skjedde sun- dagsmorgonen den 21. april.

Seinare på dagen rykte tyskarane inn i Klokkargarden. Arne Opheim fekk så vidt tid til å gøyme bort telefonar og anna utstyr som kunne fortelja om gjestane som nyleg hadde reist.

Dei nye «gjestane» åt opp maten som var tiltenkt Overkommandoen.

Ein av offiserane som budde i Klokkar- garden, oberstløytnant Michelet, seier det slik: «Klokker Opheim og hans kone had- de da under usedvanlig vanskelige forhold i vel en uke vist en enestående hjelpsomhet og gjestfrihet. For oss som var med, vil det alltid være et godt minne fra et vondt og begivenhetsrikt avsnitt av vårt liv.»

Kjelder:

Intervju med Arne Opheim i NRK sommaren 1940.
Intervju med Asbjørg Opheim og Hjørdis Moe i Opplandsradioen våren 1990 ved Brynjulf Hand- gaard.

Arvid S. Kapelrud: «På vakt i Gudbrandsdalen april 1940».

Artikkel av Jean Michelet i «Klokkeklang» april 1995.

23. april 1940 – en merkedag på Dulven skole

Vi ser for oss en kjølig vårdag i 1940 – nærmere bestemt 22. april. Det smakte ikke mye av vår. Snøen lå hel både i Musdal og i Baklia og isen lå ennå på Lågen.

Bygdefolket hadde hørt at tyskerne var på vei oppover dalen, men de hadde kanskje ikke full forståelse av det som var i ferd med å skje. I hvert fall var folket på Dulven – Petra og Ingvar Hylen med fire barn – opptatt av langt andre ting. En familieførøkelse var på gang, og nå var tiden kommet.

Fødsel under bombe- og granatregn

Utpå kvelden begynte pappa å bli alvorlig urolig for hva som kunne skje. Han drog oppom Tina Solby, som vasket på skolen, og spurte om hun kunne gå ned på skolen og hjelpe til etter beste evne. Deretter drog han ned mot sentrum for å forsøke å få tak i doktor eller jordmor. Men der nede var det full oppløsning – og han traff ingen som kunne hjelpe. Han måtte bare ta beina fatt oppover Musdal igjen med uforrettet sak. På sin vei forbi stasjonen møtte han engelske soldater – og prøvde å spørre etter noen med medisinkunnskap – uten resultat.

Hjemme på Dulven gikk fødselen sin gang. Utpå morgenen den 23. april tok Tina imot den vesle jenta. Allerede på forhånd hadde mine foreldre avtalt med Agnes Haugen at hun skulle komme og hjelpe oss etter fødselen. Nå var tiden i aller høyeste grad inne, og Magni måtte i full fart opp og hente Agnes. Det var stort behov for hjelp, men de nærmeste timene var det viktigst å være nær hverandre, så alle sammen samlet seg på de to soverommene i 2. etasje.

Uhyggelige timer skulle følge, men de voksne var nok mest lettet over at fødselen hadde gått bra til tross for manglende jordmorhjelp. Utover dagen begynte de tyske styrkene å komme oppover Skarsmoen. De hadde Musdal rett i mot, og mål for granatene var derfor ganske selvsagt. Noen granater landet på isen nedenfor Halstenstad, en gikk over takene på Dulven og eksploderte på jordet ovafor husene, mens to stykker gikk i røysa borti Offigstadhaugen og sendte splinter i nordveggen på skolehuset.

Familien på soverommet i 2. etasje observerte etter hvert at det begynte å smelle i retning av Tretten sentrum. Der var tyske bombefly og tyske styrker på ferde og satte i brann i alt 26 hus – hele Stav og husene på Solbjørg. Det ble etter hvert stor trafikk i Musdalsvegen – med norske og engelske styrker på vei over mot Gausdal – samtidig som tyske styrker kom den motsatte vegen.

Det ble trefninger; vegen ble ganske uframkommelig med all trafikken i vårbløyta – og alle som bodde oppover Musdal, evakuerte fra bygda.

Flukt til nedre Bjørnstad

Neste morgen, 24. april kom naboene nedafør Dulven til hjelp. Det var Magda og Asmund Hovde. Mamma og jeg ble fastsnørt på sleden med gardshesten foran, og så drog vi alle i et stort følge utover Baklia. Over oss på sleden hadde vi ei stor, rød dyne.

Til tross for stor flytrafikk opp gjennom dalen, kom vi alle sammen vel fram til nedre Bjørnstad hos Kristine og Kristen og familien deres. Vår familie fikk holde til oppå salen, men det var også mange andre som trengte et tryggere tilfluktssted, og Kristine fikk etter hvert mange i kosten. De store søsknene mine var nok likevel til god hjelp. Ivar fulgte pappa ned til Dulven et par turer hver dag for å fore og melke kyrne. I møkk-kjelleren hadde de gjemt radioen og noen andre verdigjenstander.

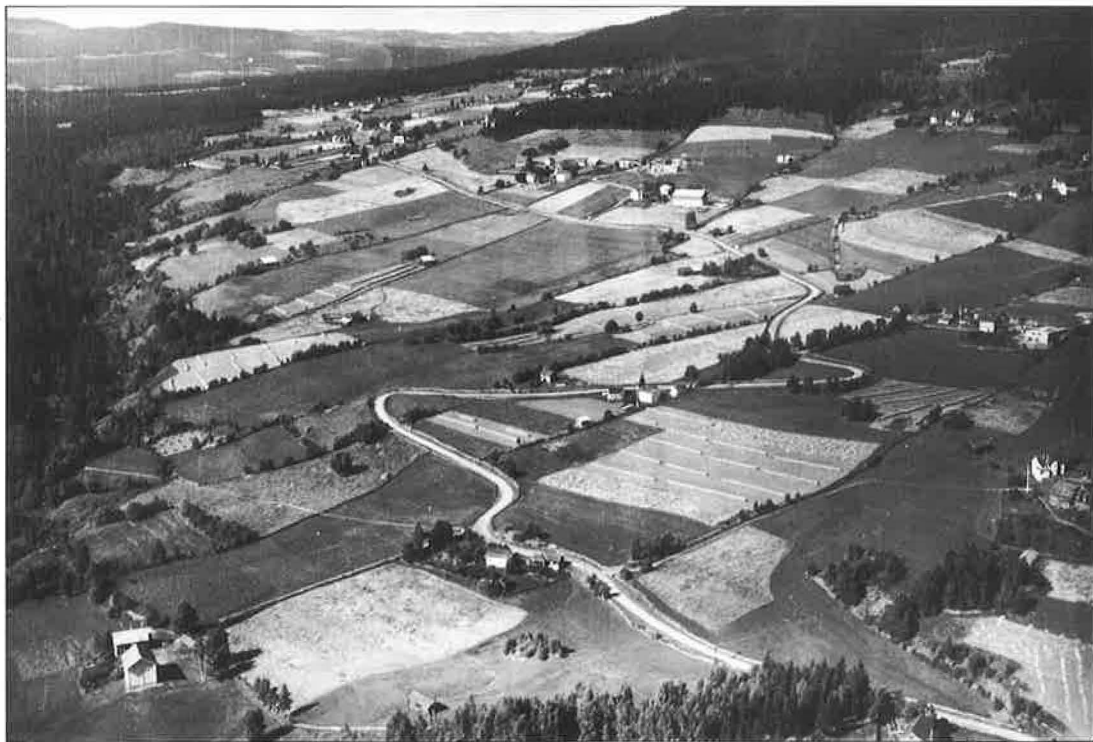
Magni, som da var vel 15 år, tok alt barnestellet og sørget for bleievasken borti bekken. Det var et kaldt og hardt arbeid. Arne og Brage var bare 7 år på den tiden, og trengte nok også litt omsorg og pass.

Slik startet mitt liv. Det var ikke rart at jeg etter dette måtte få navnet Liv – selv om Håkon Hovde, en god venn av familien, fluksens døpte meg til Bombardine Granatine.

Etter noen dager hos vennlige bygdenaboer på Bjørnstad, kunne familien igjen flytte inn på Dulven. Kanskje ikke i trygge omgivelser, men den mest overhengende faren var over for denne gangen.

Kilder:

Mine eldste søsken, Magni Hæreid og Ivar Hylen.

Bilde fra Musdal 1952. Dulven skolegard nederst til venstre.

Pilegrimsleia

Laurdag den 31. mai 1997 var det lokal opning av pilegrimsleia i Øyer. Turen gjekk frå Nermo til Skjøsberg. Sundag 1. juni var det opning på Tretten. Der gjekk turen frå Kjørkjehaugen til Vedum. Om lag hundre menneske var med på både turane. Kjentfolk var med og orienterte. Det som vart sagt, er her – med mindre justeringar – omforma til artiklar.

(Red.)

Lars Holmen og Sigurd Ile:

Opning av Pilegrimsleia i Øyer

Tre års arbeid er til ende, og Pilegrimsleia er ferdig til opning. Målet med Noregs lengste turstig er:

- å ta i bruk historiske vegar,*
- formidle den historiske og religiøse tradisjonen som pilegrimsferdene stod for*
- og stimulere til friluftaktivitet der natur- og kulturopplevingar sameinast.*

På den måten vil friluftslivet bli tilført nye dimensjonar og nye uvante opplevingar. Her og nå og undervegs skal vi gje noen små glimt av historia bakover i tida og prøve å setja denne vegen inn i sin historiske samanheng.

Ved Nermo:

Når kom dei fyrste menneska til Øyer?

Det skulle ha vore artig å ha visst kva slags tal vi hadde sett på det året – lenge, lenge før Kristi fødsel da dei fyrste menneska kom åt bygda her. Oppi Dokkfløy i Gausdal vestfjell er det funne 10.000 år gamle spor etter menneske. Det er god grunn til å tru at det har vore folk minst like lenge her

så midt i hovud-dalføret som Øyer ligg. Nede i Drotten, 6–7 km lenger sør og på vestsida, er det funne 5–6.000 år gamle helleristningar av elg. Det også fortel at det har vore bosetting i distriktet i fleire tusen år.

Det er funne mange dyregraver i skog og mark og fjell her i bygda også. Det fortel at elg og rein har vore ein viktig matressurs i lange tider.

Nomaden blir bonde

I 3. årtusen f. Kr. vart korndyrking og husdyrbruk kjent i Noreg – enten det nå var nordmenn som har vore i utlandet og lært dette, eller det har vore innvandrarar som har hatt denne kunnskapen med seg. Denne kunnskapen kom åt Øyer også med tida. Jeger- og fangstfolket her begynte så smått å dyrke korn ved boplassen og heldt husdyr – i fyrstninga kanskje for moro skuld – nysgjerrige på dette nye – seinare som attåttnæring.

Etter kvart vart vel attåttnæringa hovudnæring og omvendt. Dei fann vel ut at dette var ein sikrare måte å skaffe mat på.

Folket vart bunde åt boplassen – nomaden vart boande – det er dette ordet som er samantrekt til *bonde*. Ein bonde bor på ein bø. Desse tre orda: bonde – bor – bø – er runne av same rot – og slik fekk vi den fyrste bø – oppi Midtbygda. Ein gard heitte ein bø – den gongen.

Så vart det etter kvart flere slike *bøar*; denne bøen ved furumoen her – den vart heitande nettopp *Mo*. Den bøen borti lia her – det vart *Li*, den sør ved den gode fangstplassen for aure i Søb'bygden, vart med tida til *Hunder* – ordet har noe med fangst å gjera – og ein slik bø langt nordi skaret der – vart *Skard*. Og fleire andre.

Vi ser at det var naturforholda som gav namn åt dei fyrste gardane. Folket på desse gardane hadde behov for kommunikasjon. Der folk og dyr går, der blir det veg, og slik vart vel *tjodvegen* – dvs. allmannavegen – til.

Kunsten å utvinne jern av myrmalm kom til Øyer også. Restar etter kolbrenning og jernblåsing er funne mange stader. Denne oppfinninga skapte revolusjon, så viktig var den. Mye og god jernreidskap gjorde at øyveringane lett kunne hogge ned skogen og dyrke jorda, og det vart mange fleire gardar etter kvart.

Fiendar truga

Var det fredelege tider i bygda f. eks. på 4–500-talet?

Bygdaborgen oppå Vard'kampen tyder på at det ikkje var serleg fredeleg. Ein slik bygdaborg må ha vore tilfluktsstad og forsvarsverk. Folket må ha kjent seg alvorleg livstruga ettersom det vart lagt ned så store ressursar på ein slik borg. Dit berga dei seg med alt sitt når fiendar var på ferde.

Rundt år 1000 vart det varde – eller vete – oppå der, eit reis med ved som vart påtent for å varsle når fiendar var ventande. Ovanfor Råbøl i Søb'bygda var det også ein slik varde. Desse var ledd i eit landsomfattande varslingsystem. Og desse fiendane kom den vegen som vi nå skal gå.

Åsatru og kristendom

Gardsnamnet Hov i Midtbygda vitnar om at dei norrøne gudane har vore dyrka i Øyer også: Odin og Tor, Frøy og Frøya, Balder og Brage for å nemne noen av dei.

Eg har alt nemnt at nordmenn frå gammalt har hatt kontakt med utlandet og på den måten fått viktige kulturimpulsar. Slik vart dei også kjende med læra om Kvite-Krist. Olav Haraldsson var ein av dei som vart oppglødd for denne læra. Han hadde to mål med si kongsgjerning: det eine var å samle Noreg under ei sterk kongemakt og fri landet frå utanlandsk herredømme. Både svenskar og danskar var sugne på Noreg. Det andre målet hans var å innføre kristendomen. Når han møtte motstand, var det meir på grunn av det første enn det siste. For kven gir frå seg makt friviljutt?

Olav Haraldsson har fore tjodvegen gjennom Øyer minst fem gonger. Den 29. juli 1030 fall han i slaget på Stiklestad – han står som *martyren* som fall for si sak. Det skjedde mirakel ved grava hans, og han vart kåra til helgen. Ein helgen er definert som ein person Gud har brukt til reidskap

for å fremje si sak på jord – trass i hans synd. Liket vart lagt i eit sølvskrin og plassert på altaret – først i Clemenskyrkja, så i Olavskyrkja, seinare i Kristkyrkja – den vi i dag kallar Nidarosdomen.

Olavs fall på Stiklestad markerer gjennomslaget for kristendomen i Noreg. Han vart Noregs nasjonalhelgen og Noregs evige konge. Og han oppnådde eit einestående helgenry; først og fremst over heile Norden, men også på dei britiske øyane, på austsida av Østersjøen – meir spreidd nedover Europa. Men så langt borte som i Fødselskyrkja i Betlehem fins det eit bilete av heilag Olav.

I dei neste 300 åra vart det bygd mange hundre kyrkjer over heile landet, også i Øyer og Tretten – to i kvart sokn. Det var katolsk kyrkje vi fekk her ved forrige tusenårsskifte. Messemaal på latin og gregoriansk song høyrdest i desse kyrkjene.

Pilegrimar til Nidaros

Gjennom 500 år søkte pilegrimar til Nidaros og fann vegen til heilag Olavs skrin, helst ved olsoktider. Dei gjekk den vegen som vi nå skal gå. Nidaros skulle vera det tredje mest søkte pilegrimsmål i Europa, etter Roma og Santiago de Compostela i Spania.

Ein pilegrim er eit religiøst sökande menneske på veg mot eit heilag mål. I mellomalderen gjekk han av ulike grunnar: for å bøte for ting han ikkje burde ha gjort, for å søkje lækjedom for sjukdomar og plager og håpe på mirakelet, eller av glede og takksemd og religiøs lengt. Utan omsyn til årsak – det var folk som gjekk med eit admjukt sinn.

Reformasjon – pilegrimsstraumen tek slutt

31. oktober 1517 – ein opprørsk munk slær opp ein plakat på slottskyrkjedøra i Witten-

berg. Det var ein historisk augneblink. Det var denne plakaten som 20 år seinare gjorde at pilegrimsstraumen til Nidaros tok slutt, for denne opprørske munken var Martin Luther. Han klandra kyrkja for vranglære og maktmisbruk. Denne plakaten var også fødselen for den luthersk-evangeliske kyrkja. I løpet av 1520-åra vaks ho seg til, og i 1536 vart denne kyrkja innført i Danmark og Noreg, og den gamle katolske vart forboden. Det var ei rein politisk handling av kongen, Kristian den 3. og det danske adelskapet. Folk flest visste ikkje eingong kva dette nye var.

Luther avviste bl.a. helgenar og helgendyrking, for han fann ikkje teologisk grunnlag for det i Bibelen, og han heldt seg strengt til den. Derfor vart helgenkongen lagt i grav – ingen veit kvar, og nett *det* var vel meininga, for å hindre vidare dyrking. Da var det ikkje lenger noe pilegrimsmål, og straumen av pilegrimar til Nidaros tok slutt.

Noreg – lydrike under Danmark

Kristian den 3. var svært oppglødd for Luther. Motivet for det skal det ikkje spekulere på, men sikkert er det at han oppnådde to ting. Det eine var: alt kyrkje- og klostergodset i Danmark og Noreg vart nå Kongens eigedom. Det var meir enn 1/3 av alt jordegods i Noreg, for Luther gjorde kyrkja til *statskyrkje*, og hadde vel ikkje noe anna å gjera, ettersom han var heilt avhengig av fyrsters vern og velvilje.

Det andre han oppnådde var: han tok innersvingen på dei som ville ha eit sjølvstendig Noreg – uavhengig av Danmark, for det var det kyrkjas folk som stod for med erkebispen, Olav Engelbrektsson, i brodden. Han gjorde motstand, men tapte, og måtte rømme landet. Hamar-bispen, Magnus, vart arrestert og ført som fange til

Danmark. Ingen av dei kom att.

Korkje den gamle kyrkja eller norsk sjølvstende kunne reddast. For seinare på året 1536 bestemte dei same folka full samanslåing med Danmark. Der heitte det at Noreg opphørte som eigen stat og skulle vera som ein del av Danmark i all framtid. Det vart til 1814 – 278 år!

Vi hadde hatt kongefellesskap med Danmark sidan 1380, og fram til 1536 var Noreg og Danmark formelt to sjølvstendige statar med kvar sine riksråd.

Ny hovudveg gjennom dalen

Like til rundt 1700 var denne gamle vegen hovudveg gjennom dalen og bygda. Ved det leitet vart det bygd ny hovudveg; den var flat og fin og kunne køyrast med hjulreidskap. Det er den vegen vi i dag kallar

Gamlevegen. Men eg trur ikkje eg tek for sterkt i når eg seier at denne gamle tjodvegen hadde vore hovudveg i 3.000 år. Og han var i bruk lenge etter 1700 – ja, stykkevis så lenge som hesten var viktigaste trekk-kraft. Men han var ikkje lenger hovudveg.

Pilegrimstanken vaknar

Det er interessant å sjå – 460 år i år sidan reformasjonen vart sett i verk, og vi ikkje har hatt noen pilegrimstradisjon, så er det atter interesse for pilegrimsvandring som religiøs uttrykksform. Det kan nå ikkje bli riktig på same måten som i mellomalderen. Vi har ikkje noe forhold til helgenar – og grunnen til det er alt fortalt.

Syndene måtte vel vera riktig store og stygge for at vi ville gå til Trondheim for å

«Pilegrimane» kryssar søre Brynsåa.

bøte for dei! Vi har mye betre tru på medisin enn mirakel – og det gjer vi da klokt i. Og vi ville vel ikkje kjenne oss serleg bra om vi måtte be om å få mat og husly på vegen.

Kva er det da som blir att? Jau, den religiøse gleda og lengten – kjensla av at ein er på rett veg – for den er æveleg og tidlaus, utan omsyn til konfesjonar. Og *det* må vera det viktigaste pilegrimen har med seg.

Denne lengten kan ein få stilt ved å gå mot eit heilagt mål.

Eg trur det skjer noe med ein undervegs, og derfor blir vegen like viktig som målet. Kvar einaste kyrkje bør vera eit slikt heilagt mål. Men det gamle historiske miljøet i Trondheim med Nidarosdomen i sentrum, har noe eige ved seg – dette klenodiet av eit gudshus der langt mot nord. Det er som denne storslagne katedralen er bygd av tru, håp, bønner og gudslengt, slik som han talar til ein.

Det er ingen slumpetreff at Pilegrimsleia blir opna i år. Det har samanheng med at byen Trondheim har 1000-årsjubileum, for det var pilegrimane som i si tid skapte byen. Og det har samanheng med Den Norske Kyrkja sitt 1000-års jubileum som starta for 2 år sidan.

Eg håpar denne store satsinga på denne saka er noe meir enn rein kulturinteresse, turisttiltak og romantisk mellomaldersverming. Eg håpar det også står for auka forståing og interesse for dei same verdiane som pilegrimane søkte, der dei gjekk på sine bein dei mange mila for å komme til Nidaros i Olavsvaka.

Men enten du går med pilegrimstankar, eller om det er historia som interesserer, eller om det er floraen og utsikta og naturen, eller berre turen i seg sjølv – ja, så er du hjertens velkomen til å gå! På vegner av komiteen – seier eg da: *Pilegrimsleia er*

opna. Vi håpar de set pris på tiltaket og bruker denne vegen mye.

Oppå Li:

Opphavsgard og gammal grend

Her er Lisgardane, opphaveleg har det vore *ein* gard, opplagt ein av dei aller eldste i bygda. Oppdelinga begynte alt i mellomalderen. Nå er det fire gardar som ligg tett i hop, den femte – Øverli – ligg litt lenger oppe, og enda har det vore ein sjetten, Nordgard. Fleire andre mindre gardar er utskilte frå Lisgardane. På tunet i Oppigard er det eit innmura vassbol som sikkert er opphavskjerna åt heile Lisgrend'n, og like ved er det ein koksteinhaug som vitnar om svært gammal bosetting. Sikkert vatn er fyrste vilkår for busetjing.

Nedunder jordane her har vi Trodalskjøylla. Vatnet der var halde for å ha lækjande verknad, og like inn i vårt hundreår har det vore henta vatn der til sjuke og døyande menneske. Men det er ikkje klårlagt om dette har vore ei Olavskjøylle.

Ved Bryn:

Tjodvegsmøte og bygdenamn

Namnet Bryn kjem av *bru-vin*. Vin tyder her naturleg eng eller hamnegang – eit ord som gjekk av bruk i denne tydinga i høg-mellomalderen. Namnet må da tolkast som *enga ved brua*. Denne typen gardsnamn høyrer til i dei første hundreåra av vår tidsrekning. Ettersom det var bru her, må det også ha vore veg på den tida.

Vi står elles ved eit tjodvegsmøte. Gardsnamnet Sundgarden på vestsida – i 1668 skrivi *Sundby* – fortel om at her var det sundstad, og må ha vore det frå riktig gammalt. Slik var det like til jernbana og

den fyrste Øyer-brua vart bygt for 100 år sidan.

Det var tjodvegen sørfrå på vestsida av Mjøsa som endte her. Og folk frå vestsida i Fåberg og frå ein stor del av Gausdal, må ha brukt denne sundstaden når dei skulle nordover. Gausdølane kom vel over Kjølén – det er ikkje lang stubben. Den gongen såg dei seg nok om etter den stuttaste veggen.

Så litt om bygdenamnet *Øyer* – i mellomalderen var det skrive *Eya* med to-stavings tonelag og er nok opphavelig bygdenamn. Altså: *bygda med øyene*. Ordet *øy* har også hatt ei anna tyding som nå er utdøydd: *låglende ved vatn*. Og det må vera denne utdøydde tydinga av ordet som ligg til grunn her. Det må gå på slettene her i den mest sentrale delen av bygda – sjølv om det ikkje er vanskeleg å finne bygder i dalen med mye meir låglende langs elva enn Øyer.

På Håkåberget:

Gammal kongsgard

Her oppe har vi Vedemsgardane, også dette opphavelig ein gard – nå fleire! Namnet kjem av Vidrheim, og *vidr* her, tyder *skog*. Namnet må da tolkast som *skog-garden*. Håkon Håkonson som var norsk konge i tida 1217–63 gjorde Vedem til kongsgard og bygde veitslehall her. Håkåberget – her vi nå står – har namn etter denne kongen. Eit sagn fortel at han «for skeis» her. Han må vel ha vore ute for eit uhell? Vegen gjekk på skrå nordover jordet her.

På Skåe:

Her var bygde-midtstaden!

Vi står nå ved den gamle bygde-midtstaden i Øyer. Der nede ligg Bø som må vera opphavsgarden i Midtbygda, og noen hundre

Kjørkjebakken på Skåe med bautasteinen som har slik innskrift: Kirkja á Skodini. Nemnt 1333.

meter austover ligg garden Hov – opphavel-
leg ein Skåegard. Der må hovet ha stått.
Kanskje har den garden stått nærare Skåe-
grenda før? Her på Skåe må heradshov-
dingen ha bodd. Han stod for ofringa ved
hovet og hadde ein maktposisjon i bygda.
Her gjekk tjodvegen forbi, og her stod den
eine av dei to kyrkjene i Øyer i mellomal-
deren. Skåekyrkja var nok eldst.

Den andre stod på Orrestad – på same
tomta som Øyerkyrkja i dag. Ho stod til
1722 da ho gjekk med ved brann. Det fins
ikkje bevis for at Skåe-kyrkja stod akkurat
på denne flekken. Dei einaste bevis vi har
på at det har vore kyrkje her på Skåe, er to
dokument, båe frå 1330-åra. Dei gjeld tvis-
temål om jord som var testamentert til
«*kirkja á Skodini*» til *ártidshald*. Det vil
seia at det skulle syngjast eller lesast mes-
se på testators dødsdag til evig tid. Slik
vart kyrkja ein mektig jordeigar.

Andre ting som kan fortelja om kyrkja:

- namnet *Kyrkjebakken* har ikkje vorte til
av seg sjøl.
- ei fin dør frå Skåe og som nå er på Mai-
haugen, kan vera ei kyrkjedør.
- det er funne menneskebein her, og ein
sjeldan gravstein – nå i småbitar. Det
fortel at det i alle fall har vore gravgard
her.

Vi går ut frå at det var ei stavkyrkje, og
det er rimeleg å tru at ho forfall etter svar-
tedauen midt på 1300-talet, som hundrevis
andre kyrkjer etter denne landskatastrofen.

I Lånkehaugen:

Gravfelt frå før-kristen tid

Her i Lånkehaugen har vi eit unikt gravfelt
frå før-kristen tid. Det er registrert 15 grav-
haugar her på båe sider av tjodvegen, men
det kan godt ha vore fleire. Det er gjort
fleire gravfunn på jordane her med mange

ting samla. Det har sikkert vore haug over
desse gravene, men dei har vorte sletta.

Slike gravfelt er karakteristiske lande-
merker langs gamle ferdselsårer. Og desse
vart aldri lagt på bortgøymde stader, men
høgt og fritt, gjerne midt i ferdsla. Skikken
med å gravleggje døde langs vegane er
ikkje særeigen for Noreg – ein finn den i
mange land.

Grunntanken var å heidre dei døde ved å
la dei få kvile der folk reiste. Vi ser det
same langs Via Appia utanfor Roma, og vi
kan vise til norske runesteinar. Det kan
godt vera at meininga med denne gravskik-
ken var at dei døde skulle ta vare på og
verne dei som for etter vegen. Vi veit ikkje.

Alle slags folk brukte tjodvegen. Først
og fremst var det vanlege folk som for
grendemellom eller bygdemellom; det var
hersar eller småkongar, seinare lendmenn
og rikskongar; det var større og mindre
herstyrker og handelsfolk på varebyte. Og
det var pilegrimar og folk som for i kyrkja
sitt ærend: prestar, munkar, korsbrør og
bispen sjølv på visitasferd, ofte med store
følger av folk i staslege klede og med blan-
ke våpen.

Det ser ut til at mange reiste i flokk; det
var gjensidig hjelp i det; trygt og tyleg var
det og!

Så er vi snart ved veggjende ende, og vi seier:
Takk for turen!

Åpning av «leia» gjennom Tretten

«Trette-bygda, ingor mektig, men ei solljos, fager bygd!»

Slik står det i ein av bygdesangom våre, og solljos var bygda søndagen den 1. juni da vi etter messetid samlast på Kjørkjehaugen for å foreta den offisielle åpning av «leia» gjennom bygda vår.

Mye folk var møtt fram som vanleg er på Kjørkjehaugen, og tuftene etter den gamle steinkjørkja, som truleg er frå dei fyrste århundra etter Olav si sigringsferd, var eit fint utgangspunkt for vår lokale vandring.

Einar Hovdhaugen sier det slik:

*«Gamle kjørkja står på vangen,
hit dei styrde sine steg.
Ennå kallar klokkeklangen
bygdafolk på kjørkjeveg.
Her ei livsens kjelde rann
her dei fred og kvile fann.»*

Det er den gamle tjodvegen, allmanna-vegen, som stykkomtil er attfunne, enten som synbare vegfar, eller som ei naturleg lei etter natur og gamal bosetting. Her har og truleg pilegriman vandra på si ferd til Nidaros, og nå følgjer vi etter.

Lysverk, gammal skule og ja-benk!

Det finns ikkje kjende Olavsminner langs denne delen av leia, så her blir det lokal-historia vi må ty til. Vi krysser Moksa, her låg det fyrste lysverket i bygda, og like nordafør ligg Torsheim småskule som forlengst er nedlagt. Denne skulen låg før lenger nie, ved Torsheimsletta, men vart fløtt hit den nå står. Det var mye *om og men* den gongen når noe skulle fløttas. Gamle Jon Prestegarden var ein av dei som ville at skulen skulle fløttas. Han var barn-

laus, men grunnga seg slik åt presta: «Eg er ein verdig representant for garden og ætta, og eg tenkje på framtida.»

Vi går vidare forbi Tårstad – også ein gamal gard, følgje bilvegen opp til Tande som i si tid var tingstad for bygda. Vi går nå over i gamle fotefar att – blomster er sett ut der det gamle vegfaret tar til. Vi går langs meir urørt natur, og vi kjem til ei lita slette. Her var truleg ein kvileplass for trøytt vandrere. Litt lenger ned her låg «Røverholoa» – ein heller usikker plass å gå forbi. Litt lenger nord er enda ei fin slette; der stod i si tid «Ja-benken», der ungjenta og ung-guten møttest.

*«Mang ein trøytt og vegasliten mann og
kvinne
har trakka denne veg,
men den vart og stundom trødd
av lykkelege steg.»*

og «Ja-benken» som 'n Josef skriv om, er det gamleste ungdomssenter som vi veit om; det er gamlere enn «Det gamle Testamentet».

Vi går forbi Klæva og Klævahaugen og går gjennom eit skogparti. Vi nærme oss

Glømmedalen, går over Glømmeåa og går bratta opp til Kniplykkja – berre namnet sier sitt. Like ogafør synes merker etter gamle tufter – her har kvitkløveren pynta opp!

*"Men sørmed bakka, der Per og Mette
i seine haustkvelder skar og batt,
ha skogen spårå ei turrhard slette
der stemorsblomman går evig att,
og står med tårer hårr såmmårnatt."*

(Etter Ole A. Torgersrud.)

Opphavsgard og husmannsgrend

Vi ser opp mot Vangsberget – det er bratt opp. Dei som hadde heman sine der i si tid, hadde ein tong vassveg. Vatnet henta dei i Glømme-åen. Det var langt å bera og siste kneika opp på berget var det 64 trinn,

mange av dei synes enda. Men når ein fyrst er kome opp, så møter ein eit utsyn over grend og dal som kanskje kunne være eit lite lysglimt i tilværet for dei mange husmenn som hadde heman sine her. Her låg husmannsheman i rad og rekke, dei fleste bar namnet Vangen: Systuvangen, Veltvangen, nördre-Vangen. Det er sagt at ein av husmennom her, Ole Vangen, at han var styggeleg sterk. 100-kilos mjølsekker bar han på rygga opp frå Glømme. Han kvilte på den måten at han snudde seg med sekka på rygga og såg utover dalen - for så å gå vidare.

Her låg og storgarden Vang som truleg er opphavsgarden, og som kanskje fekk sin endeligt i svartedauen og seinare delt mellom Glømme og Johnsgard. Her låg garden Hujordet, den er også borte. Og her var

På sletta på Tandejordet. Kvilestad for vandrere.

Glomstadhaugen søre og nørde, mange
utvandra til Amerika herifrå. Erik Bye had-
de fleire TV-program om desse folka. Det
står i Jeremias 31 vers 21: «Reis eder mer-
kestene, gi akt på de gode vegvisere, og
følg kongevegen den veg vi skal vandre.»

*«Takken skalv i dørøs røst,
kvar gong døm sa når det var haust,
nå har vi berga dette!»*

Murrester og røyser syner oss tydeleg at
soga er sann.

Vi går gjennom eit skogparti att og kjem
ned att mellom Enge og Vedum, ved den

gamle saga som er frå 1724. Ho står på
høge mura pillarar; i over 250 år har dei
trossa flom og alderdom og står like godt i
dag som da dei vart oppsett.

*«Berre desse slitte klopper
for ein saga døm kan gje!
Traust og trygg ligg gamlevegen
der han ligg i gløymslefred –»*

Naturen, seier Josef, er svær med di at han
er sein til å ta att det han eingong har gjett.
Takk for turen!

(Halvor og Hans)

«I gamle fotefar» 1988–1997

Emneoversikt

Jakt, fangst, fiske, fjell

I frå høg fjell og haust	Liv Bø	88/8
Komiteen for fjeldhavnegangenes fredning	Sverre Opjordsmoen	88/11
I neddemte fotefar	(red.)	88/14
En tragisk hendelse i Trettenfjellet	Ludvik Hjelmstadstuen	88/19
En hendelse i fjellet	Ludvik Hjelmstadstuen	93/38
Et utrolig elgfall	Johan Kraabøl	88/39
Det var en gang ei seter	Ola T. Rybakken	89/55
Rokkfjell-stugua	Ivar Enge	91/64
Trygge og lette steg etter Ståkåvegen	Paul Granskogen	91/68
Jakthistorier	(red.)	94/50
Gamle buer/hytter i Øyerfjellet	Oddvar Stensrud	94/70
Oppsynshistorier fra Øyerfjellet	Oddvar Stensrud	92/45
Øyer statsalmenning	Oddvar Stensrud	93/9

Sagn, historier, småstubber

Huldremessa i Åstkyrkjedomen	Johs. Elvestad	88/15
Fiskjeskrøner og någå attåt	Herman S. Pedersen	88/25
Huldrehistorie	Herman S. Pedersen	88/26
Historier frå Øyer	Herman S. Pedersen	88/63
Hematt frå Amerika	Herman S. Pedersen	88/46
Overtru	Ola Moe	88/25
Varsel	Ola Moe	88/32
En rimsmed	Ola Moe	88/47
Småstubber	Ola Moe	88/62
Småstubber	Ola Moe	93/43
Mannen som vart borte	Ola T. Rybakken	88/66
Skomakerregle	Ola T. Rybakken	88/47
Små trekk om store menn i Gausdal	Ola T. Rybakken	88/61
Små trekk om store menn i Øyer	Tor Ile	88/61
Reven og viuspenninga	Ivar Enge	89/53
Baullstulsfruga	Thor Mageli	91/65
Odd Bjerke: Klukkstein-sagnet	Odd Bjerke	93/7
Historier etter Ola Vedumsstuggun	Olaug og Paul Granskogen	93/36

Foreninger

Øyer Misjonsforening	Per Leif Rusten	88/29
Skiklubben «Samhold»	Ola T. Rybakken	89/64
Det frilynte ungdomslaget på Tretten 1898–1952	Odd Bjerke	92/17

Tretten Musikkforening – 90 år
 Losje «Kolbein Sterke» – 100 år
 Øyer lærerlag – 100 år
 Fra arbeiderbevegelsen i Øyer og Tretten

Johan Kraabøl	94/25
Marit Kramprud	94/37
Lars Holmen	94/59
Rune Belsvik	96/66

Krigen

Året 1940:

På vakt i Gudbrandsdalen 1940
 Bomber over Øyer
 Trettenstillingen i Skarsmoen
 Dagbokblader fra april dagene 1940
 Georg Langvik forteller fra april 1940
 Dagbokblader fra april og mai 1940
 Minner fra 1940
 Hvem hørte statsministeren tale fra steintrappa på
 Tretten Samvirkelag?
 Hvordan jeg opplevde de første dagene
 etter 9. april 1940
 Krigsminner fra Tretten

Arvid S. Kapelrud	90/7
Marit Kramprud	95/7
Marit Kramprud	92/36
Ola T. Rybakken	90/29
Ola T. Rybakken	90/33
Per Ensby	90/31
Johs. Rusten	90/19
Johan Kraabøl	90/16
Johan Stalenget	90/17
Georg Børke	90/24

Et 50-årsminne:

Aprildagene i Musdal 1940
 Minner fra krigen
 «The two Battalions»
 Krig i Øyer 1940
 Og så kom krigen til Tretten
 Tysk forbrytelse mot folkeretten
 « – og de brente våre hjem».
 Men i minner lever ofrene
 Slik det blir husket 40–50 år etterpå
 Et 50-årsminne
 Invasjon i Øyer og Tretten
 Gjenkjente røvernes håndklær
 Slaget på Tretten – et øyenvitne forteller
 Dagbok for KP7/Ryen fra 9.4.1940
 Soldat på Gardermoen
 Slik husker jeg det
 Skytetrening på Tingberg i mars–april 1940
 Kaotiske dager
 Små klipp fra lokalaviser høsten 1940
 Notater fra krigsdagene
 Hærens overkommando i Klokkargarden
 23. april 1940. En merkedag på Dulven skole

Oddvar Stensrud	90/25
Severin Høibakken	93/22
T.B.	90/28
Paul Strangstadstuen	90/35
Kristian Paalsrud	90/40
Ola T. Rybakken	90/43
Ola T. Rybakken	90/58
Johan Kraabøl	90/47
Odd Bjerke	90/63
Ivar Enge	90/74
Erling Halsten	95/11
Johan Kraabøl	95/13
Ingrid Braastad	95/14
Ivar Trosvik	95/16
Arne Sørum	95/21
Reidar Johannessen	95/21
Ola T. Rybakken	95/22
Ola T. Rybakken	95/22
Ola T. Rybakken	95/23
Lovise Vedum	97/ 59
Lars Holmen	97/ 65
Liv Halstenstad	97/ 70

Okkupasjon:

Minner fra krigsåra i Musdal	Oddvar Stensrud	91/9
Kari Berg forteller fra krigsåra	Marit Kramprud	90/81
Dagligliv under krigen	Marit Kramprud	95/36
NS-møte og «kongepropaganda» i Øyer	Ola T. Rybakken	90/84
Potetmottak til «der Wehrmacht»	Ola T. Rybakken	90/86
Kvinner under krig – en utstilling	Synnøve Hunstad	95/24
Russiske vedhoggere i Øyer	Reidar Johannessen	95/2
På vegarbeid i Finnmark	Reidar Johannessen	95/40
Borgarvakt på Hunderbrua	Lars Holmen	95/30

Motstandsarbeid:

Hjemmestyrkene i Øyer og Tretten	Ola T. Rybakken	90/6
Da Milorgs distriktsledelse hadde hovedkvarter i Øyer	Ola T. Rybakken	90/79
Glimt frå motstandsarbeidet i Øyer	Ola T. Rybakken	95/42
Om ei mislykka jernbanesprenging	Ola T. Rybakken	95/48
Flyselepp på Stormyra	Reidar Johannessen	95/51
Smia til Mikael og Arne Sørum	Reidar Johannessen	95/55
Intervju med Thor Steinsli	Lars Holmen	95/53
Rjukan-sabotørane i Øyerfjellet 14. og 15. mars 1943	Ola T. Rybakken	95/56
Rååfisk somm virkemiddel	Erling Halsten	95/59
Kort oversikt over HS-arbeidet i område 2331 Tretten	Fredrik Enge	95/60

Det går mot fred:

Fredsvåren	Paul Strangstadstuen	95/62
Fangeleir på Tretten	Johan Kraabøl	95/65
Johannes Jutulstad	Reidar Johannessen	95/69
Våren -45 slik en guttunge opplevde den	Oddvar Stensrud	95/70
Slik opplevde jeg freden	Synnøve Hunstad	5/72
Amerikabrev – også i krigstid	Ola T. Rybakken	95/78
Prolog fra frigjøringsjubileet på Tretten 8. mai 1985	Solveig Pålsrud	90/88
8. mai 1945	Johan Kjønø	92/7

Folk som flytte ut

Øyværing gav navn til innsjø	Ola T. Rybakken	88/44
Lasse Olsen Fagerlidalen	Marit Kramprud	88/67
200-årsjubileum i Målselv	Marit Kramprud	88/69
I måneforskningens tegn	Milton Jørgensen	91/39

Folk på gjennomreise

Turisterne og nordmænderne	(red.)	89/68
Fra en reise på Hamar–Tretten-bana i 1894	(red.)	91/37

Henrik Ibsen på Tretten	Ola T. Rybakken	94/35
Knud Knudsen på gjennomreise	Ola T. Rybakken	94/69
Folk og forhold		
Litt om en snekkersvenn og et svennebrev	(red.)	89/67
Glotten i Baklia og folket som budde der	Ola T. Rybakken	96/73
Kongebrev	(red.)	88/41
Fra svunne tider	Johan Kaspar Sprækkenhus	89/9
Et vekkelsesmøte for 100 år siden	Herman S. Pedersen	89/50
Dei gamle kyrkjebøkene I	Lars Holmen	93/18
Dei gamle kyrkjebøkene II	Lars Holmen	94/44
På ei slette inni skogen	Reidar Johannessen	94/47
Krukhaugkaran	Ludvik Hjelmstadstuen	91/44
Da 'n Frants låg ute	Odd Bjerke	89/27
Eit forhør om trolldom i Øyer prestegard i 1730	Lars Holmen	97/37
Humanitære tiltak		
Russiske krigsfangar i Øyer og Tretten i 1917–18	Lars Holmen	91/54
Hjelp	Odd Bjerke	95/73
Brudal på Nord-Tretten	Johan Kraabøl	97/16
Øyværingar som ble lagt merke til		
Anton Nymoen	Tove Nymoen Theimann	89/43
Erik Olsen fra Gurisveen	Severin Theodor Sverre	91/46
Kaptein Rusten – en foregangsmann	Ola T. Rybakken	91/49
Christen Olsen, klokkemakeren på Råbøl	Ola T. Rybakken	92/54
Johannes Arnesen, en skolepioner	(red.)	94/21
Dr. philos. Ola Olstad	Johan Kraabøl	94/41
Hallvard Johanson frå Dokken i Øyer	Ola T. Rybakken	94/54
Den første dyrlegen i Øyer	Ola T. Rybakken	97/26
Arbeid, anlegg og industriltak		
Da jernbana kom til Øyer	Ola T. Rybakken	91/25
Allmenningssaga i Åstdalen	Svein Ensby	91/57
Minner frå ein maskinstasjon	Steinulf Fjæstad	93/30
Da kjøpmennene hadde egne ysterier	Ola T. Rybakken	92/40
Øyer Torvfabrikk	Johan Kraabøl	96/21
Vegbygging i Sørbygda for 50 år sia	Reidar Johannessen	96/19
Blinker'n	Per Rusten	97/43
Tømmerhogst	Per Rusten	97/45
Skole og undervisning		
Snekkerkurs på Tretten 1932	Johan Kraabøl	88/59

«Snickerskulen» 1934–40

Johannes Arnesen, en skolepioner
Øiers folkeskole i 1890-åra
Arbeidsskulen for jenter 1938–41
Amtsskolen vokser fram
Aftenskole – et godt tilbud til mange
Fortsettelsesskole

Ola T. Rybakken/ Johan Kraabøl (red.) Ola T. Rybakken Ola T. Rybakken Arne Løken Arne Løken Arne Løken	88/33 94/21 96/7 96/17 97/7 97/12 97/14
---	---

Barndomsminner og oppvekstforhold

Kjære mor
Ættesoga
Da verden kom til bygda
Der all forandring slutter
Et juleminne fra barndommen
Frå min barndoms seter
Barndomsminner
Fra Øyer prestegård i 1930-åra
Om skoleveien fra Hauga
En tur med «skuletoget» og andre minner
Tidt eg minnest ein gammal gard
Ein utkant i utkanten
Dulven skole – en fin vokseplass
Barndom i Baklia
Til seters med grispurke

Johannes Elvestad Johan Kaspar Sprækkenhus Simen Skjønberg Simen Skjønberg Paul Strangstadstuen Torgeir Mageli Reidar Johannessen Anita Smestad Brit Ida Berg Hansen Marit Rusten Fintoft Marit Rusten Fintoft Arne Finborud Liv Halstenstad Per Rusten Marit Rusten Fintoft	88/15 88/17 93/41 97/55 93/44 93/34 94/40 96/29 96/36 96/39 96/41 96/49 96/56 97/50 97/53
--	---

Tekniske framsteg

Da motorkjøretøyene kom til bygda
Skitrekk ved Winge
«Fly-sle'an»
Historia om Harley Davidsson
Det første flybesøket i Øyer
Minner fra maskinstasjonen
Dynamo vart det, men inga el. kraft
Den første traktoren på Hauga

Ola T. Rybakken Trygve Holen Ola T. Rybakken Johan Stalenget Ola T. Rybakken Steinulf Fjæstad Ola T. Rybakken Brit Ida Berg Hansen	88/48 89/31 91/41 91/43 94/15 93/30 94/48 96/26
---	--

Veger, kart og grenser

Roåkervegens historie
Åpning av fjellveien Tretten-Grunna
Gammelt kart over Øyer
Hunderfossen og kommunegrensa
Fra kløvråk til bilveg
Trygge og lette steg etter Ståkåvegen

Reier Romundgard (red.) (red.) Ola T. Rybakken Ludvik Hjelmstadstuen Paul Granskogen	88/21 88/57 88/16 89/63 89/51 91/68
---	--

Grensetvister mellom Øyer og Østerdalen
 Gammelvegen gjennom Øyer
 Pilegrimsleia i Øyer
 «Leia» gjennom Tretten
 Vegene i fjellet

Oddvar Stensrud 91/70
 Ola T. Rybakken 94/7
 Lars Holmen og Sigurd Ile 97/72
 Hans Hagen og
 Halvor Strangstad 97/79
 Per Rusten 97/31

Dagligliv

«Skuletoget»
 Vanskeleg fødsel i Kolbustuguøgarden
 «Dale-Gudbrand» – ei avis
 85 år gamle annonser
 Det var skikk og bruk
 Matstell og kjøkkenstell
 Gode råd mot sjukdommer på folk og fe
 Jeg fant, jeg fant!
 Bjøylla
 «Og så ein liten kaffetår»
 Verdsleg bruk av korsteiknet

Ola T. Rybakken 94/66
 Ola T. Rybakken 88/48
 (red.) 89/36
 (red.) 88/42
 Ola Moe 88/66
 Marit Kramprud 92/52
 Marit Kramprud 89/40
 Johan Kraabøl 89/30
 Steinar Skåden 94/39
 Ola T. Rybakken 96/77
 Ola T. Rybakken 96/80

Leik og sportsaktiviteter

Litt sportsfilosofi i solveggen
 Sportsaktivitetar i «gamle dågå»
 Roåker-rennets historie 1932–1992
 Før olympiske tider

Emilie Ile 88/37
 Per Rusten 92/29
 Bernt Hanstad 92/57
 Oddvar Stensrud 93/45

Arkeologi, gardsnavn, o.a. eldre historie

Steinalder i Tretten-fjellet
 Gardsnamn i Øyer kommune
 Om Stor-Ofsen og skadene i Øyer
 Tida og forholda omkring 1814 og 1905

Magne Thingelstad 92/42
 Frode Korslund 91/14
 Ola T. Rybakken 89/13
 Ludvik Hjelmstadstuen 92/9

Emner med ulikt innhold

Bygda vår
 Bygdesong
 Storbjørka
 Mot og kraft
 Gamle skriuvar i Baklia
 Fra en registreringsforretning og et skifte i 1841
 Ta vare på stillheten
 Opplandsarkivet avd. DSS,
 lokalhistorisk arkiv for Øyer
 «I gamle fotefar» 1988–97.
 Oversyn over innhaldet

Ingvar Hylen 97/24
 Liv Bø 88/7
 Liv Bø 88/7
 O. E. Wasrud 88/27
 Ola T. Rybakken 89/33
 Ola P. Sletten 89/47
 Kjell Lokvam 92/7
 Marit Hosar 88/47
 (red.) 97/82

Historielaget har nå desse bøkene og hefta å selja:

«I gamle fotefar»	1988:	kr 40,-
" " - " -	1989:	" 40,-
" " - " -	1990:	" 60,-
" " - " -	1991:	" 75,-
" " - " -	1992:	" 75,-
" " - " -	1993:	" 75,-
" " - " -	1994:	" 90,-
" " - " -	1995:	" 90,-
" " - " -	1996:	" 100,-
" " - " -	1997:	" 100,-

I alt kr 745,- TILBOD: kr 475,-

Kyrkjebøker for Øyer og Tretten

Bok nr 1-2 (1671-1784)

kr 150,- båe sokna

" " 3 (1785-1823)	" 300,-	" "
" " 4 (1824-1841)	" 300,-	" "
" " 5 (1842-1857)	" 300,-	" "
" " 6 (1858-1874)	" 240,-	" "
" " 7 (1875-1877)	" 70,-	" "
" " 8 (1878-1893)	" 120,-	Øyer sokn
" " 9 (1878-1893)	" 120,-	Tretten sokn

I alt kr 1600,- TILBOD: kr 1250,-

«Og ingen kom att» kr 120,-
(Om nedlagte heimer i Øyer og Tretten)

Odd Bjerke: Tretten –
afstigning på høire Side kr 120,-
(Om jernbanejubileet i 1994)

Tor Ile: Bygdasong for Øyer kr 60,-
(Ill. av Ola T. Rybakken)

Desse bøkene og hefta får du kjøpt her:

Øyer Handelslag
Lars Holmen, Prestegardsvegen 7, 2636
Øyer, tlf. 612 78 329
Han kan også sende.
Da kjem porto i tillegg.

Det nyeste «I gamle fotefar» er å få kjøpt
på dei fleste butikkane og bensinstasjonane
i kommunen og i bokhandlane i Lilleham-
mer.

